

CONGOKINDEREN OP ZOEK NAAR HUN WORTELS

ERVARINGEN EN HERINNERINGEN VAN KINDEREN VAN
VLAAMSE OUD-KOLONIALEN

Aantal woorden: 42 243

Emma Verschraegen

Studentennummer: 01306132

Promotor: Dr. Gillian Mathys

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad Master in de geschiedenis in de
opleiding Geschiedenis.

Academiejaar: 2016 - 2017

Universiteit Gent

Examencommissie Geschiedenis

Academiejaar 2016-2017

Verklaring in verband met de toegankelijkheid van de scriptie

Ondertekende, *Emma Verschraegen*

afgestudeerd Master in de Geschiedenis aan Universiteit Gent in het academiejaar 2016-2017 en auteur van de scriptie met als titel:

Congokinderen op zoek naar hun wortels. Ervaringen en herinneringen van kinderen van Vlaamse oud-kolonialen

verklaart dat de auteur en de promotor(en) de toelating geven deze studie als geheel voor consultatie beschikbaar te stellen voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van gegevens uit deze studie.

Het auteursrecht betreffende de gegevens vermeld in deze studie berust bij de promotor(en). Het auteursrecht beperkt zich tot de wijze waarop de auteur de problematiek van het onderwerp heeft benaderd en neergeschreven. De auteur respecteert daarbij het oorspronkelijke auteursrecht van de individueel geciteerde studies en eventueel bijhorende documentatie, zoals tabellen en figuren.

Gent,.....(datum)

.....(handtekening)

DANKWOORD

Deze thesis is het resultaat van een thema dat mij de voorbije twee jaar meer en meer heeft weten te boeien, in een opleiding waar ik met een ongelooflijk enthousiasme naar terug kijk. Ik ben er gedurende de afgelopen vier jaar misschien niet in geslaagd de mensen rondom mij zo enthousiast te maken voor geschiedenis als ik, maar ikzelf ben er alleen maar meer gepassioneerd door geworden.

Dit dankwoord is dan ook iets waar ik gedurende mijn volledige masterjaar vaak over gemijmerd heb. Vreemd genoeg ben ik 's nachts niet wakker geschrokken vanwege een paniekaanval voor mijn thesis zelf, maar dat ik iemand zou vergeten te bedanken...

Als eerste mijn mama, mijn rots in de branding. Haar wil ik bedanken om mij bij alles onvoorwaardelijk te steunen, mij op te hemelen als mijn ego een deuk kreeg, maar mij ook met mijn beide voeten op de grond te houden en daarnaast mijn klankbord te zijn. Ook mijn familie voor de duwtjes in de rug.

Mijn lief Klaas, omdat hij de afgelopen vier jaar geboeid is blijven luisteren en mij steeds met zijn inzicht blijft verbazen. Wij twee, het is een schoon verhaal.

Club Merlot voor de ventilatie, omdat ze meer voor mij betekenen dan ze beseffen. De Brulclub, omdat de naam het zelf zegt. Mijn vrienden uit geschiedenis, omdat we er allemaal samen geraakt zijn en Liza voor de eeuwige steun. Ook mijn lieve Wouters van de Sjim AKABE, omdat hun lach het beste medicijn blijft. En muziek, altijd muziek.

Ook de tweeëndertig respondenten die ik interviewde verdienen hier hun plek. Vanaf het begin lieten ze mij toe in hun leven en hun geschiedenis, allemaal gedreven om mij te helpen mijn thesis tot een goed einde te brengen. Het was dan ook een ongelooflijke ervaring om zo'n hartelijke en interessante gesprekken te hebben met hen die hun verhaal met mij wilden delen, wat niet altijd evident is.

Als laatste wil ik mijn promotor Dr. Gillian Mathys bedanken om mij vanaf het begin te motiveren om altijd het onderste uit te kan te halen en mij kritisch te laten reflecteren over mijn eigen positie en aannames.

INHOUD

Dankwoord	5
Inleidend	9
Deel I: Theorie en methodologie	14
Hoofdstuk 1: Mondelinge geschiedenis als bron	14
1.1. Begrip	14
1.2. Eigen positie.....	18
1.3. De respondenten	21
1.4. Analyse	29
Hoofdstuk 2: Naar een theoretisch kader	33
2.1. (Collectieve) herinnering.....	33
2.2. Postmemory.....	38
2.3. Een koloniale generatie.....	39
Deel II: Historische context	44
Hoofdstuk 3: Belgisch Congo	44
3.1. Onze Congo	46
3.1.1. Periode 1945-1960	46
3.1.2. Sociaal-politieke situatie.....	48
3.1.3. Vluchten?	51
3.2. Het einde van een kolonie?	59
3.3. Beeldvorming over de kolonie in België.....	63
Deel III: Het heden van een koloniaal verleden	75
Hoofdstuk 4: Inleidend	75
Hoofdstuk 5: Het verloren paradijs? Heimwee, nostalgie en herinnering.	76
5.1. Een verloren paradijs	76
5.2. Begrip	78
5.3. Leven met heimwee	81
5.4. Terugkeren?.....	83
5.5. Actualiteit	85
Hoofdstuk 6: Identiteit	88

6.1. Identiteitsvorming en het gezin	89
6.2. Gedeelde identiteit	93
6.3. De 'Congo' mentaliteit	98
6.4. Perceptie van anderen	99
6.5. Place identity.....	104
6.6. Blik op 'de ander'	106
6.7. Visie vandaag	110
Hoofdstuk 7: Een getraumatiseerde generatie?.....	117
7.1. Begrip	119
7.2. Wiens trauma?	122
7.3. Vluchtelingen	126
7.4. Eigen ervaring	127
Hoofdstuk 8: Conclusie.....	134
Hoofdstuk 9: Bibliografie.....	141
Boeken en artikels	141
Websites	148
Mondelinge bronnen	151

INLEIDEND

Tijdens een opleiding van vier jaar tot historica groeide mijn interesse in mondelinge geschiedenis en publieksgeschiedenis steeds meer. Publieksgeschiedenis wordt hier gezien als de rol die geschiedenis speelt voor de 'gewone mens' en hoe hij geschiedenis ook actief construeert. Geschiedenis helpt mensen interpreteren wie ze zijn, waarom ze dingen doen en draagt bij tot identiteitsvorming.¹ Het gaat hierbij dus niet over een historisch correcte weergave, maar om een interpretatie en aanvoelen. Collectieve herinneringen, hoe een groep of samenleving op het verleden terugkijkt, spelen hierbij een grote rol.

Wanneer gekeken wordt naar collectieve herinneringen en het idee van een 'present past', een verleden dat doorleeft in het heden, valt al snel op dat de Tweede Wereldoorlog in al zijn facetten een belangrijke casestudy vormt. Er wordt veel onderzoek gevoerd naar de manier waarop kinderen uit de tweede wereldoorlog, voornamelijk kinderen van Holocaustoverlevenden, dit eventuele trauma met zich meedragen, hoe repressieslachtoffers hun plaats in het debat verdedigen en hoe kinderen omgaan met het feit dat hun ouders aan de 'foute' (lees: collaborerende) kant van de geschiedenis stonden.² Ook is het doorgeven van een intergenerationeel trauma of effect vaak onderzocht in het kader van de Holocaust of het conflict Israël-Palestina, maar is in postkoloniale studies grotendeels onderbelicht. In die context wordt dan ook gesproken over 'vergeten generaties'.³

Het Belgisch koloniaal verleden vormt evenzeer een opmerkelijk verhaal. Hoe komt het dat een land, dat meer dan vijftig jaar een kolonie had met een landoppervlakte van bijna tachtig keer België, hier maar zo weinig over spreekt?

¹ Thomas Cauvin, *Public history: a textbook in practice*, (Oxford: Routledge, 2016), 2.

² Zie in dat opzicht: Koen Aerts, Bruno De Wever en Aline Sax: 'Kinderen van Vlaamse collaborateurs: de erfenis van het verleden digitaal ontsloten', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 92 (2014): 575-575.

³ Yael Danieli, ed. *International handbook of multigenerational legacies of trauma* (New York: Plenum press, 1998) 1-3.

Wanneer over Congo wordt gesproken, is dat vooral over de gruwel ten tijde van Leopold II of de onafhankelijkheid in 1960. Maar wat met de periode ertussenin?⁴ David van Reybrouck haalt in dat opzicht aan dat men in België vooral wakker ligt van de gruwelen onder Leopold II en de moord op Lumumba, strikt genomen twee momenten die buiten het klassieke koloniale tijdvak vallen, dan van de decennia dat het Belgisch parlement en dus het Belgische volk direct verantwoordelijk is voor wat in Congo gebeurt.⁵ Het fenomeen van mensen die uit België vertrekken om duizenden kilometers verder een land 'op te bouwen' is echter een interessant gegeven. Over Belgische kolonialen is al veel geschreven maar vaak gaat het over zelf uitgegeven memoires en autobiografieën. Wetenschappelijke literatuur daarentegen wordt slechts met mondjesmaat aangeleverd.

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw vindt een bepaalde kentering in het debat plaats. Met vijftig jaar onafhankelijkheid van Congo in 2010 komt het koloniale verleden op de nationale agenda en verschijnen verschillende publicaties. Desalniettemin blijft de publieke opinie verdeeld door vaak tegengestelde representaties die de essentie van het kolonialisme aankaarten en haar impact op de Afrikaanse (en Belgische) samenleving beschrijven.⁶

Veel oud-kolonialen hebben dan ook het gevoel dat er een keerpunt in de publieke opinie heeft plaats gevonden, dat ze moeten knokken voor hun overtuigingen in een samenleving die hen niet langer accepteert. Of eerder, een samenleving die na een periode waarin een triomfantelijk discours overheersend was, nu ook de negatieve gevolgen van de kolonisatie leert kennen. Ook ik betrapte mezelf op een voornamelijk negatieve evaluatie naar Belgisch Congo toe. Ik schudde vaak meewarig het hoofd wanneer ik verhalen van oud-kolonialen las⁷, of moest slikken

⁴ Goddeeris Idesbald, 'Postcolonial Belgium: the memory of the Congo', *Interventions* 17 (2015): 438.

⁵ David Van Reybrouck, *Congo: een geschiedenis* (Amsterdam: De bezige Bij, 2015), 118.

⁶ Hein van Hee, Geert Castryck, 'Belgische historiografie en verbeelding over het koloniale verleden', *BTNG | RBHC* 3-4 (2002): 309.

⁷ Onder andere: het boek van Julien van Eeghem: *Getuigenissen van een koloniaal* (Oostkamp: eigen uitgave, 1993) of getuigenissen in koloniale ledenbladen als 'De Mohikaan'.

bij de vaak denigrerende commentaren over Congolezen die vandaag nog steeds doorleven. Maar tegelijk boeit mij hen te leren begrijpen. Hoe staan zij tegenover kolonisatie? Maar vooral, hoe zit het al die tijd later met hun kinderen? Hoe kijken zij terug naar hun wortels in Congo en de connotatie die dit vandaag met zich meebrengt?

Hoe meer ik lees, hoe meer ik zie dat gebeurtenissen uit het verleden een bepaalde impact op het heden hebben. In mijn familie is collaboratie een verboden woord. Mijn overgrootvader, Vlaamsgezind in hart en nieren, stapt in 1942 mee in de collaboratie. Zoveel jaar later hoor ik de impact hiervan doorleven bij mijn grootvader. Ik interviewde hem in het kader van een seminarie rond kinderen van repressieslachtoffers, en zag hoe de overweldigende ervaring van de oorlog hem sterk gevormd heeft. Traumatisch was het feit dat zijn vader bij de verliezers hoorde, na de oorlog geïnterneerd is en mijn grootvader moest opboksen tegen een muur van verwijten en beschuldigingen, want zijn vader was een 'zwartzak'.

Ook na de onafhankelijkheid van Belgisch Congo in 1960 is een gelijkaardige verandering zichtbaar. Hoe gaan kinderen van oud-kolonialen om met een bepaalde stigmatisering, het idee dat hun ouders 'daders' zijn? Kunnen we wel spreken over een duidelijk onderscheid tussen 'daders' of 'slachtoffers', zijn ze niet beide? En heeft dat kenteken een impact op hun leven terug in België? Velen onder hen zijn als kind mee naar Congo vertrokken, beleefden daar hun jeugd en kwamen hier terug om te ontdekken dat de wereld veranderd was. Die mogelijks traumatische ervaring, of alleszins een ervaring die een sterke impact nalaat op een kind, vormt de kern van dit onderzoek. Hoe herinnering werkt, en wat die zegt over het heden is hierbij een belangrijke factor.

Nu de actieve koloniale generatie verdwijnt, wordt een bepaalde evolutie duidelijk die niet enkel te verklaren valt door generatiegebonden factoren maar ook door een ruimer perspectief waarin het kind een andere plaats krijgt. De kinderen van gisteren, volwassenen en grootouders van vandaag, hebben een aparte kijk op

voorbijge gebeurtenissen die mede bepaald zijn door hun specifieke ervaring.⁸ Hoe de kinderen van Belgische oud-kolonialen kijken naar het verleden van hun ouders en hoe ze vandaag naar hun eigen Congo-ervaring terug kijken, is een relatief onderbelicht vraagstuk in België. Een oud-koloniaal discours mag dan wel alomtegenwoordig zijn, de generatie na hen komt nauwelijks aan bod. Deze thesis zal dan ook proberen hun stem in het postkoloniale debat te situeren, hierbij voornamelijk kijkend naar hun herinnering aan Congo. Het onderzoek is gevoerd vanuit een bottom-up perspectief, het geeft de ervaringen van de kinderen weer. Door het gebruik van mondelinge geschiedenis wordt geprobeerd ingang te verkrijgen in hun denk-, leef- en gevoelswereld. Ook de blinde vlek die bestaat bij de overlevering van herinnering binnen een gezin en de dynamiek van het verleden die een gezin blijft vormgeven, wordt hier aangekaart.

Door de link met onder andere psychologie en sociologie, is het duidelijk dat deze studie interdisciplinair is opgevat. Deze connectie is terug te vinden in de onderzoekstraditie van de 'memory studies'. Net omdat deze thesis interdisciplinair van aard is, ontbreekt soms een afgelijnde methodologie. Daarom wordt gewerkt vanuit een bepaald probleem of onderwerp in plaats van een bepaalde methode of traditie.⁹ De herinneringen en verhalen van de respondenten vormen de bouwstenen voor de theorievorming van deze studie, niet omgekeerd. Voor de leesbaarheid van de scriptie is hier wel geopteerd om de volgorde om te draaien. Eerst volgt een theoretische omkadering van de gebruikte begrippen waaraan daarna de interviews worden gekoppeld.

In een eerste deel wordt mondelinge geschiedenis als bron kort onder de loep genomen en wordt de eigen positie geschetst. Daarna volgt een uiteenzetting over de vaak moeilijke interpretatie en het belang van memory studies. In een tweede

⁸ Isabelle Ponteville, *Kinderen van verzetslui en collaborateurs: opgroeien zonder vader of moeder* (Brussel: SOMA, 2002), 1.

⁹ Russel J.A Kilbourn en Ty Eleanor, ed. *The memory effect; the remediation of memory in literature and film* (Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 2013), 17-25.

deel wordt ingegaan op de historische context van de koloniale periode. Als derde komen tweeëndertig kinderen van kolonialen zelf aan het woord, waarbij hun verhaal in drie overkoepelende thematieken is onderverdeeld.

DEEL I: THEORIE EN METHODOLOGIE

HOOFDSTUK 1: MONDELINGE GESCHIEDENIS ALS BRON

1.1. BEGRIP

Dit onderzoek peilt naar de perceptie van het Belgische koloniale verleden door de ogen van kinderen van Belgische oud-kolonialen en hoe zij deze periode hebben ervaren. Zo wordt al snel duidelijk dat de voorstelling van de kinderen en hun ouders in sommige gevallen haaks staat op wat geschreven is in literatuur. Waar zij voornamelijk de positieve verwezenlijkingen van de koloniale periode in de verf zetten, wordt in veel literatuur gekeken naar de paternalistische houding ten opzichte van de Congolese bevolking en de gevolgen die zij ondervinden na de onafhankelijkheid. Daarom is het van belang de twee te combineren om te kijken waar ze aanvullend zijn of elkaar net tegenspreken. Daarnaast ligt de focus ook op een persoonlijke ervaring van de kinderen. Die is enkel te onderzoeken door daadwerkelijk het levensverhaal of de visies van iemand te horen. Over de voor- en nadelen van mondelinge geschiedenis als bron wordt in dit hoofdstuk verder ingegaan.

Om het met een eenvoudige definitie te stellen: mondelinge geschiedenis verzamelt herinneringen en persoonlijke commentaren met een historische relevantie door middel van opgenomen interviews.¹⁰ Maar achter deze simpele redenering gaat een jarenlang debat schuil.

Wanneer gekeken wordt naar het subject van mondelinge geschiedenis wordt de problematiek al snel duidelijk. Informatie wordt vergaard door het interviewen van respondenten die praten over het verleden. En bij 'het verleden' knelt het schoentje. Wanneer een voorstelling gemaakt wordt van het verleden, gebeurt dit

¹⁰ Donald A. Richie. *Doing oral history: a practical guide* (New York: Oxford University Press, 2003), 19.

op basis van het geheugen, met andere woorden, de herinneringen. Toegang krijgen tot het verleden, of versies van het verleden, is een proces dat steunt op herinnering, zowel op een neurologische als op een sociale manier. Dat maakt van herinneren een actief proces. Herinnering wordt gevormd door een neurologisch proces in de hersenen, maar vanaf dan, wanneer herinneringen toegankelijk worden gemaakt en verteld, worden ze het subject van sociale beïnvloeding.¹¹ Alessandro Portelli, een van grondleggers van mondelinge geschiedenis, schrijft hierover: *'What is really important is that memory is not a passive depository of facts, but an active process of the creation of meanings. Thus, the specific utility of oral sources for the historian lies, not so much in their ability to preserve the past, as in the very changes wrought by memory'*. Hier wordt aangetoond dat herinneren in het kader van de respondenten een sociale interactie vraagt. In hoofdstuk 2.1. wordt verder op de thematiek van herinnering ingegaan.

Mondelinge historici zijn hierdoor niet enkel geïnteresseerd in wat gezegd wordt, maar ook in het hoe en waarom ervan. Mondelinge geschiedenis vertelt dus minder over de gebeurtenissen zelf dan over hun betekenis. Dat betekent niet dat mondelinge geschiedenis geen feitelijke validiteit kan hebben. Interviews kunnen bepaalde historisch ongekende gebeurtenissen of aspecten onthullen. Het unieke ligt hem echter net in de subjectiviteit. Interviews vertellen niet wat mensen deden, maar wat ze wilden doen, wat ze dachten te doen, wat ze niet deden. Het vertelt over psychologische gevolgen. Hierdoor is subjectiviteit evenzeer een onderdeel van de geschiedenis als de zichtbare 'feiten'. Wat informanten geloven is een historisch feit op zich, evenzeer als wat daadwerkelijk gebeurt. Hierdoor bestaan er ook geen valse mondelinge bronnen. Valse statements zijn nog steeds psychologisch waar en deze waarheid is even belangrijk als feitelijk betrouwbare verslagen.¹² Mondelinge geschiedenis is dan ook eerder een onderzoek naar

¹¹ Lynn Abrams, 'Memory as both source and subject of study: the transformations of oral history', in *Writing the history of memory*, eds. Stefan Berger and Bill Niven, (Londen: Bloomsbury, 2014), 89.

¹² Alessandro Portelli, "What makes oral history different", in *The oral history reader*, eds. Robert Perks and Alistair Thomson, (New York: Routledge, 1998), 67-68.

receptie dan naar feitelijkheden (al kunnen in bepaalde gevallen ook feitelijkheden achterhaald worden).¹³

Kritiek op de methode stelt dat de respondenten vaak niet statistisch representatief zijn voor de volledige samenleving of een specifiek segment ervan. Echter, respondenten worden geselecteerd omdat ze historische processen typeren en niet omdat ze een abstracte statistische norm representeren. De vraagstelling is met andere woorden historiografisch in plaats van statistisch. Een tweede kritiek gaat uit van de dominantie van het geschreven woord. Mondelinge geschiedenis zou niet kunnen tippen aan een ooggetuigenverslag geschreven op het moment van de feiten. Voor elke bron geldt echter dat de bruikbaarheid ervan steunt op de informatie die de onderzoeker wil nagaan. Iedere bron heeft zijn eigen karakteristieken, waardoor in sommige gevallen mondelinge getuigenissen zelfs een meer volledig beeld kunnen geven dan schriftelijke.¹⁴

Na een korte introductie in de wereld van de mondelinge geschiedenis, is het belangrijk te kijken naar het mondelinge interview zelf. Hierbij moet worden aangegeven dat herinneringen mede geconstrueerd en overgeleverd worden in de context van het interview. Wanneer iemand geïnterviewd wordt, volgt steeds een selectie van herinneringen, niet alles komt aan bod. De selectie wordt deels gemaakt door de intersubjectieve relatie tussen de interviewer en de respondent. Deze intersubjectiviteit refereert naar de interpersoonlijke dynamiek tussen de twee partijen en het proces waarin ze samen naar een gedeeld narratief werken. De interviewer lokt bepaalde herinneringen uit, niet enkel door de gestelde vragen, maar ook door zijn uiterlijk, gebaren, accent en een hele reeks andere karakteristieken en acties. Een andere interviewer kan dus een ander soort gesprek genereren. De respondent op zijn beurt construeert tijdens het interview een positie die bepaald wordt door culturele constructies in het publieke discours, maar ook door zijn of haar perceptie van de interviewer. De richting van het

¹³ Koen Aerts en Nico Wouters, "Mondelinge geschiedenis in België en de (de-)constructie van collectieve herinnering" *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* 93 (2014): 508.

¹⁴ Paul Thompson, "The voice of the past", in *The oral history reader*, eds. Robert Perks and Alistair Thomson, (New York: Routledge, 1998), 41.

interview is dus drievoudig: er vindt voor de respondent een conversatie plaats binnen zichzelf, met de interviewer maar ook met de dominante cultuur waarin hij of zij leeft.¹⁵ Zelfs bij 'gewone' vertellers wordt duidelijk dat ook zij een eigen verhaal creëren en zich daarbij bewust zijn van aspecten van beeldvorming en geschiedschrijving. De respondenten of vertellers zijn altijd in meer of mindere mate bekend met de inzet: het feit dat via hun verhaal letterlijk geschiedenis wordt geschreven en dat wat zij op dat moment vertellen een duurzaam statuut kan krijgen.¹⁶ Bij een aantal respondenten kwam dit specifiek naar voor. Zo zegt een van de respondenten: "*Nee nee, ik ben hier niet om goed nieuws te brengen. Neen. Ik speel dat niet mee.*"¹⁷ Hieruit blijkt dat de respondent een bepaald idee heeft over de beeldvorming rond Congo waartegen hij zich resoluut wil afzetten.

Zo blijkt uit het onderzoek over kinderen van repressieslachtoffers van Aerts, De Wever en Sax hoe de recente publicatie van het boek van Sax over de collaboratie verschillende van hun respondenten niet onberoerd laat. Sommigen integreren het kritisch-wetenschappelijk betoog om de eigen getuigenis kracht bij te zetten, maar de meerderheid zet er zich expliciet tegen af en scherpt de persoonlijke argumentatie aan. Actuele gebeurtenissen hebben onmiskenbaar een invloed op de wijze waarop het verleden geïnterpreteerd, voorgesteld en ook verzwegen wordt.¹⁸ Zo kan het dat sommigen hun verhaal in hun geest herschreven hebben alvorens het na te vertellen. Het is niet mogelijk om in de tijdspanne van één ontmoeting het gereconstrueerde verhaal te confronteren met een realiteit die ervan verschilt. Hierdoor is het beeld altijd wat de respondent vertelt, een

¹⁵ Abrams, "Memory as both source and subject of study", 95-100.

¹⁶ Koen Aerts en Nico Wouters, "Mondelinge geschiedenis en geheugenstudie: slotbedenkingen" *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* 93 (2014): 692

¹⁷ Interview Bart

¹⁸Koen Aerts en Nico Wouters, "slotbedenkingen", 693-94.

werkelijkheid die ongetwijfeld verschilt van die van gisteren, het resultaat van een gereconstrueerde en gedeconstrueerde herinnering.¹⁹

1.2. EIGEN POSITIE

Dit onderzoek is deels geïnspireerd door Marie-Benedicte Dembour die in *Recalling the Belgian Congo* koloniale gewestbeheerders aan het woord laat om te peilen naar het gebruik van geweld in de kolonie. In de inleiding stelt ze zich de vraag hoe het voelt om een gewestbeheerder in Belgisch Congo te zijn. Bij de start van haar doctoraat zegt ze 'de koloniaal' als 'de onderdrukker' te zien. Ze vraagt zich dan ook af hoe iemand zijn positie hierin kan rechtvaardigen. Ze ondervindt aan het begin van haar onderzoek bij zichzelf dat ze een bepaald beeld van kolonialisme, economische exploitatie en culturele onderdrukking voor ogen heeft en voelt dan ook dat ze snel is om mensen te veroordelen die deelnemen aan zo'n politiek en moreel dubieuze onderneming.²⁰ Ook ik begin met een bepaalde vooringenomenheid aan dit onderzoek. Na een bachelor scriptie rond de beeldvorming van Patrice Lumumba in de Vlaamse pers zag ik voornamelijk het niet-aanwezig zijn van een Congolees perspectief in het Belgische postkoloniale debat²¹. Dit heeft mee de keuze voor een tweede onderwerp over de Belgische koloniale geschiedenis bepaald.

Dembour benadrukt hoe belangrijk het is om na te denken over de eigen veranderende visie tijdens de periode van interviews, welk 'personage' de interviewer aanneemt. Er is nood aan een reflectieve aanpak die aandacht heeft voor de verschillende 'ik'-ken in het onderzoek.²² Zelf merk ik dat mijn kijk in de loop van mijn masterjaar sterk is veranderd. Ik heb meer en meer verhalen leren

¹⁹ Isabelle Ponteville, *Kinderen van verzetslui en collaborateurs*, 5.

²⁰ Marie-Benedicte Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*, (New York: Berghahn Books, 2000) IX-X.

²¹ Emma Verschraegen, "Patrice Lumumba, I presume? Een analyse van vijftig jaar postkoloniaal discours in Vlaamse pers en academische literatuur". (Bachelor paper, Universiteit Gent, 2016).

²² Dembour, *Recalling the Belgian Congo*, 7.

kennen, sommige droevig, andere optimistisch, enkele tragisch. Hierdoor ontstaat een bepaalde sympathie voor mijn respondenten. Deze bewustwording heb ik proberen kaderen en niet geprobeerd niet te laten doorwegen. Uiteraard is het bewustzijn van de eigen subjectiviteit niet hetzelfde als de afwezigheid ervan tijdens mijn interviews. Ik heb mensen ontmoet die zich warm en genereus opstelden. Ze hebben me een glimp van hun leven laten zien met de daaraan verbonden gevoelens. Voor sommige respondenten wekt het verleden nog steeds sterke emoties op en het vraagt moed mij deze toe te vertrouwen. Hierdoor speelt dezelfde vraag door mijn hoofd als waar Dembour ook mee worstelt. Wie ben ik om hen te veroordelen? En als ik dit doe, is het dan gestoeld op empirische waarnemingen?²³Het is dan ook belangrijk niet enkel de gedachtegang van de informanten te analyseren, maar dit ook te doen voor de onderzoeker en zijn onderzoeksproject.²⁴

Essentieel is dat de interviews de meningen, gedachten en gevoelens van de respondenten weergeven. Dat betekent niet dat de onderzoeker ook steeds akkoord gaat met wat de respondenten vertellen. Toch is het niet de bedoeling bepaalde respondenten te schofferen of ze te wijzen op eventuele onjuistheden in hun verhaal. In het derde deel zullen dan ook geen kanttekeningen gemaakt worden bij wat de respondenten vertellen. Wel wordt hier ter inleiding kort een alternatief denkkader naar voor geschoven, gebaseerd op recente publicaties en literatuur.

Als eerste is het belangrijk niet te onderschatten hoezeer het koloniale systeem en paternalisme gelinkt zijn tijdens de koloniale periode. Of individuele personen hier bewust of onbewust aan deelnemen is een andere zaak, maar de koloniale gemeenschap is ontstaan vanuit een soort beschavingsideaal waarbij de Congolezen moesten opgevoed worden. Hierbij is nooit de vraag gesteld of een land zich wel die taak kan en mag aanmeten ten opzichte van een ander land.

²³ Dembour, *Recalling the Belgian Congo*, 62.

²⁴ Dembour, *Recalling the Belgian Congo*, 68.

Wanneer de respondenten spreken over 'cultuur', 'etnie', 'gemeenschap', 'stam' of 'ras', verwijzen ze niet naar natuurlijke entiteiten, maar naar instrumenten die gedeeltelijk ontstaan zijn ter koloniale controle. Het idee dat de mensheid kan opgedeeld worden in culturele containers die elkaar uitsluiten en waarbij de leden ahistorisch en statisch zijn, vindt vandaag niet langer ingang in academische kringen en wordt gezien als product van de koloniale tijd.²⁵ In dit kader kunnen ook respondenten die de Congolese gemeenschap als 'traditioneel' of 'primitief' benoemen, gekaderd worden. Ook uitspraken over de zogenaamde 'bantoementaliteit' van de Congolezen, een cultuurverschil dat zou bestaan tussen Belgen en Congolezen waardoor het onmogelijk is dat deze twee nationaliteiten samen kunnen leven omdat hun werelden of 'mentaliteiten' te ver uit elkaar liggen, passen hierin.²⁶

Veel respondenten vertellen daarnaast ook dat ze zich niet racistisch voelen. Dit zou volgens Ceuppens te maken hebben met het feit dat de meeste Vlamingen verkeerdelijk denken dat racisme alleen verwijst naar een coherente, doelbewuste ideologie van raciale suprematie.²⁷ Veel respondenten hebben niet noodzakelijk een racistische intentie, maar dit is een gevolg van de ordening van een paternalistische samenleving. Over het al dan niet aanwezig zijn van een racistisch discours wordt in dit onderzoek echter niet verder ingegaan omdat het te ver afleidt van de initiële onderzoeksvragen.

Het idee van een bepaalde hogere westerse samenlevingsvorm leeft vandaag nog altijd. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk bij mensen die naar het Zuiden trekken om er vrijwilligerswerk te doen. Uiteraard is dit met goede bedoelingen, maar het dient ook om een eigen zelfbeeld te bevestigen. Het gaat uit van het idee dat 'het Westen' meer 'geëvolueerd' is dan het globale Zuiden en dat westerlingen de plicht hebben om de mensen daar vanuit hun blik en gedachtegoed de juiste weg te

²⁵ Bambi Ceuppens, *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op Blank en Zwart in Belgisch Congo*, (Gent: Academia Press, 2003), XXVIII.

²⁶ Bambi Ceuppens, *Congo made in Flanders*, XXVI.

²⁷ Bambi Ceuppens, *Congo made in Flanders*, XXXI.

tonen en te helpen. Dit stoelt echter op een neokoloniaal idee dat de ander percipieert als passief.²⁸ Uiteraard neemt dit niet weg dat dit zogenaamde 'voluntourism' of weldoenerstoerisme positieve verhalen en hulp kan brengen.²⁹

Ook blijft in het Westen gekeken worden naar landen als Congo vanuit koloniale stereotypen. Conflicten in Afrika zijn het resultaat van tribalisme en Afrikanen zijn hierin een groep passieve en stille slachtoffers.³⁰ Er wordt nog steeds gekeken naar de 'ander' als een persoon zonder agency, de westerling 'ziet', terwijl de ander enkel 'gezien wordt'.³¹

1.3. DE RESPONDENTEN

Ik ben mijn onderzoek gestart met het opstellen van een infofiche met de vraag naar mogelijke respondenten. De titel: *Terugblikken naar Congo: kinderen van Belgische oud-kolonialen over herinnering, herdenking en hedendaagse debatten*. Daarna de concrete vraag: 'Voor mijn thesis wil ik kijken naar de visies van kinderen van Belgische oud-kolonialen. Hebben zij de periode na de onafhankelijkheid van Congo in 1960 bewust meegemaakt? Of kennen zij die vooral door de verhalen van hun ouders? Hoe herinneren zij zich het verleden, en wat betekent dit voor hen in het heden?'

Zelf ken ik niemand waarvan de ouders in Congo hebben gewoond, waardoor alles via-via is gebeurd. Ik sprak ongeveer mijn volledige vriendenkring aan. Daarnaast

²⁸Lauren Kascaak, "#InstagrammingAfrica: The Narcissism of Global Voluntourism", geraadpleegd op 15/06/2017, <https://thesocietypages.org/socimages/2014/12/29/instragrammingafrica-the-narcissism-of-global-voluntourism/>.

²⁹ Lisa Develtere, "is weldoenerstoerisme wel welkom?" geraadpleegd op 15/06/2017, <http://www.mo.be/analyse/weldoenertoerisme-wel-welkom>.

³⁰ Voor de hoofdgedachte zie het werk van Valérie Gorin, "An iconography of pity and a rhetoric of compassion, war and humanitarian crisis in the prism of American and French newsmagazines (1967-95)", in *Selling war: the role of mass media in hostile conflicts from WOI to the 'war on terror'*, eds. Matthias Karmasin, Gabriele Melischek, Josef Seethaler and Romy Wöhlert, (Chicago: Intellect, University of Chicago Press, 2013)

³¹ Centrale stelling in het werk van Susan Sontag, *Kijken naar de pijn van anderen* (Amsterdam: De bezige bij, 2003)

zocht ik contact met uitgevers van oud-koloniale ledenbladen³² en plaatste ik verschillende zoekertjes op websites van oud-koloniale verenigingen.³³ Ook werd mijn infofiche geplaatst op twee Facebookgroepen waarbinnen kinderen van oud-kolonialen zich verenigen: de 'Prins van Luik school Kinshasa' en 'VVK Zaïre-Vlaanderen'. Zo kwam ik uiteindelijk bij een aantal mensen terecht, waarna ik verder kon door middel van een sneeuwbalsteekproef. De sneeuwbalmethode wordt vaak gebruikt wanneer de onderzoeker geen goed zicht heeft op wie nu goede en betrouwbare informatie kan aanleveren voor het onderzoek. Daarbij gaat de onderzoeker op zoek naar één of meerdere individuen die informatie kunnen aanleveren en vraagt daaraan wie nog meer zou kunnen bijdragen aan het onderzoek. Die nieuwe namen worden dan gecontacteerd, waarna opnieuw nieuwe namen gevraagd worden. Op die manier groeit de steekproef aan, net zoals een sneeuwbal die een berg afrolt. Wanneer dezelfde mensen opnieuw genoemd worden, wordt duidelijk dat de cirkel rond is en de steekproef zijn maximumomvang heeft bereikt.³⁴

Na het verzamelen van mijn eerste contactgegevens, stuurde ik een aantal mails rond. Het eerste contact omvatte nog eens de infofiche van mijn onderzoek, met daarnaast de vraag of de persoon geïnteresseerd was om mee te werken en of hij/zij eventueel nog andere mensen kende die hier interesse voor konden hebben. Na een positieve respons volgde als snel een concreet contactvoorstel. Bijna niemand naar wie ik mails verstuurde, reageerde afwijzend. Veel mensen vroegen zich wel af of ze een bijdrage zouden kunnen leveren, aangezien ze nog erg jong waren wanneer ze uit Congo vertrokken. Toch bleek die initiële bezorgdheid voor geen enkele van mijn respondenten gegrond.

Belangrijk is ook een zijsprong te maken naar het contact gemaakt voor het eigenlijke interview. Veel mogelijke respondenten toonden al snel dat ze erg geïnteresseerd waren in mijn onderzoek. Ook kreeg ik af en toe telefoontjes van

³² Geraadpleegd op 08/05/2017, <http://de-mohikaan.jouwweb.nl/>.

³³ Geraadpleegd op 08/05/2017, <http://www.congo-1960.be/Recherches.html>.

³⁴ Dimitri Mortelmans, *Handboek Kwalitatieve onderzoeksmethoden* (Leuven: Acco, 2007) 159.

mensen die mijn gegevens hadden doorgekregen van anderen, mensen waar ik zelf nooit contact mee had gehad. Ik had al snel het gevoel dat mijn naam in bepaalde (vrienden)kringen circuleerde en dat veel mensen van mijn onderzoek af wisten alvorens ik hen zelf aansprak. Velen vertrokken daarom zelf ook met duidelijk idee naar het gesprek. In het mailverkeer op voorhand schrijft één respondent bijvoorbeeld: *Congo ligt ons nog steeds zeer nauw aan het hart. En er is inderdaad veel te weinig geschreven over de kinderen die er hun jeugd doorbrachten en later helemaal ontheemd terug naar België moesten.*³⁵ Of: *Alleen lopen we de dag van vandaag er wel niet mee te koop, velen hebben heimwee en toch moeten we hier in België ook een leven kunnen opbouwen.*³⁶ Bij één vrouw blijft het bij contact via mail. Zij vertrok namelijk voor vijf maanden naar Ivoorkust. Ze beschreef dat ze er niet voor gekozen had om “*met een witte huid op de wereld te komen*” en dat ze hoopte om in een wereld te leven zonder conflicten over ras of religie. Ze eindigde met de woorden: *Dat doet pijn! Wat moeten wij daarmee doen? ZWIJGEN!*³⁷

Ook raadden een aantal mensen mij spontaan andere onderzoeksonderwerpen aan, boden mij een archief aan... Het werd me al snel duidelijk hoezeer het onderwerp bij mijn respondenten leeft en hoe sterk de affiniteit met Congo nog steeds is. Hoewel de interviews in oorsprong dus door de onderzoeker geïnitieerd werden, wilden ook veel nakomelingen zichzelf een stem geven door verder contact op te nemen.

Concreet legde ik tweeëndertig interviews af, met zeventien mannen en vijftien vrouwen. Bijna alle respondenten zijn geboren in de jaren 1950, één respondent in 1945 en drie respondenten na 1960. Met uitzondering van deze drie respondenten waren ze ook allemaal in Congo tijdens de onafhankelijkheid. Aan het begin van het onderzoek ben ik gestart vanuit het idee dat het de herinnering aan de ouders is waarop ik mij baseer, maar dit heb ik later bijgesteld omdat de

³⁵ mailverkeer met respondent Lise, 15/03/2017.

³⁶ mailverkeer met respondent Lieve, 07/02/2017.

³⁷ mailverkeer met respondent Marie Rose, 15/03/2017.

wisselwerking tussen kind en ouders net boeiend werd. Hierdoor kon ik één interview niet meer gebruiken aangezien de vader van de respondent als gewestbeheerder werkte in Congo toen hij nog vrijgezel was. Dit maakte mijn nieuwe totaal eenendertig. Ook zijn drie respondenten pas geboren na de onafhankelijkheid, waardoor ze in principe niet kunnen spreken over de periode Belgisch-Congo (tot juli 1960). Toch merkte ik dat in de praktijk de periode voor 1960 voor hen niet veel verschillende van de periode na 1960. De herinneringen en ervaringen zijn vrij gelijklopend, met name het opgroeien in Congo, de schoolperiode daar, het terugkomen naar België, de reacties van anderen, de aanraking met geweld en gevaar... waardoor ik beslist heb deze interviews toch te verwerken. Uiteraard is de historische realiteit anders en verschilt de koloniale periode van de postkoloniale. Toch is het opvallend dat dit voor de respondenten erg gelijkaardig aanvoelt.

Wanneer het gaat over het opleidingsniveau behaalden acht respondenten een diploma hoger humaniora, negentien respondenten behaalden een diploma hoger onderwijs en vier respondenten gaven hier geen antwoord op. Opvallend hierbij is dat zes respondenten een hogere studie ingenieurswetenschappen, Tropische landbouwkunde aanvatten, met het oog om later terug te keren. Ook bij één respondent met een opleiding Geneeskunde was dit oorspronkelijk zijn bedoeling. Daarnaast werken veel respondenten in de zorgsector: één iemand bij een medisch-secretariaat, één iemand als apotheker en vier als verpleegkundige.

Hoewel dit niet in rekening wordt gebracht bij de analyse, wordt de diversiteit van de getuigenissen ook bepaald door de werkomstandigheden van de ouders. Voor een aantal kinderen was het onduidelijk wat exact het beroep van één van hun ouders was (in hoofdzaak de vader) maar een aantal kunnen hier kort opgesomd worden: douanier, havenarbeider, loodgieter, boekhouder, agent van de spoorwegen, staatsambtenaar, gewestbeheerder, plantagehouder en leerkracht.

Als laatste bleven acht respondenten na de onafhankelijkheid definitief in België, zes keerden een aantal jaren nadien terug (tot 1964) en zestien bleven tot eind jaren 1970. Eén respondent bleef tot 1986. (zij is ook diegene die pas na de onafhankelijkheid vertrok).

Uiteraard is de regio waar de kinderen zijn opgegroeid ook van belang. Dit wordt echter niet meegenomen in de analyse omdat mensen vaak verhuisden en het niet de bedoeling is een geografische schets te maken. Op basis van de gesprekken is bij de meeste respondenten de plaats achterhaald waar de kinderen éérst waren. Tien kinderen beleefden hun vroegste jeugd in Leopoldville (huidig Kinshasa), acht in Elisabethville (huidig Lubumbashi), vier in Kolwezi (Lualaba provincie), twee in Matadi (Congo central provincie), twee in Kisantu (Bas-Congo provincie), twee in Stanleystad (huidig Kisangani, Tshopoprovincie), één in Albertville (huidig Kalemie, Tanganyikaprovincie), één in Jadotville (huidig Likasi, Haut-Kantanga provincie), en één in Ikela (evenaarsprovincie).

³⁸ Op deze kaart zijn niet alle steden opgenomen. "Belgian Congo", *Encyclopædia Britannica Online*, geraadpleegd op 27/07/2017, <https://www.britannica.com/place/Belgian-Congo?oasmId=130051>.

Ook de setting is belangrijk. De meeste interviews gebeurden bij de respondenten thuis, bij vijventwintig respondenten in totaal. Vier respondenten ontving ik bij mij thuis in Gent, één respondent bezocht ik bij zijn zus en één respondent bezocht ik op het werk. Het is belangrijk het interview af te nemen in een vertrouwde setting omdat de locatie mede bepalend is voor wat verteller over zichzelf blootgeeft en hoe hij over bepaalde onderwerpen praat. Het interview dat plaatsvond op kantoor, had de neiging meer formeel te verlopen, met een grotere nadruk op het publieke in plaats van het private aspect. Ik kwam toe in een imposant kantoorgebouw waarbij ik mij moest aanmelden aan een balie alvorens ik werd opgehaald voor het interview. Dit voelde nogal intimiderend aan. Ik kreeg een kleine rondleiding en mijn respondent vertelde over de werking van het bedrijf. Ook tijdens het interview zelf werd meer gepraat over werkgerelateerde aspecten van een leven in Congo in plaats van in te gaan op de emoties achter bepaalde stellingen.

Ook het aantal mensen aanwezig tijdens een interview is bepalend voor wat gezegd wordt. Andere aanwezigen kunnen ervoor zorgen dat de respondent minder bereid is over meer gevoelige onderwerpen te praten of zich minder comfortabel voelt.³⁹ In één van mijn interviews was de echtgenote van de respondent ook aanwezig. Dit zorgde voor het aanhalen van bepaalde aspecten die tijdens een één op één gesprek waarschijnlijk niet verteld waren, maar zorgde ook voor een bepaalde spanning wanneer de echtgenote haar man bij bepaalde interpretaties corrigeerde.

Wanneer ik aan het interview begon, probeerde ik de respondent op zijn gemak te stellen door een toestemmingsformulier te laten ondertekenen, waarin stond dat de informatie enkel binnen het kader van mijn onderzoek bleef en ik deze niet zou verspreiden zonder hun medeweten, een zogenaamde 'informed consent'. Ook heb ik een korte respondentenfiche opgesteld om het gesprek te beginnen met vragen zoals: waar en wanneer ben je geboren, ben je zelf in Congo gebleven, zo ja, hoe lang heb je er gewoond... Daarnaast peilde ik naar het beroep van de ouders, of

³⁹ Cauvin, *Public history*, 94.

ze bij hun terugkeer naar België nog een beroep hebben uitgeoefend... Voor sommigen was dit een ideale ijsbreker, anderen lieten de respondentenfiche al snel voor wat ze was en staken onmiddellijk van wal met hun verhaal. Het leek mij voor beide partijen een ideale tool om af te tasten, een beeld te krijgen van de persoon die voor je zat. Voor het interview zelf werkte ik vanuit een semigestructureerd interview. Ik had een aantal thema's voor ogen (jeugd in Congo, leven na Congo, visie vandaag) maar werkte geen specifieke vragen uit. Dit is een non-directieve interviewstijl waarbij het gesprek zo weinig mogelijk gestuurd wordt om het verhaal van de respondent zo centraal mogelijk te stellen.⁴⁰ Ook is het belangrijk met bepaalde makkelijke, open en contextuele vragen te beginnen. Moeilijke onderwerpen worden best pas later in het interview aangekaart, wanneer al een bepaalde vertrouwensband tussen interviewer en respondent is ontstaan.⁴¹

De meeste gesprekken verliepen in een zeer hartelijke en gemoedelijke sfeer. Ik voelde mij erg welkom bij mijn gesprekspartners. Velen toonden me fotoalbums of souvenirs. Ik voelde bij veel mensen dat ze gefascineerd waren door mijn onderzoek, en vooral waarom ik het deed. Ik, die zelf geen 'tropenkind' was of familie had die in Congo gewoond heeft, die er zelf nog nooit geweest was. Daarnaast vertaalde de hartelijke sfeer zich ook in een open contact. Een aantal gesprekspartners kregen tranen in de ogen wanneer ze bepaalde herinneringen met mij deelden. Maar velen deelden meer dan enkel hun eigen herinneringen, ze deelden veel over hun persoonlijke leven, hun familietoestand, gezondheid...

Ik trad tijdens mijn gesprekken nooit met mijn respondent in debat. Soms was dit moeilijk, bijvoorbeeld wanneer ik het verwijt kreeg niks van de kolonie te kennen, of dat het toch vooral de Belgen waren die geleden hadden en niet de Congolezen. Het was mijn bedoeling te peilen naar herinneringen en meningen, en niet hen te

⁴⁰ Mortelmans, *Handboek Kwalitatieve onderzoeksmethoden*, 229.

⁴¹ Cauvin, *Public History*, 94.

overtuigen van mijn eigen visie, hoewel gestoeld op wetenschappelijke kennis. Zoals Bambi Ceuppens ook stelt: de wetenschapper is geen missionaris.⁴²

Van Isabelle Ponteville, die kinderen van verzetslui of collaborateurs uit de Tweede Wereldoorlog interviewde, nam ik het volgende over: *In strijd met het toepassen van de historische kritiek is er hier namelijk geen sprake van controle van de bronnen, van confrontatie van getuigenissen om de waarheid te achterhalen. De geschetste levensverhalen werden veeleer onderzocht op het vlak van de perceptie. De verhalen werden weergegeven zoals de getuigen ze ons vertelden. We hebben niet geprobeerd meer te weten te komen dan wat ons meegedeeld werd. Het is doorheen deze onvolledige, soms of misschien verminkte of aangepaste verhalen dat onze getuigen hun persoonlijkheid vorm hebben gegeven.*⁴³ Ook ik ging niet in confrontatie met mijn respondenten maar liet ruimte voor het persoonlijke verhaal. Tijdens de verwerking van mijn interviews ging ik echter wel aan de slag met de claims en legde ik die naast literatuur.

Uiteraard rees de vraag: over hoeveel interviews moet een onderzoek beschikken om valabele uitspraken te kunnen doen? Thompson spreekt in dat opzicht over het saturatiepunt: een punt waarop de historicus vaststelt dat hij antwoorden op zijn vragen heeft. Elk nieuw interview levert nog wel nieuwe informatie op omdat elke getuigenis uniek is, maar de tijdsinvestering weegt niet meer op tegen de relatieve informatiewinst die een interview biedt.⁴⁴ Voor mijn onderzoek lag dit op ongeveer vijventwintig interviews. Op dat moment merkte ik bij mezelf dat ik minder diepgravend werkte, vanuit het idee dat ik het antwoord toch al wist. Ik was mij hier erg van bewust, en merkte dat de kwaliteit van het onderzoek daalde. Hierdoor legde ik nog zeven extra interviews af, om toch een zo breed mogelijk beeld te vormen en mijn eigen subjectiviteit te beperken.

⁴² Ceuppens, *Congo made in Flanders*, XXV.

⁴³ Ponteville, *kinderen van verzetslui en collaborateurs*, 3.

⁴⁴ Aerts, De Wever en Sax, *Kinderen van Vlaamse collaborateurs*, 381.

Uit respect voor de privacy van de respondenten en om de anonimiteit te garanderen, zijn alle namen veranderd. Ook is nergens de plaats van het interview toegevoegd, omdat ook dit een indicatie voor herkenning kan zijn. De interviews, de transcripties en de audio-opnames zijn wel met toestemming van de onderzoeker raadpleegbaar.

1.4. ANALYSE

Zoals aangehaald is mondelinge geschiedenis gestoeld op de herinnering van respondenten. Concreet is herinnering op zich echter niet de meest betrouwbare bron. Er bestaan echter voldoende checks om de betrouwbaarheid van het onderzoek te verhogen. Zo is het belangrijk steeds data en evenementen te controleren, te kaderen en verschillende bronnen te vergelijken. Uiteraard is het normaal dat mondelinge bronnen niet in hun volledigheid worden overgenomen, maar verwerkt worden om te beantwoorden aan de onderzoeksvraag. Om de leesbaarheid van de interviews te verhogen worden soms ook grammaticale en tekstuele veranderingen aangebracht. Toch is het goed deze tot een minimum te beperken.⁴⁵ Daarom zijn de interviews allemaal op dezelfde manier getranscribeerd.

De methode voor het verzamelen van de gegevens is zoals hierboven benoemd mondelinge geschiedenis op basis van kwalitatieve diepte-interviews. De methodologie voor de analyse van de verzamelde gegevens wordt hieronder kort toegelicht. Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van een inhoudsanalyse. Deze analysevorm valt niet eenvoudig te definiëren en er is nauwelijks eensgezindheid onder methodologen over wat ermee bedoeld wordt. Sommige auteurs gebruiken de term voor alle onderzoekstechnieken die 'inhouden' analyseren. In een meer beperkte betekenis verwijst inhoudsanalyse naar een zeer specifieke onderzoeksmethode. Zo wordt een klassieke omschrijving van inhoudsanalyse gegeven door Berelson: *content analysis is a research technique for the objective,*

⁴⁵ Deborah Schiffrin, "Linguistics and history: oral history as discourse" in *Linguistics, language and the real world: discourse and beyond*, eds. James Alatis and Deborah Tannen (Washington DC: Georgetown University Press, 2001), 4-5.

systematic and quantitative description of the manifest content of communication. Inhoudsanalyse lijkt in eerste instantie dus voornamelijk een kwantitatieve onderzoeksmethode. Toch bestaat er een kwalitatieve traditie die ook 'inhouden' bestudeert. Onder die noemer valt discoursanalyse.

Discoursanalyse toont de manier waarop taal en samenleving met elkaar in interactie treden. De dialoog in gewone conversaties is dan ook de primaire focus. Hierbij wordt taal niet gezien als in essentie communicatie, maar als een sociale actie.⁴⁶ Discoursanalyse herformuleert concepten van de cognitieve psychologie zoals persoonlijkheidskenmerken, motivaties en attitudes om aan te tonen hoe ze worden geconstrueerd door taal. In plaats van herinneringen die ergens ronddwalen in het hoofd van mensen, wordt de nadruk gelegd op het feit dat herinneringen sociaal geconstrueerd worden.⁴⁷

De discoursanalyse heeft de laatste jaren een enorme opgang gemaakt met als gevolg dat de term zelf sterk verwaterd is. Onder de paraplu van discoursanalyse vallen bijgevolg verschillende kwalitatieve onderzoeksmethoden en technieken. Centraal in deze variant ziet Hijmans een nadruk op de geschreven tekst, de verwoording en de argumentatiepatronen. Hierbij worden vaak verschillende technieken naast elkaar gebruikt om tot één analyse te komen: linguïstische technieken, retorische analyses en thematische analyses. Na een eerste algemene en brede inhoudsanalyse van de belangrijkste thema's in een tekst worden deze thema's in een meta-analyse betrokken op elkaar. De nadruk in de analyses ligt vaak op het duiden van contradicties en ambiguïteiten in boodschappen of op ideologische kenmerken in teksten.⁴⁸

Op het analyiseniveau is hier gebruik gemaakt van een thematische analyse. Dit is een methode om identificatie, analyse en het rapporteren van patronen (thema's) mogelijk te maken binnen een groot arsenaal aan data. Het is een actief proces

⁴⁶ Geert Van Hove, *Qualitative research for educational sciences* (Pearson: Harlow, 2014), 286.

⁴⁷ Van Hove, *Qualitative research*, 292.

⁴⁸ Mortelmans, *Kwalitatieve onderzoeksmethoden*, 149-51.

met een grote rol voor de onderzoeker die zelf thema's identificeert en een selectie maakt van wat hij of zij zelf interessant of waardevol vindt. Er worden dus geen thema's 'gevonden' in de data, er is altijd de rol van de theoretische positie of waarde van de onderzoeker.⁴⁹ De thema's zelf zijn zowel semantisch als latent, ze gaan zowel over wat de respondenten zelf aangeven in het interview, maar daarnaast ook over de meer onderliggende ideeën, assumpties en concepten.⁵⁰

Er zijn zes fases te onderscheiden bij een thematische analyse. Een eerste is vertrouwd raken met de data. Dit gebeurt in dit geval door het transcriberen van de interviews. Elk interview is een aantal keer beluisterd waarna het gesprek integraal is overgetypt. Dit zorgt voor een *close reading*. Dat betekent dat het uitgeschreven interview wordt beschouwd als een autonome werkelijkheid die alle aandacht van de lezer opeist. De methode wordt gekenmerkt door het nauwkeurig lezen van het tekstaanbod: ze beperkt zich tot wat geschreven staat zonder onmiddellijk na te denken over de historische context.⁵¹ Een eerste stap is dus het lezen van de data om algemene inzichten te genereren. Hiervoor bestaat drie soorten lezingen: een eerste keer letterlijk, een tweede interpretatief en een derde reflexief. Dit gaat vooraf aan het identificeren van thema's, maar zorgt voor een breder begrip van de data. Het archiveren van de datahoeveelheid kan geholpen worden door een computerhulpprogramma voor kwalitatieve data-analyse (hier Nvivo).

Een tweede stap is het afbakenen van patronen en categorieën waaraan verschillende topics gekoppeld kunnen worden. Categorieën moeten dan ook intern consistent en extern divergent zijn. Na het toekennen van bepaalde codes kunnen thema's worden onderscheiden. Er wordt nagedacht over de relatie tussen de verschillende codes met betrekking op thema's. Thema's kunnen gezien worden als 'super-categorieën', een globale structuur voor de data. Een thema omvat wat

⁴⁹ Virginia Braun and Victoria Clarke "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology* 3 (2006): 83-84.

⁵⁰ Braun and Clarke, "Using thematic analysis in psychology", 90.

⁵¹ Algemeen letterkundig lexicon, geraadpleegd op 12/06/2017, http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00572.php.

belangrijk is in de data in relatie tot de onderzoeksvraag, en representeert een bepaald patroon in antwoorden of betekenis in de dataset. Wat niet belangrijk is bij een thema is de frequentie waarmee een bepaald onderwerp voorkomt, maar wel of het een idee geeft van 'the big picture', het algemene verhaal. Een thema hoeft dus niet in elk interview aan bod te komen.

Finaal is een onderverdeling in vier tot vijf thema's ideaal, het is een handelbaar nummer en maakt het onderzoek leesbaar. Binnen één thema kunnen nog verschillende sub-thema's bestaan. Ze tonen een hiërarchie en structuur. De data worden theoretisch geconstrueerd, er wordt nagedacht over wat de data betekenen en ze worden binnen een theoretische context geplaatst. Hier is het ook belangrijk te zoeken naar tegengewicht, een afwijkende mening in de tekst, om eventueel een alternatieve verklaring te formuleren. Als laatste wordt het rapport geschreven. Omdat kwalitatief onderzoek voor een groot stuk rond interpretatie draait, gaat het over een reflexief verslag.⁵²

Voor de analyse van de interviews is gebruik gemaakt van een softwareprogramma voor kwalitatieve analyse, Nvivo. Belangrijk hierbij te vermelden is het feit dat bij een kwalitatieve analyse de rol van de onderzoeker zeer groot blijft. Een computer kan cijfers begrijpen en analyseren, maar is niet in staat interviews te lezen, te begrijpen en te analyseren. Computers ontwikkelen ook geen concepten, verklaringsmodellen of theorieën. Waar de software wel kan helpen, is bij het uitvoeren van zoekopdrachten en coderen.⁵³

⁵² Braun and Clarke, "Using thematic analysis in psychology", 87-99.

⁵³ Dimitri Mortelmans, *Kwalitatieve analyse met Nvivo*, (Leuven: Acco, 2011) 22-23.

HOOFDSTUK 2: NAAR EEN THEORETISCH KADER

2.1. (COLLECTIEVE) HERINNERING

Al snel wordt duidelijk dat een rigide afbakening in hoofdstukken geen sinecure is aangezien veel concepten in elkaar doorlopen. Mondelinge geschiedenis peilt naar de herinneringen van respondenten. Wat betekent dat precies? En hoe wordt herinnering binnen dit onderzoek toegepast?

Om dit hoofdstuk aan te vatten, is het belangrijk te kijken naar wat onder herinnering kan worden verstaan. Om met een algemene definitie te starten: een herinnering is een belevenis of moment opgeslagen in het geheugen. Herinneringen vormen het bewustzijn en vormen een onderdeel van het geheugen.⁵⁴ Hoe simpel de definitie soms lijkt, de materie die erachter schuilt is echter veel complexer.

Vaak wordt verwezen naar geschiedenis als een wetenschap die streeft naar objectiviteit, daar waar herinnering staat voor subjectiviteit. Herinneren wordt dan ook gepresenteerd als hedendaags georiënteerd, bestaande uit emoties, niet universeel en constant in verandering. Hierdoor vormt het vaak het antoniem van wetenschappelijke, professionele en academische geschiedschrijving. Deze bipolariteit overtuigt echter niet.⁵⁵ Peter Burke schrijft in 1989 al dat geschiedenis eerder gezien moet worden als een vorm van culturele herinnering, aangezien zowel herinnering als geschiedenis niet objectief kunnen zijn. In beide gevallen wordt rekening gehouden met zowel bewuste als onbewuste selectie, interpretatie en vervorming, die daarnaast ook sociaal geconditioneerd is.⁵⁶

Vaak wordt het geheugen gezien als zijnde onbetrouwbaar, maar tegelijk is het noodzakelijk voor dit onderzoek. Die zogenaamde onbetrouwbaarheid blijkt vooral

⁵⁴ Geraadpleegd op 08/05/2017, <https://www.ensie.nl/psychologie/herinnering>.

⁵⁵ Cauvin, *Public History*, 16.

⁵⁶ Wulf Kansteiner, "Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies", *History and Theory* 41 (2002): 184.

uit geheugenonderzoek op neurologisch gebied. Er bestaat geen valabele methode om na te gaan waar de respondent zich vergist of bewust de waarheid verdraait, tenzij de methode van de historische kritiek. Geheugenonderzoek heeft aangetoond dat het perfect mogelijk is door suggestie en beïnvloeding het geheugen dermate te beïnvloeden dat getuigen oprecht verklaren zaken te hebben beleefd die ze nochtans nooit hebben meegemaakt.⁵⁷ Mensen zijn voortdurend bezig om hun eigen levensverhaal te redigeren en te herschrijven al naargelang het beeld dat ze van zichzelf willen oproepen.⁵⁸ Ook beklemtoont psychopedagoog Marcel Frydman de onvermijdelijke achteruitgang van het geheugen en van de menselijke getuigenis. De vervorming neemt toe met het verstrijken van de tijd, terwijl de persoon overtuigd blijft van de juistheid van zijn versie. Als de herinnering enigszins vaag wordt, begint het individu te verzinnen, te fantaseren of te rationaliseren om de hiaten in het geheugen op te vullen en/of om het verhaal een zekere coherentie mee te geven. Ook kunnen getuigenissen, op basis van door een interviewer gestelde vragen, minder waarde hebben dan een spontaan verteld verhaal. Deze bedenkingen doen echter niets af aan de waarde van getuigenissen, niet als weergave van een objectieve realiteit maar wel als "weergave van een psychische realiteit".⁵⁹

Ondanks die zogenaamde onbetrouwbaarheid van het geheugen, mag dit geen beperking vormen. Er wordt hier namelijk niet van uitgegaan dat respondenten bewust onwaarheden vertellen tijdens een interview, of dat het geheugen steeds vervormd wordt. Hier doet het belang van zogenaamde flitslictherinneringen zijn intrede. Dit zijn gedetailleerde en levendige verbeeldingen van een specifiek traumatisch of emotioneel moment die scherp in het geheugen aanwezig blijven. Deze flitsherinneringen staan in contrast met meer alledaagse herinneringen - bijvoorbeeld een jeugd in het algemeen - die minder scherp zijn en mede gevormd

⁵⁷ Aerts, de Wever en Sax, "Kinderen van Vlaamse collaborateurs", 577-578.

⁵⁸ Thijs Emons, Carla Hoetink en Paul Klep, *Persoonlijk verleden: over geschiedenis, individu en identiteit* (Amsterdam: Aksant, 2005) 57.

⁵⁹ Ponteville, "Kinderen van verzetslui en collaborateurs", V.

worden door opeenvolgende gebeurtenissen.⁶⁰ Dit onderscheid is belangrijk in het achterhoofd te houden, aangezien sommige vragen in de interviews eerder peilen naar een algemeen gevoel, terwijl andere een zeer specifieke situatie, vaak met een sterke emotionele verbintenis, bevragen.

Het is cruciaal niet in de val te trappen dat mensen zich het verleden herinneren. Mensen herinneren zich dingen uit het verleden die doorleven in het heden. Het verleden wordt gedacht, geconstrueerd en gereconstrueerd. Allan Megill verwoordt het als volgt: *Remember the present, think the past.*⁶¹ Een herinnering is met andere woorden niet statisch, maar groeit mee met het eigen leven. Ze heeft de neiging zich aan te passen aan nieuwe inzichten en nieuwe normen en die dan terug te projecteren.⁶²

Herinneringen zijn dan ook een speciale soort bron. Wat mensen zich herinneren, is vooral wat voor hen persoonlijk belangrijk is, maar altijd gelinkt met de samenleving. Zo linkt het geheugen het gedetailleerde individuele perspectief met een algemeen perspectief. Concreet kan een interview de kloof overbruggen tussen de persoon en de samenleving, de individuele en de collectieve beleving, het heden en het verleden.⁶³ Het individu positioneert zijn autobiografische herinnering altijd binnen een herkenbare context, maar tegelijk steunt hij op populaire culturele betekenissen en collectieve herinneringen die de eigen herinnering legitimeren. Dit proces heet 'composure'. Alistair Thomson schrijft: *We compose our memories so that they will fit with what is publicly acceptable, or, if we have been excluded from general public acceptance, we seek out particular publics which affirm our identities and the way we want to remember our lives.*⁶⁴

⁶⁰ Ambrams, "Memory as both source and subject of study", 92.

⁶¹ Allan Megill, "History, memory, identity", *History of the Human sciences* 11 (1998): 50.

⁶² Emons, Hoetink en Klep, *Persoonlijk verleden*, 83.

⁶³ Ambrams, "Memory as both source and subject of study", 90.

⁶⁴ Ambrams, "Memory as both source and subject of study", 108-111.

Herinneringen kunnen met andere woorden zowel individueel als collectief zijn, waardoor beide door elkaar bepaald worden. Ervaringen en persoonlijke herinneringen worden continu geëvalueerd en gevormd door collectieve herinneringen die de gedragingen legitimeren. Herinneringen zijn dan ook gelinkt aan ideeën die gedeeld worden met anderen, groepen, plaatsen, data, woorden, theorieën en ideeën.⁶⁵ Persoonlijke ervaringen krijgen daarom pas echt betekenis binnen een culturele of historische context. Beide zijn dan ook nodig in dit onderzoek, ze vallen niet van elkaar los te koppelen. Gekeken wordt naar de uniciteit van de individuele herinnering, maar tegelijk hoe deze deel uitmaken van een groter collectief geheugen over de koloniale tijd.

Een eerste afbakening over wat collectieve herinnering is, wordt in 1925 door Maurice Halbwachs gemaakt. Hij ziet collectieve herinnering als een manier waarop in een gemeenschap collectief tot een bepaalde representatie van het verleden wordt gekomen. Hierdoor is herinnering sociaal van aard, herinneren gebeurt samen met anderen.⁶⁶ Wulf Kansteiner maakt hier een kanttekening bij: hoewel herinneren een collectief fenomeen is, manifesteert het zich enkel in de acties en uitspraken van individuen.⁶⁷ Kansteiner gaat in tegen de visie van Halbwachs wanneer die uitgaat van een gedetermineerd anti-individualisme, het idee dat individuele herinneringen volledig sociaal bepaald zouden zijn. Het is niet omdat een individuele herinnering niet geconceptualiseerd en bestudeerd kan worden zonder toevlucht te nemen in de sociale context, dat het omgekeerde ook geldt, namelijk dat collectieve herinnering enkel ingebeeld en toegankelijk gemaakt kan worden door de manifestatie bij individuen.⁶⁸ Ook de agency van

⁶⁵ Erika Apfelbaum, "Halbwachs and the social properties of memory", in *Memory: histories, theories, debates*, eds. Susannah Radstone and Bill Schwarz (New York: Fordham University Press, 2010) 85-86.

⁶⁶ Kilbourn and Eleanor, "The memory effect", 14-15.

⁶⁷ Kansteiner, "Finding meaning in memory", 183.

⁶⁸ Kansteiner, "Finding meaning in memory", 85.

herinneringsgebruikers moet in kaart worden gebracht, er mag niet enkel worden uitgegaan van een bepaalde culturele hegemonie en homogeniteit.⁶⁹

Collectieve herinneringen bestaan op het niveau van families, beroepen, politieke generaties, etnische en regionale groepen, sociale klassen en naties. Mensen zijn met andere woorden altijd deel van een herinneringsgemeenschap en dat op verschillende niveaus. Collectief herinneren vindt zowel plaats in een private omgeving als in de publieke sfeer, waardoor de identiteit en het wereldbeeld van mensen op verschillende manieren wordt gevormd.⁷⁰ De herinnering wordt dus vormgegeven door interacties met anderen. *The greatest number of our memories come back to us when our parents, our friends or other persons recall them to us - but as we grow up, as we go to school, to church or to the workplace, we associate with other groups and take part in various friendships or participate in public life: yet it is in society that people normally acquire their memories. It is also in society that they recall, recognize and localize their memories.*⁷¹

Wanneer gekeken wordt naar het collectief geheugen van een bepaalde sociale groep, *in casu* kinderen van oud-kolonialen, onderscheiden Oren Neiger, Meyers en Zandberg een aantal kenmerken. Een collectieve herinnering is in de eerste plaats een sociaal-politieke constructie. Het is dan ook niet hét bewijs voor de authenticiteit van een gedeeld verleden, maar eerder een versie ervan. Deze versie is veranderlijk wanneer de omstandigheden en agenda's veranderen. Een tweede kenmerk is het feit dat collectieve herinnering een voortdurend en multifunctioneel proces is. Het heden, dat zelf continu aan verandering onderhevig is, oefent hierdoor steeds een invloed uit op de constructie van het verleden. Herinnering vertelt ons daarom meer over de samenleving die herinnert, dan over het verleden waaraan herinnerd wordt. Daarnaast is het collectief geheugen functioneel.

⁶⁹ Kansteiner, "Finding meaning in memory", 193.

⁷⁰ Kansteiner, "Finding meaning in memory", 189.

⁷¹ Afpelbaum, "Halbwachs and the social properties of memory", 85.

Groepen die herinneren doen dit met een bepaald doel, voornamelijk om de groepsgrenzen af te bakenen, vorm te geven aan de eigen identiteit in contrast met 'de ander', of om in het verleden een moreel voorbeeld te zien of mislukking te rechtvaardigen. Hierdoor moeten collectieve herinneringen ook concreet gemaakt worden, bijvoorbeeld door culturele artefacten of materiële structuren. In het geval van de Belgische oud-koloniale gemeenschap is dit terug te vinden in talloze Facebookgroepen, ledenbladen, bijeenkomsten... Echter, de uiting van die collectieve herinnering in de publieke ruimte, de 'performance of memory', is voor dit onderzoek niet van toepassing. Als laatste is het collectief geheugen verhalend. Het krijgt wordt gestructureerd binnen een cultureel patroon en kent een narratieve structuur.⁷²

2.2. POSTMEMORY

In dit onderzoek vertrekt de probleemstelling vanuit de vraag hoe kinderen zich een periode herinneren waar ze zelf amper getuige van geweest zijn. Doorheen de interviewperiode is deze vraagstelling verder geëvolueerd en vinden nieuwe concepten hun ingang.

Centraal hierbij is 'post memory'. Post memory beschrijft de relatie tussen de 'generation after' en het persoonlijk, collectief en cultureel trauma dat zij dragen door ervaringen die hen voorgingen. Ze 'herinneren' zich bepaalde gebeurtenissen enkel door verhalen, foto's en handelingen van de personen waarmee ze zijn opgegroeid. Deze ervaringen zijn echter zo diepzinnig en affectief overgedragen, dat de kinderen er zelf herinneringen aan vormen. De connectie met het verleden is dus niet ontstaan door een eigen herinnering, maar door projectie en creatie. Hierdoor bestaat het risico dat eigen levensverhalen vervangen of geruimd worden door de herinnering van voorouders. De evenementen zijn gebeurd in het verleden, maar hebben een blijvend effect in het heden. Het is dan ook de reactie van de tweede generatie op het trauma van de eerste.⁷³ Het gaat over de trans –

⁷² Oren Meyers, Mordechai Neiger, Eyal Zandberg eds. *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age* (New York: Palgrave Macmillan 2011) 4-5.

⁷³ Geraadpleegd op 09/03/2017, <http://www.postmemory.net/>.

en intergenerationele overdracht van traumatische kennis en ervaring. Gerelateerde begrippen zijn onder meer 'absent memory', 'inherited memory' of 'belated memory'.⁷⁴ Gevolgen van deze identificatie met het verleden zijn een gevoel van verplaatsing, het leven in een tijd- en ruimtelijk ballingschap en een gevoel van vervreemding, wat kan leiden tot een eigen identiteitscrisis.⁷⁵ Dit principe, beschrijft grondlegger Marianne Hirsch, kent zijn oorsprong bij de generatie kinderen van Holocaustoverlevenden.

Ook bij oud-kolonialen valt eenzelfde tendens op te merken. Velen onder hen hebben namelijk het gevoel dat ze niet de kans te krijgen om te herinneren⁷⁶ of dat ze zich altijd moeten verdedigen, waardoor een gevoel van vervreemding ontstaat.⁷⁷ Ze worden na de onafhankelijkheid van Congo in een bepaald frame geduwd, namelijk dat ze 'beter weg waren gebleven', of 'dat ze het de Congolezen nooit zelf hebben laten doen'. Hierdoor hebben veel oud-kolonialen het gevoel niet aanvaard te worden in de maatschappij met hun verhaal. Daarnaast staat voor veel oud-kolonialen ook het trauma van het vluchten centraal. In 1960 hebben zij hebben en houden moeten achterlaten omdat de situatie in Congo te gevaarlijk wordt. Er worden Belgische vrouwen verkracht en er is geweld naar de voormalige kolonisator toe.⁷⁸ Centrale vraag is of kinderen van oud-kolonialen deze ervaringen nog altijd met zich meedragen.

2.3. EEN KOLONIALE GENERATIE

⁷⁴ Marianne Hirsch, "The generation of postmemory", *Poetics Today* 29 (2008): 103.

⁷⁵ Stanislav Kolar, "Intergenerational Transmission of Trauma in Spiegelman's Maus." *Brno Studies in English* 39 (2013) 229.

⁷⁶ Idesbald, "Postcolonial Belgium: the memory of the Congo", 438-39.

⁷⁷ Castryck en Vanhee, "Belgische historiografie en verbeelding over het koloniale verleden", 309.

⁷⁸ Peter Verlinden, *Weg uit Congo: het drama van de kolonialen*, (Leuven: Davidsfonds, 2009).

In dit onderzoek wordt gekeken naar kinderen van Belgische oud-kolonialen, kinderen die zijn opgegroeid in Congo in de jaren net voor en net na de onafhankelijkheid. Dit betekent dat zij één generatie vormen. Om een volledig beeld van hen te kunnen schetsen, is het belangrijk hen in de eerste plaats collectief te bekijken alvorens over te gaan naar een meer individuele benadering. Daarbij is de vraag wat een generatie eigenlijk is essentieel. Om dit begrip te definiëren, is het referentiepunt de modernistische definitie van de socioloog Mannheim. Hij gaat uit van sociale generaties die bestaan uit groepen mensen die in hetzelfde historisch tijdsgewricht geboren zijn en onder invloed van een gelijksoortige socialisatie en dezelfde levenservaringen een gelijkaardige levenshouding aannemen.⁷⁹ Adriaansen voegt hieraan toe dat generaties geen in de sociale werkelijkheid aanwezige reële entiteiten zijn, maar sociale constructies, of beter: identiteitsconstructies.⁸⁰ Een volgende stap is dan ook dat generaties gezien kunnen worden als 'imagined communities'⁸¹, met andere woorden, culturele constructies waarbij leeftijdsgenoten hun identiteit baseren op een gedeeld verhaal van een gezamenlijk verleden. Dit verleden blijft ruimtelijk bepaald, binnen de historische grenzen van de leefgemeenschap.

Adriaansen stelt dan ook dat generaties door hun verbeelde karakter eerder een herinneringseenheid dan een handelingseenheid vormen. Het behoren tot een generatie hangt samen met de mate waarin men de eigen autobiografische herinnering synchroniseert met de generationele herinnering.⁸² Uiteraard valt niet alles hier naar terug te leiden, maar het kan wel dienen als leidraad wanneer gekeken wordt naar hoe personen van eenzelfde generatie zich de koloniale periode herinneren.

⁷⁹ Robbert- Jan Adriaansen, "Generaties, herinneringen en historiciteit" *Tijdschrift voor Geschiedenis* 124 (2011): 223.

⁸⁰ Adriaansen, "Generaties, herinneringen en historiciteit", 229.

⁸¹ Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen: Verso, 2006), 1-9.

⁸² Adriaansen, "Generaties, herinneringen en historiciteit", 231.

Het principe van een tweede generatie is voor historici in hoofdzaak een bekend concept in Holocauststudies. Het gaat over de generatie geboren in de jaren onmiddellijk na de tweede wereldoorlog, kinderen van Joden die de Holocaust overleefd hebben.⁸³ Hier wordt een generatie verstaan als een groep tijdsgenoten die worden gekenmerkt door collectieve ervaringen die hen permanent onderscheiden van andere leeftijdsgroepen in de tijd.⁸⁴ De term suggereert continuïteit tussen twee generaties, maar geeft tegelijk een compleet andere ervaring en herinnering weer.⁸⁵

Dit concept hoeft echter niet tot het kader van de Holocaust, met een focus op slachtofferschap, beperkt te worden maar kan ook toegepast worden op de Belgische koloniale periode. Concreet: de tweede generatie gaat hier over kinderen van Belgische oud-kolonialen die de koloniale periode en de vlucht tijdens de onafhankelijkheid niet hebben meegemaakt, maar hier wel sterk door worden beïnvloed vanwege de intense (levens)ervaring van de ouders. Door het afnemen van interviews is echter gebleken dat bijna alle respondenten geboren zijn in toenmalig Belgisch-Congo, waardoor ze wel zelf een herinnering meedragen aan hun tijd daar en dat velen zich ook iets herinneren van het (onverwachtse) vertrek uit Congo na de onafhankelijkheid. Deze herinnering is echter ook voor een groot stuk gekleurd door verhalen van ouders en het bij elkaar puzzelen van informatie achteraf. Hierdoor kan niet gesteld worden dat de herinneringen van de kinderen slechts een projectie vormen van die van hun ouders. Veel respondenten vormen geen tweede generatie, maar eerder een '1.5 generatie'. Ze hebben deels zelf een aantal dingen meegemaakt, maar veel herinneringen worden gekleurd door de ouders.

De 1.5 generatie zijn volgens de definitie van Susan Suleiman kinderen die de Holocaust zelf overleefd hebben. Ze zijn op dat moment te jong om een volwassen

⁸³ Susan Rubin Suleiman, "The 1.5 generation: thinking about child survivors and the Holocaust", *American Imago* 59 (2002): 277.

⁸⁴ Suleiman, "The 1.5 generation", 279.

⁸⁵ Ernst van Alphen, "Second-Generation Testimony, Transmission of Trauma, and Postmemory", *Poetics Today* 27 (2006): 474.

begrip te hebben van wat er gebeurt, maar oud genoeg om er geweest zijn tijdens de Jodenvervolging door de Nazi's. In tegenstelling tot de tweede generatie die een gedeelde herinnering 'in vertraging' heeft, deelt de 1.5 generatie een ervaring van verbijstering en hulpeloosheid, weliswaar prematuur. Prematuur omdat voor veel kinderen wel een trauma voorkomt, maar dat dit gebeurt voor zich een stabiele persoonlijkheid, geassocieerd met volwassenheid, gevormd heeft. Deze ervaring gaat in vele gevallen ook gepaard met een soort vroegtijdig volwassen worden.⁸⁶ Uiteraard is voor veel kinderen van oud-kolonialen het trauma van de onafhankelijkheid niet te vergelijken met het trauma van de Holocaust. Voor velen is er zelfs geen sprake van een trauma. Daarom zal hier verwezen worden naar een intergenerationeel effect en het woord trauma zo veel mogelijk worden vermeden.

Het principe van een intergenerationeel effect is zeker toepasbaar op kinderen van oud-kolonialen, omdat zij vaak de enige generatie zijn die het koloniaal 'erfgoed' in leven houden. Veel respondenten geven namelijk aan dat hun kinderen niet langer geïnteresseerd zijn in het verleden van hun (groot)ouders en bij veel respondenten zijn de ouders zelf al overleden. Ze zien hun generatie als enige drager van de herinnering.

Het is echter moeilijk één generatie over dezelfde kam te scheren, waar ligt de grens tussen volwassen en adolescent? Of tussen adolescent en kind?⁸⁷ Er is een groot verschil in perceptie bij een kind dat als achtjarige Congo heeft verlaten en een adolescent die zijn middelbare school volledig in Congo heeft doorlopen. De breedheid van één generatie moet in het achterhoofd gehouden worden, maar tegelijk gaat het onderzoek vooral over eigen ervaringen, niet met de bedoeling kenmerken per generatie te definiëren. Suleiman stelt zich dan ook de vraag of het niet beter is enkel te kijken naar individuele verhalen in plaats van te veralgemenen tot generaties, aangezien iedereen een unieke achtergrond heeft. Het blijft echter belangrijk om te onthouden dat er kinderen zijn, en dat deze

⁸⁶ Suleiman, "The 1.5 generation", 277.

⁸⁷ Suleiman, "The 1.5 generation", 280.

bepaalde gedeelde ervaringen hebben die hun keuzes en gedrag in hun latere leven mee bepalen.⁸⁸ De samenhang door het gevoel tot één generatie te behoren, stimuleert een soort groepsvorming en levert een bijdrage aan de vorming van een gemeenschappelijke identiteit. Het is een groepsidentiteit, die afstraalt op de persoonlijke identiteit, maar daarmee niet samenvalt.⁸⁹ Op identiteit wordt in hoofdstuk 6 dieper ingegaan.

Bij de impact van een trauma op de vorming van de identiteit, is het belangrijk de specifieke leeftijd ook in achtving te nemen. Hetzelfde kan gezegd worden over de locatie waar kinderen opgroeien. Uiteraard speelt deze een rol in het soort ervaring en de impact van evenementen als de onafhankelijkheid, maar ook hier wordt vooral gepeild naar perceptie in plaats van feitelijke informatie die vergelijkingen mogelijk moet maken.

⁸⁸ Suleiman, "The 1.5 generation", 284-85.

⁸⁹ Theo Royers, "Identiteit en levensloop: generationeel bewustzijn", *Ouderen en Welzijn van nu*, eds. Magteld Beun, Theo Royers, Hilde de Vocht, (Houten: Uitgeverij Bohn Stafleu van Loghum, 2014), 16.

DEEL II: HISTORISCHE CONTEXT

HOOFDSTUK 3: BELGISCH CONGO

Om te peilen naar herinneringen van kinderen die zijn opgegroeid in Belgisch-Congo, is het nodig om de historische situatie te schetsen waarin ze groot zijn worden. Dit maakt het makkelijker om hun herinneringen te kaderen in een groter geheel. Het Congolese perspectief wordt hier buiten beschouwing gelaten omdat er specifiek gefocust is op kinderen van Belgische koloniale. Hoewel er contacten plaatsvinden tussen de koloniale en de Congolezen, vinden deze vaak plaats binnen een bepaalde paternalistische context. Zo gaan de kinderen om met de boy of komen de ouders in contact met Congolezen in werksituaties. Ook wordt enkel gekeken naar de beleving van kinderen van Vlaamse koloniale. In eerste instantie is ook Franstalige literatuur in rekening gebracht, maar deze is echter schaars. Ook focust ze meer specifiek op de Waalse casus, waardoor de publieke opinie in Vlaanderen hier niet aan bod komt. Deze bepaalt echter voor een groot stuk de beeldvorming bij Vlaamse kinderen. Voor werken die peilen naar historische achtergrond of sociaal-politieke situaties en niet ingaan op het publieke debat is de afbakening niet van toepassing.

Er zijn in het Nederlands weinig goede populariserende studies of handboeken over het koloniale verleden van 1908 tot 1960 geschreven. Dit is een teken aan de wand voor de schaarste aan genuanceerde inzichten die het publieke debat voeden.⁹⁰ Zo stelt Guy Vanthemsche dat de koloniale wereld na 1908 grotendeels onbekend terrein blijft. Er moet nog veel werk verricht worden en België heeft op dit gebied een grote achterstand opgelopen. Hij ziet bij de huidige generatie historici hierin de oplossing, omdat zij het kolonialisme nooit gekend hebben. Dit is een voordeel, ze willen niks 'bewijzen', koesteren geen gevoelens van schuld of

⁹⁰ Bambi Ceuppens en Sarah de Mul, "De vergeten Congolees. Kolonialisme, postkolonialisme en multiculturalisme in Vlaanderen", in *Een leeuw in een kooi: de grenzen van het multiculturele Vlaanderen* eds. Karel Arnaut et al. (Antwerpen: Meulenhoff, 2009), 58.

nostalgie, ze wensen geen verantwoording af te leggen ten aanzien van het Belgische koloniale verleden.⁹¹

Veel informatie wordt dan ook uit egodocumenten en interviews gehaald. Voornamelijk journalisten of personen die de kolonisatie hadden meegemaakt publiceren werken over het koloniaal verleden, volgens Vanthemsche niet zelden doordenkt met nostalgie en ophemeling.⁹² Het boek van Hilde Eynikel *Onze Congo, een portret van de koloniale samenleving*⁹³ dateert al van 1984 en is een van de weinigen in zijn soort. Hoewel de auteur claimt een boek te schrijven zonder frustraties of valse schaamte, blijft het een kind van zijn tijd. Het legt weinig nuance aan de dag om de samenleving te beschrijven. Het is wel een goed vertrekpunt om een aantal belangrijke details over het alledaagse leven in Congo, die in veel andere boeken ontbreken, te beschrijven. Haar werk kan dan ook gebruikt worden als een soort index om verschillende details die ook in de interviews naar voor komen, aan te kaarten en om een aantal aannames uit de interviews naast een tweede bron te leggen.

Verder schrijft Frank Ryon met zijn boek *De Laatste Kolonialen, Vlamingen in de Congo* een naslagwerk over het leven van zijn vader en vele andere kolonialen die in Congo wonen tijdens de jaren 1950. Het boek beschrijft zeer gedetailleerd de levensomstandigheden van kolonialen, van voor hun vertrek tot ver na hun terugkomst. Dit boek kan een interessante leidraad vormen, maar is amper wetenschappelijk gefundeerd en kadert in de categorie mémoires.

⁹¹ Guy Vanthemsche, "De historiografie van het Belgische kolonialisme in Congo" in *De tuin van heden: dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*, eds. Jean-Claude Burgelman, Machteld De Metsenaere en Guy Vanthemsche, (Brussel: Uitgeverij VUBPRESS, 2007), 441.

⁹² Vanthemsche, "De tuin van heden", 429.

⁹³ Hilde Eynickel, *Onze Congo: portret van een koloniale samenleving* (Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 1984).

3.1. ONZE CONGO

3.1.1. PERIODE 1945-1960

Met uitzondering van één geïnterviewde geboren in 1963, groeien alle respondenten op in de laatste jaren voor de onafhankelijkheid, grofweg de periode na de tweede wereldoorlog tot 1960. Congo staat op dat moment onder de hoede van de Belgische staat, nadat het in 1908 is overgedragen. Voordien, van 1885 tot 1908, is Congo-Vrijstaat het privébezit van koning Leopold II. De Belgische bewindslieden tekenen een volstrekt nieuw machtsapparaat uit, waarbij het beleid van de kolonie niet langer zaak is van een eigengereide vorst die zijn wil kan doordrukken, maar van het parlement, dat de wetten over het bestuur van de kolonie goedkeurt. In de praktijk wordt het beleid hoofdzakelijk bedacht en uitgevoerd door de minister van Koloniën, een speciaal daarvoor in het leven geroepen functie. Het bewind is zeer ambtelijk, hiërarchisch en gecentraliseerd.⁹⁴ Aan het hoofd van de koloniale administratie staat een gouverneur-generaal, onder hem gewestbeheerders en daartussen ambtenaren die verbonden zijn aan het bestuur in Leopoldstad of in andere steden in het Congolese binnenland.⁹⁵

Wanneer gesproken wordt over het bestuur in Belgisch-Congo, wordt dit vaak een 'koloniale triniteit' genoemd, samengesteld uit de drie belangrijkste actoren actief in Belgisch-Congo. In de eerste plaats de grote commerciële en industriële maatschappijen die instaan voor de exploitatie van de kolonie. Naast hen de katholieke missies, die het katholieke geloof en de beschaving verspreiden en hiervoor grote delen van het onderwijs en de gezondheidszorg voor hun rekening nemen. En als laatste is er de staat, die de twee voorgaande ondersteunt in hun

⁹⁴ Van Reybrouck, *Congo: een geschiedenis*, 119.

⁹⁵ Guy Vanthemsche, *Congo, de impact van de kolonie op België* (Tielt: Uitgeverij Lannoo, 2007), 58.

acties.⁹⁶ Deze drie instanties verschaffen ook werk. De overheid en de maatschappijen stellen, op contractuele basis en voor een bepaalde periode, hun koloniale personeel tewerk en die mensen keren na afloop van hun contract meestal terug naar België. In Congo hebben de koloniale ambtenaren en de meeste werknemers uit de privésectoren recht op een zogenaamd *congé de convalescence* of 'herstelverlof' van zes maanden na elke diensttijd van drie jaar. Iedereen kan die betaalde vakantie in Europa of elders opnemen. De werkgever betaalt de transportkosten ten bedrage van een retourticket naar België. Een uitzondering vormt het onderwijzend personeel, dat vanaf het midden van de jaren vijftig na elk schooljaar twee maanden vakantie krijgt en op kosten van de inrichtende macht naar België en terug mag reizen.⁹⁷

Van een andere orde zijn de zelfstandige kolonisten of colons, ondernemers die na het verkrijgen van concessies en vergunningen hun geluk in de kolonie willen beproeven. Velen van hen dromen ervan voorgoed in Congo te blijven en hun plantage, onderneming of zaak later aan hun kinderen over te laten. Daarnaast zijn er ook beoefenaars van vrije beroepen zoals dokters, tandartsen, apothekers en advocaten. Zij vormen echter een minderheid. Bij al deze beroepen en functies is het uiteraard belangrijk te vermelden dat er een verschil blijft tussen werken in een provinciehoofdstad, in een district- of gewesthoofdstad of in een afgelegen post in de meer rurale gebieden.⁹⁸

Maar over hoeveel Belgen gaat het dan precies? Na de tweede wereldoorlog stijgt het aantal Belgen heel opvallend: Vanthemsche geeft cijfers van 24 000 in 1947 naar bijna 89 000 in 1959.⁹⁹ Ook Gillet geeft cijfers mee: op de vooravond van de onafhankelijkheid telt Congo 100 000 Europeanen waarvan 80 000 Belgen. Van

⁹⁶ Karel Van Nieuwenhuysse, *Tussen buit en baat: Congo in het interbellum* (Acco: Leuven, 2009), 39.

⁹⁷ Frank Ryon, *De laatste koloniale: Vlamingen in de Congo 1950-1960*, (Borgerhot: Van Halewyck, 2005) 225.

⁹⁸ Ryon, *De laatste koloniale*, 167. Voor meer specifieke job omschrijvingen zie hoofdstuk: Werken in Congo.

⁹⁹ Vanthemsche, *Congo, de impact van de kolonie op België*, 54.

die Europeanen zijn 63 000 op werkleeftijd, werkt 76% in de privésector en 24% in de publieke sector.¹⁰⁰ Peter Verlinden schrijft dat volgens de officiële cijfers 8.502 kolonisten of privéondernemers, voor ruim de helft Belgen, in Congo wonen. Bijna vijftig procent van alle kolonisten zijn handelaars, verder zijn er ongeveer 1500 landbouwers (volgens de officiële statistieken 'planters') en iets minder ambachtslui en eigenaars van kleine bedrijfjes. Hij haalt ook de Vlaams-Congolese historicus Zana Aziza Etemambala aan, die rekent dat in 1958 de Europeanen 95% van het voorhanden kapitaal controleren, 82% van de productieve ondernemingen en 70% van de materiële productie. Een zeer smalle, op dat moment nog volledig blanke elite heeft driekwart van de rijkdom van het land in handen.¹⁰¹

3.1.2. SOCIAAL-POLITIEKE SITUATIE

Het dagelijks leven in Congo wordt door veel respondenten omschreven als een 'paradijs'. Na de Tweede Wereldoorlog zijn de belangrijkste vestigingen van de ondernemingen dan ook goed uitgerust. De militaire kampen bestaan niet langer uit oefenpleinen met huizen eromheen, maar zijn woonwijken geworden met centraal een zwembad, winkels, een *mess* voor soldaten en officieren, ontspanningsmogelijkheden...¹⁰²

Veel bronnen vermelden dan ook voornamelijk de positieve resultaten richting een 'modelsamenleving' die stap voor stap worden geboekt. Die zijn daarnaast voornamelijk terug te vinden in de economische prestaties en de beperkte uitgaven die ingeschreven staan op de Belgische koloniale begroting. Vanthemsche stelt dat tot enkele maanden voor de onafhankelijkheid de Belgische koloniale overheid meent nog een zee van tijd te hebben. Zo haalt hij Léon Petillon aan die bij zijn afscheid als gouverneur-generaal in 1956 het volgende schrijft: *Eén zaak staat in elk geval vast, namelijk dat het Belgische werk in Congo tot dusverre een schitterend succes is. De vooruitgang maakt van Congo een van de best*

¹⁰⁰ Florence Gillet, "Congo rêvé? Congo détruit... Les anciens coloniaux belges aux prises avec une société en repentir. Enquête sur la face émergée d'une mémoire" in CHTP-BEG 19 (2008): 85-86.

¹⁰¹ Verlinden, *Weg uit Congo: het drama van de kolonialen*, 70-71.

¹⁰² Eynickel, *Onze Congo*, 212.

georganiseerde gebieden van Centraal-Afrika. Hij kleedt zijn zegebulletin in met overtuigende cijfers over een groeiende export met een constante import, waardoor het handelsoverschot verder groeit. Elk jaar komen er 8000 nieuwe Europese koloniale bij en dat is een teken van vertrouwen in de toekomst van de kolonie. Het 'tienjarenplan' is op kruissnelheid gekomen, er wordt duchtig gebouwd, geleend en zelf gespaard. De begroting van Belgisch-Congo voor het jaar 1955 vertoont dan ook een flink overschot, de ondernemingen maken forse winsten en de index van de 'koloniale waarden' (de aandelen in koloniale maatschappijen op de Beurs van Brussel) zit in stijgende lijn. En de eerste drie maanden van 1956 kondigen alweer nieuwe economische pieken aan. Het algemeen optimisme lijkt niet stuk te kunnen, niet in het moederland, niet in de kolonie.¹⁰³

Het lijkt alsof de Belgische autoriteit, net voor de ineenstorting van het koloniaal systeem, de validiteit van hun soevereiniteit naar de rest van de wereld wil rechtvaardigen door grootste verwezenlijkingen. Tot vandaag refereren oud-kolonialen die deze periode mee hebben opgebouwd voornamelijk naar de positieve resultaten als reactie op wat zij beschrijven als onrechtvaardige aanvallen op het kolonialisme. Ze onderlijnen correct het opvallende contrast tussen de vooruitgang gemaakt in 'hun' Congo, tegenover de groeiende schuld en wanhoop in de decennia na 1960. Vanthemse reageert echter op dit romantische beeld van een bloeiende welvaartsstaat en stelt dat de Congolese rurale sector in de jaren voor de onafhankelijkheid te maken krijgt met serieuze moeilijkheden. De voedselproductie zit op dat moment in een crisis en schaarste wordt meer en meer de norm. Paradoxaal wordt Congo als een van de grootste landbouwexporteurs verplicht om voedsel te importeren om de eigen bevolking te kunnen voeden. En hoewel er relatieve materiële welvaart is, is die onevenredig verspreid over de bevolking en is er een groot stedelijk proletariaat. Daarnaast is er ook amper een Congolese middenklasse.¹⁰⁴ De koloniale autoriteiten hebben

¹⁰³ Vanthemsche, *Congo, de impact van de kolonie op België*, 54.

¹⁰⁴ Guy Vanthemsche, *Belgium and the Congo 1885-1960* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 30-32.

toegang tot eigendom altijd tegengehouden, net als economische activiteiten. Daarnaast heeft ook slechts een beperkte groep toegang tot hogere educatie. Enkel bepaalde geëvolueerde, lees verwesterste Congolezen, de 'évoluees' genoemd, hebben hier toegang toe maar ook dit is beperkt.¹⁰⁵ Logisch dus dat de situatie op het einde van de jaren vijftig begint te rommelen.

Maar hoe reageert België op deze situatie? Wanneer de meeste andere koloniale mogendheden aan dekoloniseren beginnen te denken, beslist de Belgische regering in 1957 om de paternalistische beschavingspolitiek op te voeren. Hierbij baseert ze zich op de eigen perceptie van de Congolese werkelijkheid. De zwarte bevolking *schijnt* tevreden met de gang van zaken en er zijn geen aanwijzingen van verzet tegen het koloniale regime. Bij de Congolezen bestaat op dat moment echter een zekere angst voor de koloniale autoriteiten om politieke thema's te verspreiden en te bespreken. De koloniale administratie laat namelijk geen politieke partijen toe en verbiedt elke vorm van politieke activiteit, een maatregel die zowel voor de Congolezen als de Europeanen geldt. Pas in 1959 worden voorbereidingen getroffen om de Congolezen toegang te verlenen tot de uitvoerende rangen van de administratieve diensten.¹⁰⁶

De blanke kolonisten voelen de dreiging van het internationale antikolonialisme en de dekolonisatiegolf wel sterk aan. Zij vrezen dat in het onafhankelijk Congo geen plaats meer voor hen zal zijn waardoor ze niet alleen hun bezittingen, dikwijls verworven door veel arbeid, zware opofferingen en grote financiële risico's, maar ook hun toekomst kunnen verliezen. Velen onder hen hebben zich namelijk voorgoed in Congo gevestigd. De blanke kolonisten ijveren, uit schrik voor wat zal komen, voor het verwerven van politieke rechten en medezeggenschap in het bestuur van de kolonie. Deze eis verwerpt Brussel. Zolang de Congolezen geen politieke rechten genieten, wil de Belgische overheid deze ook niet verlenen aan de blanke bevolking. De blanke kolonisten krijgen zo geen enkele waarborg voor

¹⁰⁵ Crawford Young, *The African colonial state in comparative perspective*, (New Haven and Londen: Yale University Press, 1994), 196.

¹⁰⁶Young, *The African colonial state in comparative perspective*, 196.

hun toekomst. In de periode 1959-1960 zullen zij zich daarom ontpoppen tot de meest fervente tegenstanders van de door Brussel gevoerde dekolonisatiepolitiek.¹⁰⁷

Politieke uitingen van opstand door de Congolese bevolking kennen hun start in 1956. Slechts geleidelijk, voorzichtig en zeer gematigd tonen ze een nationalistische inslag. Ze radicaliseren langzaam, met het culminatiepunt in 1959 en 1960, met een eis tot onmiddellijke en complete onafhankelijkheid. Deze eis wordt door verschillende Congolese partijen gedeeld maar zij zijn vaak erg gefragmenteerd en rivaliseren onderling. De lokale autoriteiten echter worden hier compleet door verrast. In januari 1959 stijgt de spanning nog meer door een plotselinge gewelddadige golf met een reeks bloedige incidenten en een campagne voor civiele ongehoorzaamheid.¹⁰⁸ Voornamelijk in de regio tussen Kinshasa en de zee, in Maniema en Kwilu, zijn de spanningen het hoogst en het geweld het meest aanwezig.¹⁰⁹

3.1.3. VLUCHTEN?

De regering reageert in 1960. Na een rondetafelconferentie in januari 1960 die wordt bijgewoond door verschillende Congolese politieke krachten beslist België plots een einde te maken aan zijn soevereiniteit en verklaart onmiddellijke onafhankelijkheid aan Congo op dertig juni 1960, nog geen zes maanden later.¹¹⁰ De onafhankelijkheid verloopt desastreus. Verschillende delen van het land proberen zich onmiddellijk los te breken. Het leger slaat aan het muiten tegen de Belgische officieren en al na enkele weken ontvlucht de Belgische elite de staat, waardoor niemand de competenties nog heeft om de regering te runnen of de economie draaiende te houden. Van de 5000 jobs in de regering voor de onafhankelijkheid, zijn er slechts drie ingevuld door Congolezen. Ook is er geen

¹⁰⁷Ivo Schalbroeck, *Belgisch Kongo: de dekolonisatie van een kolonie* (Tielt: Lannoo, 1986), 35-38.

¹⁰⁸Vantheemsche, *Belgium and the Congo 1885-1960*, 30-32.

¹⁰⁹Young, *The African colonial state in comparative perspective*, 197.

¹¹⁰Young, *The African colonial state in comparative perspective*, 198.

enkele Congolese rechter, econoom of ingenieur geschoold. Hierdoor dreigt chaos in de hele regio. Al snel wordt Patrice Lumumba, leider van de onafhankelijkheid, geëxecuteerd door Westers gesteunde rebellen.¹¹¹ Joseph-Desire Mobutu, een sergeant van de vroegere koloniale politiemacht, neemt na een chaotische periode, vaak beschreven als de Congocrisis, over in 1965. Al snel blijkt hij echter eerder tirannieke bedoelingen te hebben. Het Westen tolereert hem, zolang hij Congo buiten de Sovjetinvloed houdt. Barsten in Mobutu's macht zijn er al sinds begin de jaren 1990. In 1997 neemt Laurent-Désiré Kabila de macht over, waarna Congo opnieuw in een oorlog terechtkomt.¹¹²

Hoe verloopt de onafhankelijkheid voor de Belgen concreet? Amper enkele dagen na de onafhankelijkheidsverklaring op dertig juni slaan de Congolese soldaten aan het muiten. Die muiterij lokt een kettingreactie uit die zwaar weegt op de toekomst van de jonge natie. Agressie tegen de Belgische bevolking leidt tot paniek en lokt een gespannen reactie uit van de Belgische regering. Vanaf tien juli stuurt ze troepen naar Congo zonder daartoe verzocht te zijn door de Congolese overheid. Deze militaire operatie leidt tot het verbreken van de diplomatieke betrekkingen tussen de twee landen en mondt ook uit in een interventie van de Verenigde Naties. Voortaan is Congo een internationaal probleem.

Het beroep dat de Congolese regering doet op de VN is immers ook ingegeven door een ander cruciaal feit: de eenheid van Congo is in het gedrang nadat de provincie Katanga op elf juli haar onafhankelijkheid heeft uitgeroepen. Deze afscheiding is het werk van plaatselijke politici en vooral dan van Moïse Tshombe. Ze wordt ook gesteund door sommige krachten in België, zowel binnen de regering als buiten het overheidsapparaat, meer bepaald door de krachtige Union minière du Haut-Katanga. Op acht augustus roept de diamantprovincie Kasai op haar beurt

¹¹¹ Over de oorzaken en omstandigheden voor de moord op Lumumba wordt in deze thesis niet ingegaan. Voor een verdere lezing hierover, raadpleeg het werk van onder andere Ludo de Witte, *de moord op Lumumba*, (Borgerhout: Van Halewyck, 2000).

¹¹² Godfrey Mwakikagile, *Africa 1960-1970, Chronicle and analysis*, (Tanzania: New Africa Press, 2009) 12-15.

eveneens de onafhankelijkheid uit.¹¹³ De muiterij die in enkele eenheden van het Congolese leger uitbreekt, geldt als vuur aan de lont. Muiters vergrijpen zich aan Belgische onderdanen zodat paniek uitbreekt onder de Belgen van wie velen willen vluchten. Er volgt een massale koloniale exodus.

Definitieve en exacte cijfers over het aantal Belgische vluchtelingen uit Congo bestaan niet. Zeker is dat in de aanloop naar de rondetafelconferentie, in januari 1960, en vlak erna, de eerste Belgen naar huis terugkeren. Het gaat vooral om vrouwen en kinderen die door hun echtgenoten en vaders om veiligheidsredenen weggestuurd worden. Een veel grotere en vooraf geplande uittocht vindt plaats op het einde van het schooljaar, juni 1960. Veel koloniale vertrekken al dan niet vervroegd op vakantie, de meesten met de hoop om na een paar maanden rust gewoon weer terug te komen. Hun aantal wordt in sommige publicaties geraamd op ongeveer 20 000 personen. Zij worden niet geregistreerd als vluchtelingen. De onderzoekscommissie registreert 20 010 Belgische vluchtelingen in de maand juli (vanaf zeven juli), 4 437 in augustus, 1 843 in september en 925 in oktober (tot zeventien oktober wanneer de registratie wordt stopgezet). Een andere bron is luchtvaartmaatschappij Sabena, die 27 000 Belgische vluchtelingen registreert. Al de onzekerheden ingecalculeerd, gaat Verlinden ervan uit dat er tussen begin juli en midden oktober 1960 minstens 30 000 Belgen ongewild en onvoorzien gepland uit Congo weggevlucht zijn. Samen met de 'geplande' vluchten vanaf het begin van het jaar 1960, verlaat hoogstwaarschijnlijk minstens de helft van de ongeveer 100 000 Belgen in (Belgisch-)Congo de (ex)kolonie in 1960. Ongeveer 20 000 Belgen blijven aanvankelijk achter in de provincie Katanga. De overige 30 000 Belgen die in Congo blijven, zitten over het hele land verspreid, met aanvankelijk wellicht de grootste concentratie in de hoofdstad Leopoldstad waar de veiligheidssituatie vanaf augustus 1960 min of meer onder controle is.¹¹⁴

Verlinden schrijft dat voor veel oud-kolonialen de onafhankelijkheid van Congo het keerpunt in hun leven is geworden. Het is, zo schrijft de auteur reeds in zijn

¹¹³ Vanthemsche, *Congo, de impact van de kolonie op België*, 195.

¹¹⁴ Verlinden, *Weg uit Congo: het drama van de kolonialen*, 148-151.

inleidende pagina's: *Een gedwongen keuze, de vlucht voor het geweld, voor de doodsb bedreigingen, voor de verkrachters*. Het is duidelijk dat zijn boek voor velen een grote belangstelling wekt. Getuige hiervan is de tweede druk waar het boek inmiddels aan toe is. Het drama leeft duidelijk nog bij het grote publiek.¹¹⁵ Waarschijnlijk gaat het hier voornamelijk om oud-kolonialen die zoeken naar een stem die hen vertegenwoordigt.

Verlinden laat in *Weg uit Congo: het drama van de kolonialen* verschillende getuigen aan het woord die vertellen over de traumatische gebeurtenissen. Een zekere André Folens is slechts één van hen: *We liggen pas in bed. Het moet vier uur zijn geweest. Een sociaal assistente die dienst heeft in de gemeente belt me op. Dan horen we roepen. De zwarten gooien stenen op het zinken dak. Ik bel onmiddellijk het hoofdcommissariaat op, zeg dat we omsingeld zijn door zwarten en dat ze ons moeten komen ontzetten. Ik had aan Lucie gezegd: 'Als er iets gebeurt dan schiet ik de kinderen en u dood, want ik laat u niet in handen van die negers vallen.'* Een halfuur lang moesten we wachten op de politie. Dan hebben ze ons ontzet, met mitrailleurvuur. De kinderen werden naar de politiewagen gebracht, we gingen weg. Ze hadden het op de blanken gemunt, op alle blanken, niet speciaal op ons. We woonden met drie blanke families naast elkaar. Ze hebben de drie woningen aangevallen en geplunderd. Ze vochten voor dekens en hebben ze kapotgescheurd. Een kinderkoets van Dany en Mark hing scheef, volgeladen met alles wat ze meenamen. We konden niet geloven wat er gebeurde.¹¹⁶ Deze getuigenis van geweld tegen Belgen is slechts één van vele gelijkaardige gebeurtenissen. Verlinden maakt een uitgebreide schets van de kolonialen als slachtoffer van geweld en toont dit ook aan door een commissie, opgericht op zestien juli 1960, met als doel de vele gevallen van geweld of verkrachting op te nemen.

¹¹⁵ Rudi van Doorslaer, "De ondergang van de kolonialen: Over Peter Verlindens *Weg uit Congo*, de sociale herinnering van de kolonialen en de wetenschappelijke geschiedschrijving", *BEG-CHTP* 11 (2003), 167.

¹¹⁶ Peter Verlinden, *Weg uit Congo: het drama van de kolonialen*, 88.

De eerste gerichte geweldplegingen op Belgische burgers beginnen, volgens het enige officiële Belgische rapport, de avond van vijf juli 1960. Volgens andere getuigenissen zijn er ook op vier juli al kleinere incidenten geweest, onder meer met Congolese militairen die niet langer aan de bevelen gehoorzamen en hun Belgische officieren mishandelen. Volgens het rapport wordt het eerste drama gesignaleerd in Kisantu, vlakbij Thysstad: een Belgische vrouw wordt in het bijzijn van haar moeder, man en kinderen zestien keer verkracht tussen vier uur 's middags en negen uur 's avonds. Rond dezelfde tijd verkrachten vier soldaten een zwangere Belgische vrouw in Mbanza-Mboma. Dat slachtoffer getuigt ook over een andere verkrachting van een blanke vrouw, in dezelfde stad.¹¹⁷

De *commission d'information* –officieel vertaald als 'onderzoekscommissie', wordt op zestien juli bij Koninklijk besluit opgericht. *Zij is ermee belast om alle elementen te verzamelen over aanslagen op personen in Congo begaan sinds de onafhankelijkheid die België, vrijwillig en uit eigen vrije beweging, aan dat land heeft geschonken.* Het onderzoekswerk gebeurt door rechters, procureurs des Konings, advocaten, politieagenten en rijkswachters overal in België. Verlinden poneert echter de stelling dat de koloniale hiërarchie hier volledig over het hoofd worden gezien door de Belgische regering: *Blijkbaar past het na enkele maanden niet meer in de Belgische Congopolitiek om een volledig feitenoverzicht openbaar te maken over het drama van de blanke, voornamelijk Belgische vluchtelingen. De militair-politieke crisis rond België, Congo en de Verenigde Naties eist algauw meer aandacht op dan het lot van de tienduizenden gevluchte landgenoten. Na verloop van jaren, naarmate de relatie met het Congo – later Zaïre – van Mobutu Sese Seko floreert, wordt het wellicht te gênant om die menselijke tragedies van vlak na de onafhankelijkheidsfeesten weer in herinnering te brengen. Of zou een officiële erkenning van het leed van honderden, wellicht duizenden Belgen uit Congo, dikwijls onpopulaire koloniale, de dromers over een stevige schadevergoeding op ideeën kunnen brengen? Want wie het leed erkent, moet ook de schuldvraag stellen. De meeste Congovluchtelingen blijven er tot op de dag van*

¹¹⁷ Verlinden, *Weg uit Congo*, 154.

*vandaag immers van overtuigd dat de Belgische Congopolitiek van de jaren vijftig mee verantwoordelijk is voor de misdrijven waarvan zij het slachtoffer zijn.*¹¹⁸

Verlinden claimt dus dat de Belgische staat te weinig heeft omgekeken naar de vele kolonials die tijdens de onafhankelijkheidsperiode gevlucht zijn, maar ook vernederd, getraumatiseerd en in sommige gevallen zelfs verkracht. Toch is het belangrijk de vlucht van 1960 zoals Verlinden die beschrijft, ook vanuit een andere optiek te bekijken. *Weg uit Congo* is bij nagenoeg alle respondenten bekend en bevestigt ook hun idee over de gruwel na de onafhankelijkheid. Van Doorslaer en Vanthemsche nemen de commissie echter nader onder de loep en komen tot een paar opvallende vaststellingen waarmee ze een aantal van de stellingen van Verlinden sterk nuanceren. De commissie is op zestien juli 1960 geïnstalleerd door de Belgische regering als een 'Informatiecommissie'. Het verslag dat nooit is gepubliceerd, baseert zich op getuigenissen van bijna alle 16 000 volwassenen die in die dramatische dagen naar België zijn teruggekeerd.¹¹⁹

Vooreerst valt het de auteurs op dat er erg weinig doden te betreuren vallen. Opvallend is dat de meeste doden – precieze cijfers worden niet genoemd, maar een "twintigtal" zijn geïdentificeerd – in Katanga vallen, waar de Belgische troepen het eerst tussenkomen en onmiddellijk daarna een pro-Belgisch bewind rond Tshombe aan de macht komt. Ook Young spreekt over minder dan vijventwintig doden in de eerste weken na de onafhankelijkheid.¹²⁰ De categorie van de gruweldaden – waaronder bijvoorbeeld grove verminkingen vallen – wordt door de Commissie met veel aandacht bekeken. Verhalen van verminking worden in de eerste dagen van de grote vlucht dan ook breed in sommige Belgische persorganen uitgesmeerd. Mensen die echter in Congo verblijven, verklaren evenwel aan de Commissie *ervan overtuigd te wezen dat dergelijke daden slechts bij uitzondering*

¹¹⁸ Verlinden, *Weg uit Congo*, 145-148.

¹¹⁹ Vanthemsche, *Congo, de impact van de kolonie op België*, 202-205.

¹²⁰ Crawford Young, *Politics in Congo, decolonization and independence* (Princeton: Princeton University Press, 1965), 319.

*zouden verricht zijn, daar de Congolezen geenszins verlangden zich de verontwaardiging van de ganse wereld op de hals te halen.*¹²¹

Wel is er vaak sprake van beledigingen en vernederingen. Voor velen is het dan ook niet de bedoeling de Europeanen te liquideren, maar om ze te onteren.¹²² Belgen worden geslagen, moeten zich gedeeltelijk of volledig uitkleden, worden in de gevangenis opgesloten, moeten op blote voeten dansen, worden bespuwd of met water overgoten, dit naast tal van andere pesterijen. Bij de 'aantasting van persoon' springt echter één type agressie in het oog: verkrachting. De commissie stipt aan geen precieze statistieken te kunnen geven (volgens hen omdat sommige slachtoffers uit schaamte zwijgen) maar de getuigenissen laten wel een raming toe die spreekt over enkele honderden gevallen van verkrachting, verspreid over heel Congo.¹²³ Bij de verkrachtingen zijn het voornamelijk vrouwen van blanke officieren van de Weermacht die stelselmatig slachtoffer worden.¹²⁴ De reden waarom vaak verkracht wordt, kan gezien worden in het licht van het feit dat Belgische vrouwen als het ultieme taboe in de koloniale samenleving worden beschouwd. Dit taboe wordt na de onafhankelijkheid aangevallen. Het gaat dus vaak eerder om symbolische vernedering.¹²⁵ Ook wordt voor veel mensen het trauma van de plotse vlucht versterkt door het feit dat ze alles hebben moeten achterlaten en vaak niet meer naar Congo zijn kunnen terugkeren. De commissie heeft geen balans kunnen opmaken van al die materiële schade.¹²⁶

De gebeurtenissen die de Belgen in Congo overkomen, krijgen een ruime weerklank en choqueren de publieke opinie. De regeringsbeslissing om troepen naar Congo te sturen botst hierdoor niet op vijandigheid noch afkeuring,

¹²¹ Van Doorslaer, "De ondergang van de kolonialen", 168.

¹²² Young, *Politics in Congo*, 39.

¹²³ Vanthemsche, *Congo, de impact van de kolonie op België*. 202-205.

¹²⁴ van Doorslaer, "De ondergang van de kolonialen", 168-171.

¹²⁵ Young, *Politics in Congo*, 140.

¹²⁶ Vanthemsche, *Congo, de impact van de kolonie op België*, 202-205.

integendeel zelfs, ze wordt positief onthaald. De bevolking laat zich horen en komt op straat tegen de Belgische regering die ze verantwoordelijk houdt voor de drama's die gebeuren en de chaos die dit als gevolg heeft.¹²⁷

Het werk van Verlinden verdient met andere woorden een nuancering. Zo is Hein Vanhee streng in zijn beoordeling over *Weg uit Congo*. Hij is van mening dat Verlinden ervoor kiest te focussen op de gruweldaden zelf en veertig jaar na datum de koloniale als ontheemde vluchtelingen en slachtoffers van 'zinloos geweld' herdefinieert. De motivatie hiervoor is onduidelijk, tenzij die te herleiden is tot een zekere journalistieke zwakte voor sentiment en sensatie.¹²⁸ Hij haalt aan dat het boek niettemin haar waarde als (eerder) primaire bron heeft. Het toont aan hoe in eerste instantie Verlinden zelf als prominent journalist, en met hem zijn uitgever en uiteindelijk een aantal ex-kolonialen, terugkijken op de late geschiedenis van Belgisch Congo. In het postkoloniale debat over Afrika blijft die geschiedenis vaak meer het onderwerp van een polemisch debat dan van nauwkeurig onderzoek. Hierbij krijgt de individuele getuigenis van diegene 'die er zelf bij was' doorgaans het meeste gewicht, wat dan ten koste gaat van een historisch/antropologisch inzicht in onderliggende structuren en processen. Met *Weg uit Congo* wil Verlinden het persoonlijk leed van een aantal ex-kolonialen in de verf zetten, maar blijft hierbij volgens Vanhee ver verwijderd van een verhaal waarin zowel Belgen als Congolezen zich kunnen terugvinden.¹²⁹ De collectieve herinnering wordt slechts eenzijdig gevormd.

Het is met andere woorden belangrijk om de vlucht uit Congo in 1960 zeker aan te halen. Voor veel kinderen heeft deze gebeurtenis individueel erg traumatische gevolgen gehad. Ook de collectieve beeldvorming bij oud-kolonialen is voor een groot stuk gebaseerd op het idee van een massale vlucht met veel geweld naar

¹²⁷ Vanthemsche, *De impact van de kolonie op België*, 203.

¹²⁸ Hein Vanhee, "Paniek in Congo", *BVNG – ABHC 2*, (2002): 28-29.

¹²⁹ Vanhee, "Paniek in Congo", 29.

blanken toe. Het boek van Verlinden gaat hierop in en geeft de koloniale gemeenschap een stem. Tegelijk vraagt het om een sterke nuancering. In de analyse van de interviews zal dan ook gekeken worden of kinderen deze beeldvorming overnemen en in hoeverre hun eigen herinneringen bepaald zijn door het collectieve trauma van de vlucht.

3.2. HET EINDE VAN EEN KOLONIE?

De jaren na de onafhankelijkheid blijft het onrustig. Een aantal respondenten spreken over verschillende aanvallen tegen Belgische kolonials en daarnaast is de 'vlucht' niet enkel beperkt tot 1960 maar ook in de jaren daarna moeten veel families noodgedwongen terug naar België keren. Velen spreken in dit geval over de opstand van de 'Mulelisten'. Het is moeilijk een neutrale schets van de situatie te maken, veel literatuur blijft de gebeurtenissen gekleurd beschrijven. Walter Geerts, televisiejournalist bij de VRT en zelf geboren in Congo, schrijft met *Binza 10* uit 1970 een portret van de eerste tien onafhankelijkheidsjaren. Door David van Reybrouck aangeprezen als een *nog steeds zeer heldere inleiding*, voor Joris Note een *van Koude Oorlog doordrenkt relaas, heel vriendelijk voor Mobutu, en vol wee makende sympathie voor de 'Bantoe-optiek'*.¹³⁰ Ook Godfrey Mwakikagile waagt zich aan een bespreking van de situatie, en geeft als specialist Afrika-studies uit Tanzania een andere invalshoek.

De situatie wordt als volgt geschetst. Na de dood van Lumumba zet de VN sterk in op diplomatieke contacten om nationale verzoening en unificatie in Congo herop te bouwen. De VN organiseert een conferentie waarbij parlementariërs en de leiders van de provinciale regeringen van Katanga, Zuid-Kasaï, Haut Congo en Kinshasa aanwezig zijn. Tijdens die conferentie wordt beslist een nieuwe regering op te richten, gevormd door Cyrille Adoula.¹³¹ Het probleem met deze regering is dat ze nooit gelegitimeerd is door rechtstreekse verkiezingen en hierdoor niet op

¹³⁰ Joris Note, "David Van Reybrouck tegen Lumumba: was dat nu wel nodig?", geraadpleegd op 22/05/2017, <http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2011/03/27/david-van-reybrouck-tegen-lumumba-was-dat-nu-wel-nodig>.

¹³¹ Mwakikagile, *Africa 1960-1970, Chronicle and analysis*, 293.

een brede electorale basis kan terugvallen.¹³² Meer nog, terwijl zij een constitutionele oplossing voor de politieke crisis in Congo zoekt, organiseert de oppositie zich vanuit een revolutionaire gedachte: het omvergooien van het regime. Deze zogenaamde 'Kwilu rebellie' wordt geleid door Pierre Mulele. Hij beschuldigt de centrale regering ervan haar ziel verkocht te hebben aan Westerse belangen en eist een tweede liberale onafhankelijkheid.¹³³ Young omschrijft hem dan ook als de meest ideologisch geïnspireerde nationalist in het Lumumba-kamp, voor wie hij eerder minister van onderwijs was.¹³⁴

Omdat het vooral gaat om spanningen die heersen tussen een ontevreden bevolking op het platteland en conservatieve heersers die enkel geïnteresseerd zijn in het behouden van hun verkregen privileges, kan gesproken van een volksrevolutie.¹³⁵ In het begin worden in hoofdzaak jongeren ingezet, maar de opstanden worden al snel echte volksbewegingen wanneer brede lagen van de plattelandsbevolking - grotendeels volgens etnische scheidingslijnen - zich aansluiten.¹³⁶ Wat volgt is een golf van opstanden in 1963-1964 voor een 'tweede onafhankelijkheid': in het westen van het land komt de beweging van Pierre Mulele op, in het oosten is er de Conseil National de Libération (CNL) die zich op het Lubumbisme beroepen. De tweede groep wordt ook vaak benoemd als de Simba's of leeuwen. Het zijn dus twee aparte vrijheidsoorlogen, met een aparte organisatie, structuren en politieke strategieën. Door de opstanden verliest het

¹³² Kris Quanten, *Operatie rode draak, bevrijding van 1800 blanken door Belgische para's in Congo in 1964* (Antwerpen: uitgeverij Manteau, 2014).

¹³³ Mwakikagile, *Africa 1960-1970, Chronicle and analysis*, 293-294.

¹³⁴ Young, *Politics in Congo, decolonization and independence*, 583.

¹³⁵ Georges Nzongola-Ntalaja, *The Congo: From Leopold to Kabila: a People's History*, (Londen: Zed Books, 2002), 126-127.

¹³⁶ Gauthier de Villers, "De stuiptrekkingen van een nieuwe geschiedenis", in *Het geheugen van Congo, de koloniale tijd*, eds. Sabine Cornelis et al. (Gent: Uitgeverij Snoeck, 2005), 191-194.

centrale gezag al snel de controle over grote delen van het nationale grondgebied.¹³⁷

In september 1963 komt reactie, er wordt een militaire actie op gang getrokken tegen de 'Muluelisten'. De eigenlijke geweldfase van de opstand komt in de nacht van eenendertig december 1963 wanneer een Molotov-cocktail-aanslag wordt gepleegd op de technische landbouwschool van het INEAC te Kiaka. De opstand breidt zich uit, tot buiten de provincie, naar Kwago en het Leopold II meer, naar Kasai.¹³⁸ Op dat moment begint de herovering door het Armée Nationale Congolaise (A.N.C.), bijgestaan door huurlingencommando's, de Belgische colonnes met aan het hoofd generaal Vandewalle en de zogenaamde niet-operationele buitenlandse officieren. Op één maand tijd worden verschillende steden zoals Beni, Walikale, Lodja, Uvira, Katako-Kombe, Alberta en andere heroverd. Een groep blanke 'gijzelaars' wordt bevrijd. Het is namelijk in de tweede helft van het jaar dat de Muluelisten Europeanen beginnen op te sluiten en te verbieden het gebied te verlaten, om als betaalmunt te worden gebruikt, als vergelding en als chantagemiddel tegen het inzetten van Europese vrijwilligers door het A.N.C.¹³⁹ De Belgische regering plant met Amerikaanse steun de dropping van Belgische para's in Stanleystad en Paulis (vandaag Kisangani en Isiro). In die twee steden houden de rebellen verschillende honderden blanken, vooral Belgen, gegijzeld. Bij de dubbele luchtoperatie op vierentwintig en zesentwintig november 1964 slagen de para's erin ongeveer 2000 personen te evacueren, maar toch worden veel blanken (tussen honderd en driehonderd) gedood. Zowel nationaal als internationaal lukt dit kritiek uit. België wordt beschuldigd van neokolonialisme door de landen van de Derde Wereld en het Oostblok. In de Veiligheidsraad van

¹³⁷ Nzongola-Ntalaja, *The Congo: From Leopold to Kabila: a People's History*, 128.

¹³⁸ Walter Geerts, *Binza 10. De eerste tien onafhankelijkheidsjaren van de Democratische Republiek Kongo*. (Gent: Story-Scientia, 1970) 176-79.

¹³⁹ Geerts, *Binza 10*, 214-215.

de VN verdedigt Spaak zich, volgens hem is de operatie enkel bedoeld voor het redden van mensenlevens.¹⁴⁰

Ongeveer in diezelfde periode vindt ook een oostelijke rebellie plaats, specifiek van april 1964 tot juli 1966. Deze opstand wordt geleid door het in oktober 1963 opgerichte Conseil National de Libération (CNL). Ook hier vinden velen dat de Adoula-regering mislukt is in zijn missie tot nationale unificatie, waardoor het land opnieuw gekoloniseerd wordt door België via militaire occupatie en controle van de economie.

Initieel concentreert het CNL zich voornamelijk op het omverwerpen van het regime in Leopoldstad zelf. In mei 1964 start echter een campagne om 'stedelijk terrorisme' op te starten, waarbij commandogroepen worden ingezet. De leiders missen hierbij echter de steun van de stedelijke bevolking.¹⁴¹ In april 1964 al is een rebellie in het zuiden van Bukavu (Kivu) gestart en een maand later is Uvira volledig onder controle van de Simba's, de partizanen van het bevrijdingsleger Armée Populaire de Libération (APL). Hun leider is Nicolas Olenga, die zich sterk inspireert op religieuze rites.¹⁴² In slechts twee maanden tijd veroveren de rebellen het noorden van Katanga, Maniema, Sankutu en de Oostprovincie. Tegen eind september is ongeveer de helft van het land onder controle van het APL.¹⁴³ Drie maanden lang zullen ze Stanleystad bezet houden en wordt een revolutionaire regering afgekondigd.¹⁴⁴

De regering Adoula voelt een blijvende instabiliteit en zijn leger blijkt niet in staat om de opstand in te dammen. Hierdoor wordt opnieuw naar Tshombe gekeken die nog steeds een bepaalde invloed heeft in Katanga en de steun geniet van Belgische

¹⁴⁰ Vanthemsche, *Congo, de impact van de kolonie op België*, 211.

¹⁴¹ Young, *Politics in Congo*, 586-87.

¹⁴² Young, *Politics in Congo*, 593.

¹⁴³ Mwakikagile, *Africa 1960-1970*, 295-97.

¹⁴⁴ Young, *Politics in Congo*, 594.

ambtenaren en private actoren. Hij zal moeten zorgen voor nationale veiligheid en het controleren van de rebellie. De rebellen proberen blanke gijzelaars te gebruiken om Tshombe te stoppen. Hierbij komen tweehonderd Europeanen en 46 000 Congolezen om het leven.¹⁴⁵ Met de hulp van Belgische militaire parachutisten worden de gijzelaars bevrijd.¹⁴⁶ Wanneer de rebellen Stanleystad verliezen, de hoofdstad van de revolutionaire beweging, wordt de zaak beslecht in het nadeel van het CNL. Ook wordt op drie oktober 1968 Mulele vermoord door een van de generaals van Mobutu, wat het einde van de tweede onafhankelijkheidsbeweging en periode van weerstand definieert.¹⁴⁷ Tshombe komt nu terecht in een machtsspelletje met Kasavubu maar verliest. Kasavubu wordt president, maar niet voor lang. In 1965 wordt hij ten val gebracht door Mobutu.¹⁴⁸

Uiteraard is een beschrijving van de gebeurtenissen tijdens of na de onafhankelijkheid deels gekleurd. Vanuit dit onderzoek dat focust op kinderen van kolonials, wordt voornamelijk gekeken naar de impact voor de Belgen. Het standpunt van de Congolese bevolking, hun visie op de kolonie en de onafhankelijkheid en de vele Congolese slachtoffers die gevallen zijn bij de oorlogen, worden hierdoor achterwege gelaten.

3.3. BEELDVORMING OVER DE KOLONIE IN BELGIË

Om een idee te krijgen over de beeldvorming van kinderen van oud-kolonials, is het noodzakelijk ook te kijken naar de publieke opinie tegenover de kolonisatie in België. Hun beeld wordt hierdoor namelijk, naast eigen herinneringen en de verhalen van hun ouders, mede bepaald. Eens de koloniale gezinnen terug naar België komen, hebben veel kolonials het idee tegen een muur van onbegrip te moeten opboksen, is dit gelijklopend met de literatuur?

¹⁴⁵ Mwakikagile, *Africa 1960-1970*, 295-97.

¹⁴⁶ Young, *Politics in Congo*, 598.

¹⁴⁷ Nzongola-Ntalaja, *The Congo: From Leopold to Kabila*, 130.

¹⁴⁸ Mwakikagile, *Africa 1960-1970*, 296-97.

Na de Tweede Wereldoorlog verrijst Congo in de Belgische propaganda als een 'modelkolonie', waar onderwijs, ziekenzorg en welvaart op grote schaal verspreid worden onder de autochtone bevolking. Dit triomfantelijke beeld wordt bijvoorbeeld gepropageerd in de luxueuze huldeboeken die verschijnen bij de vijftigste verjaardag van de Union Minière du Haut-Katanga, in het Congopaviljoen van Expo '58 of in *Dertien miljoen Congolezen* (Brussel 1959), een ruim verspreid boekje waarin InforCongo enkele maanden voor de onafhankelijkheid *de weldaden van 75 jaar koloniaal beschavingswerk* afvinkt. Toch is er ook te midden van het optimisme in de jaren 1950 een kritische visie op de kolonisatie aanwezig. Deze draait vooral rond de sociale en politieke emancipatie van de Congolezen, die volgens critici geen plaats krijgt door al de goede werken van de kolonialen.¹⁴⁹ Deze kritische noot is echter maar in weinig bronnen uit de jaren 1950 aanwezig. Dit verklaart mede waarom de onafhankelijkheid voor zoveel mensen onverwachts komt.

Bambi Ceuppens stelt dat na de onafhankelijkheid van Congo de mythe ontstaat dat de Belgische kolonisatie van Congo eigenlijk nooit populair is geweest bij de Belgische bevolking. Dit is een mythe, omdat de aanhangers van deze opvatting kolonisatie beperken tot het politieke project. Als het begrip ruimer gedefinieerd wordt, dan kan vastgesteld worden dat de katholieke 'beschavingsopdracht' wél vele Vlamingen heeft aangesproken.¹⁵⁰ Over het algemeen wordt aan de kolonisatie dus een relatief positieve connotatie toegeschreven.

Van Reybrouck haalt aan dat veel historici gemeenzaam veronderstellen dat het koloniaal avontuur van België in Congo slechts zelden de bredere lagen van de bevolking heeft beroerd. Zo schrijft Kossmann in zijn standaardwerk over de geschiedenis van de Lage Landen dat er van meet af aan *in de Belgische maatschappij, economie en cultuur geen enkel element (...) voor deze expansie belangstelling had*. Guy Vanthemsche schrijft dat de Belgische publieke opinie in

¹⁴⁹ Ruben Mantels, "Schrijven over Congo: 125 jaar koloniale geschiedschrijving in perspectief" *De Leeswolf* 16 (2010), 372-375.

¹⁵⁰ Ceuppens, *Congo made in Flanders*, XII.

al die jaren *nooit bijster gepassioneerd* is door het kolonialisme. Marc Reynebeau haalt *de afwezigheid van enige publieke discussie over de kolonie* aan. Ook Rik Coolsaet heeft het in die context over een *vrij algemeen gebrek aan belangstelling in België vanwege de publieke opinie en de politieke klasse*. Het Belgische buitenlandbeleid en de economie mogen dan al enigszins beïnvloed raken door het kolonialisme, de populaire cultuur lijkt dat allerminst. Voor het grootste gedeelte van de koloniale tijd zou de gewone man in de straat maar zelden enige band hebben gevoeld met Congo. Van Reybrouck haalt echter aan dat inschatting een klassieke voorbeeld is van hoe 'the absence of evidence' wordt gelezen als 'the evidence of absence'. Doordat de bronnen zwijgen over het bestaan van een koloniale geestdrift bij het volk, wordt besloten dat die geestdrift er nooit is geweest. Het is echter bekend dat de beschikbare, tekstuele bronnen de hogere maatschappelijke echelons doorgaans over-vertegenwoordigen. Een onderzoek naar de populaire cultuur kan nooit enkel bestaan met een analyse van bronnen uit de hogere cultuur alleen.¹⁵¹

Uit de literatuur zou dus geconcludeerd kunnen worden dat de Belgische samenleving ten tijde van Belgisch-Congo niet weigerachtig staat tegenover het koloniale project. Ook een sociologisch onderzoek rond de collectieve herinnering van Belgen over het koloniaal verleden lijkt dit te bevestigen. In het onderzoek van Licata en Klein geven oudere respondenten aan zich niet schuldig te voelen over het koloniale project. Dit in tegenstelling tot hun (klein)kinderen, bij wie een bepaalde soort schuld bestaat over wat de generaties voor hen mee in stand hebben gehouden.

Resultaten van dit kwantitatieve onderzoek stellen dat jongere generaties een hoger level van collectieve schuld hebben dan oudere generaties. Dit verschil kan verklaard worden door een verschillende ideologische achtergrond met daarbij aansluitend een verschillende collectieve herinnering aan het kolonialisme. Mensen die geboren zijn in België voor de onafhankelijkheidsjaren, groeien op in een sterke

¹⁵¹ David Van Reybrouck, "Congo in de populaire cultuur", in *Congo in België: koloniale cultuur in de metropool*, eds. Bambi Ceuppens, David Van Reybrouck, Vincent Viaene, (Leuven: Universitaire Pers, 2009), 170-71.

pro-koloniale omgeving. Congo wordt gezien als de beste kolonie, het Belgische kolonialisme is welwillend en ook de infrastructuur is een pak beter dan in andere kolonies. Op school leren kinderen vooral over de positieve onderneming die het kolonialisme brengt voor zowel kolonisator als gekoloniseerde. Mensen zijn trots op de Belgische koloniale acties. Oudere respondenten benadrukken dan ook de civilisatiemissie, de verbeteringen op vlak van infrastructuur, gezondheid en educatie. De negatieve aspecten, uitbuiting, racisme en gruwel, worden geminimaliseerd.¹⁵²

Conclusies van Raf de Keyser over schoolboeken bevestigen dit: leerboeken schrijven voor 1960 vrijwel steeds op een kolonialistische toon over Congo, die van na 1960 hebben het relatief weinig over de koloniale periode. De leerboeken die over Congo schrijven, behandelen bijna uitsluitend de periodes 1885-1908 (Kongo-Vrijstaat) en 1960 (de onafhankelijkheid): de tijd tussen 1908 en 1960 vormt een leemte.¹⁵³ Waar de vorige generaties nog een bepaalde sympathie voor het koloniale avontuur aan de dagen leggen, groeit de huidige generatie jongeren op met een meer kritische ideologische omgeving. Ze herinneren zich vooral de ergste aspecten van het kolonialisme, zien Leopold II als een wrede megalomaan en geven aan dat ze zich schuldig voelen over het kolonialisme. De middelste generatie behoudt een meer intermediërende positie tussen de twee generatiegroepen. Deze resultaten passen binnen het idee dat collectieve herinnering steunt op het sociale kader waarin historische evenementen of periodes worden onthouden.¹⁵⁴

Veel kolonials vertrekken dus met een idee dat de Belgische publieke opinie het koloniale project steunt en leven vandaag in een maatschappij die blijkbaar van gedachten veranderd is. Dembour stelt dat veel kolonials daarom ook gestopt zijn met praten over hun verleden. Hoewel voor velen beschreven als de mooiste

¹⁵² Laurent Licata en Olivier Klein, "Holocaust or benevolent paternalism? Intergenerational comparison on collective memories and emotions about Belgium's colonial past", *IJCV* 4, (2010): 48.

¹⁵³ Antoon de Baets, *De figuranten van de geschiedenis* (Berchem: Uitgeverij Eppo, 1994), 102-103.

¹⁵⁴ Licata en Klein, "Holocaust or benevolent paternalism?", 54.

tijd van hun leven, halen ze dit niet meer aan vanuit het idee dat het niet langer iemand interesseert. Liever zwijgen dan te worden aanzien als kolonialen.¹⁵⁵ Het idee 'spreken is zilver, zwijgen is goud', zal nog regelmatig terugkomen bij respondenten.

Aan de andere zijde interviewt David van Reybrouck twintig getuigen op pensioengerechtigde leeftijd (tussen de tweeënzeventig en drieënnegentig jaar) die zelf nooit naar Congo zijn getrokken over hun visie op de koloniale periode. Hieruit blijkt dat er vandaag een algemene afkeer tegenover de kolonialen bestaat. Een van de respondenten, Marcella's stelt: *Dat de blanken zich rijk gemaakt hebben ginder, dat zeg ik. En als de Congo verslechterde, kochten ze hier een appartement aan de kust.* Een andere vrouw, Marie-Louise, kent iemand die zeven jaar schoolmeester is geweest: *Maar hij moet goed verdiend hebben, want hij heeft hier twee eigendommen kunnen kopen en hij drinkt zich alle dagen een stuk in zijn voeten!* Een mannelijke respondent vindt dat de Belgen de Congolezen echt hebben uitgebuit. Aangetrouwde familie van hem is in 1960 teruggekeerd en heeft, tot zijn minachting: *Diamant gesmokkeld in het speelgoed van hun kinders.* Als je dat soort uitlatingen hoort, dan lijkt het niet zozeer dat de Belgische burgerbevolking zijn schouders ophaalt voor het kolonialisme maar er op momenten veel kritischer over nadacht dan gemeenzaam wordt vermoed.¹⁵⁶

Veel kolonialen die terugkeren, krijgen het vaak hard te verduren in de gemeenschap. Hier wordt een discrepantie in de literatuur duidelijk. Het idee van een bepaalde sympathie voor het koloniale project bij de oudere generaties aangegeven in andere bronnen, wordt door de interviews voor een stuk doorprikt, of toch zeker wanneer ze hier vandaag over praten. Dit kan gelinkt worden aan de kern van herinneringen en een idee over een 'present past'. De verschoven perceptie binnen de maatschappij verandert ook de herinneringen van de respondenten in het bovenstaande voorbeeld.

¹⁵⁵ Dembour, *Recalling the Belgian Congo*, 2.

¹⁵⁶ Van Reybrouck, *Congo in de populaire cultuur*, 176-177.

De getuigenissen in *De laatste kolonialen* bevestigen het gevoel dat de Belgen zich tegen hen keren. Zo schrijft Ryon dat *onder invloed van een linkse pers, maar ook door het soms opzichtige en aanstootgevende gedrag en de 'straffe verhalen' van een aantal kolonialen tijdens hun herstelverlof in België, een groot deel van de publieke opinie zich tegen hen had gekeerd. Men begon kolonialen te beschouwen als 'uitbuiters en onderdrukkers van de arme zwarten', 'luijken die teerden op het zwarte zweet' en 'profiteur die ginder hopen geld verdienen zonder er zelf veel voor te moeten doen'. In die optiek was de onafhankelijkheid in 1960 een logisch gevolg van het koloniale wangedrag en de smadelijke vlucht in juli van datzelfde jaar een meer dan terechte straf. Een aantal ex-kolonialen voelde zich door hun medeburgers scheef bekeken, of werd openlijk op hun vermeende aandeel in het overzeese debacle gewezen. Die mensen laten zich daarover in bittere woorden uit.*¹⁵⁷ Hierin neemt de auteur een duidelijke positie in die ingaat tegen de stigmatiserende ideeën die volgens hem over kolonialen bestaan. Hij beschrijft met harde bewoordingen hoe de Belgische publieke opinie na de onafhankelijkheid met de Belgen omgaat. Hij benoemt dat de vlucht uit Congo voor veel mensen als een 'terechte straf' voor de kolonialen wordt aanzien. Dit is voornamelijk provocerend bedoeld, om de publieke opinie na 1960 aan te klagen vanwege hun vernietigende oordeel naar de kolonialen toe.

Waar bij veel Belgen het idee leeft van een collectieve uitbuiting, heerst bij veel oud-kolonialen vaak de tegenovergestelde visie, namelijk de voorstelling van het pre-koloniale Afrika als een lege doos die door de nobele arbeid van de beste Belgische krachten is gevuld met de weldoende geschenken van de beschaving en de modernisering. In extremis: uitbuiting tegenover het brengen van beschaving. Ook in de publieke ruimte is deze positieve versie van het kolonialisme nog steeds op bepaalde plaatsen terug te vinden, bijvoorbeeld bij musea als het "Musée Africain de Namur" en (tot voor kort) het Koninklijk Museum voor Midden Afrika.¹⁵⁸ Andere voorbeelden hiervan kunnen gevonden worden in de nieuwsbrieven en

¹⁵⁷ Ryon, *De laatste kolonialen*, 330.

¹⁵⁸ Castryck en Vanhee, "Belgische historiografie en verbeelding over het koloniale verleden", 307.

contactbladen van talrijke Belgische verenigingen van oud-kolonialen.¹⁵⁹ De website van de koepel van die verenigingen biedt sinds kort een manifest aan van Belgen die voor en na de onafhankelijkheid zelf in Congo actief zijn geweest.¹⁶⁰ De openingspagina soms een aantal positieve verwezenlijkingen van de Belgen in Congo op: scholen, hospitalen, autowegen, spoorwegen, luchthavens, een bloeiende agro-industrie... De eindbalans van het kolonialisme is volgens deze anonieme auteurs zonder meer goed, al beseffen ze wel dat ze met deze stelling vandaag een minderheidspositie innemen.¹⁶¹ Toch stelt Ceuppens dat uit de koloniale literatuur afdoende blijkt dat ook sommige Vlamingen zich afzetten tegen het Belgische koloniale beleid.¹⁶²

Deze dualiteit is mede bepaald door de eerder aangehaalde lacune in historische werken over de koloniale periode, door een bepaalde preoccupatie met de periode voor 1908 met het schrikbewind van Leopold II en de periode na 1960 met de moord op Lumumba. Veel oud-kolonialen worden overstelpt door negatieve evaluaties waardoor ze zelf op zoek gaan naar iets dat hier weerwerk in kan bieden. Ze hebben vaak het gevoel dat hun eigen ervaringen niet overeenstemmen met wat in de literatuur wordt geschreven. Daarnaast blijkt ook dat de periode van het feitelijke Belgisch Congo ongekend gebied blijft.

In 2010 kent een groot aantal publicaties het levenslicht, naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van de Congolesse onafhankelijkheid. In Vlaanderen schrijven heel wat belangrijke journalisten een bijdrage, waaronder Rudi Vranckx, Marc Reynebeau, Guy Poppe en Peter Verlinden. Daarnaast verschijnen verschillende werken die herinneringen aan de koloniale periode beschrijven. Opvallend is hier dat slechts enkelen onder hen professionele historici zijn. Al deze werken worden

¹⁵⁹ zie bijvoorbeeld het integraal te downloaden ledenblad van de feitelijke vriendenkring oud-kolonialen en missionarissen van Oost- en West Vlaanderen, geraadpleegd op 24/05/2017, <http://de-mohikaan.jouwweb.nl/ledenblad>.

¹⁶⁰ geraadpleegd op 19/05/2017, http://www.urome.be/controller/controller.php?page=KBUOL-BOODSCHAP_VAN_DE_VOORZITTER.pdf&langue=NL.

¹⁶¹ Castryck en Vanhee, "Belgische historiografie en verbeelding over het koloniale verleden", 306.

¹⁶² Ceuppens, *Congo made in Flanders?*, XXXI.

echter overschaduwd door *Congo: een geschiedenis* van David van Reybrouck, een omvangrijk boek dat een overzicht van de geschiedenis van Congo geeft, van de pre-koloniale periode tot de eenentwintigste eeuw. Het boek combineert reisjournalistiek met literatuur en historisch onderzoek en wordt de hit van het jaar. Er komt echter ook kritiek op het boek omdat het Lumumba systematisch in een slecht daglicht zou plaatsen en omdat het bepaalde feiten zou gebruiken die anderen reeds in vraag stelden. Dat neemt niet weg dat er meer dan 200 000 exemplaren worden verkocht en dat het boek verschillende prijzen wint.

Wat al de bovengenoemde auteurs gemeenschappelijk hebben, is hun homogeniteit als groep blanke mannen. Dit bepaalt uiteraard de berichtgeving en laat weinig ruimte voor alternatieve of eerder dissidente stemmen. Daarnaast zijn ze allemaal uitgebreid naar Congo gereisd, waaraan ze hun autoriteit deels ontleen. Ze erkennen allen de zwarte periode van Congo Vrijstaat, maar gaan hierin niet zo ver als bijvoorbeeld Hochschild.¹⁶³ Ze benadrukken dat het aantal slachtoffers onbekend is en dat de terreur zich concentreerde in bepaalde regio's. Ze erkennen de morele verantwoordelijkheid van België voor het falen van de dekolonisatie en voor de eliminatie van Lumumba, maar benadrukken tegelijk dat die laatste zelf een aantal cruciale fouten maakte. Ze zijn het erover eens dat het Belgische beleid zijn zwarte bladzijden kent maar deze worden vooral in een internationale context geplaatst. Ook focussen ze voornamelijk op een bepaald Afrikaans optimisme, respect voor de Belgische 'nonkel' en de iconische *sourire Congolais* die na vijftig jaar nog steeds bestaat. Het algemeen beeld: ondanks hun miserie, redden ze zich.¹⁶⁴ Er heerst, met de woorden van Lucas Van Milders, een 'comfortabel narratief' waarbij in de publieke opinie een algemene compromis over

¹⁶³ Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost: A history of greed, terror and heroism in colonial Africa* (New York: Mariner Books, 1998). Hij beschrijft als een van de eerste de koloniale terreur onder het bewind van Leopold II en zet zo de toon voor de werken die volgen.

¹⁶⁴ Godeeris, "Postcolonial Belgium: The memory of Congo", 437-39.

het Belgisch koloniaal verleden plaatsvindt. Er is ruimte voor reflectie, maar deze past binnen een narratief dat controversie uit de weg gaat.¹⁶⁵

Ook in tv-programma's is een bepaald nostalgisch discours terug te vinden. Zo is er onder andere de documentaire van Rudi Vranckx, *Bonjour Congo*, waarin hij regelmatig hedendaagse problematieken contrasteert tegenover een vredevolle en onbezonnen kolonie.¹⁶⁶ Ook Verlinden suggereert dat het 'vroeger beter was' door regelmatig te verwijzen naar de hedendaagse ellende die volgens hem Congo lijkt te typeren. Hij legitimeert dit door koloniale beeldproducties te contrasteren tegen beelden van vandaag onder de noemer *Congo vroeger en nu*.¹⁶⁷ Deze auteurs delen allemaal een bepaalde gematigdheid en snoeren criticasters de mond door hen af te schuiven als 'old school left thinkers', een narratief dat gedeeld wordt de publieke opinie. Auteurs als De Witte en Note worden zo de laatste radicale iconoclasten van het Belgische kolonialisme, met voorlopers als Hochschild, Martens, Vangroeneweghe, Marchal en Doom.¹⁶⁸ Zo schrijft de Witte in 2010 een artikel voor Apache: *Kijkend Vlaanderen verdient beter. De verslaggeving over Congo en Afrika hoort in handen te zijn van journalisten die afstand kunnen bewaren – van de oud-koloniale kringen die een verwrongen kijk op het verleden in stand willen houden en van de Congolese en Belgische elites die achter het diplomatieke decorum hun materiële eigenbelangen verdedigen*.¹⁶⁹ Het is echter duidelijk dat eerder mainstream stemmen de autoriteit worden over het Belgisch koloniaal verleden.

¹⁶⁵Lucas Van Milders, "Tussen Nostalgie en amnesie: Belgisch-Congo vandaag", geraadpleegd op 22/07/2017, <http://www.dewereldmorgen.be/artikel/2016/03/31/tussen-nostalgie-en-amnesie-belgisch-congo-vandaag>.

¹⁶⁶ Godeeris, "Postcolonial Belgium: The memory of Congo", 437-39.

¹⁶⁷ Matthias De Groof, "De Congo-nostalgie van de VRT", geraadpleegd op 22/07/2017, <https://www.rektoverso.be/artikel/de-congo-nostalgie-van-de-vrt>.

¹⁶⁸ Godeeris, "Postcolonial Belgium: The memory of Congo", 437-39.

¹⁶⁹Ludo De Witte, "De koloniale sehnsucht van Peter Verlinden", geraadpleegd op 22/05/2017, <https://www.apache.be/2010/02/02/de-koloniale-sehnsucht-van-peter-verlinden/>.

Het discours van deze meer gematigde schrijvers is duidelijk overgenomen door de kinderen van oud-kolonialen. Zij hebben bijna allemaal *Congo, een geschiedenis* gelezen en verwijzen er vaak naar. Ook de boeken van Peter Verlinden zijn voor veel mensen bekend, alsook zijn lezingen en de reizen door Congo die hij begeleidt.¹⁷⁰ Dat Verlinden in zijn boeken slechts een eenzijdige visie geeft op de gebeurtenissen, sluit aan bij het idee van een nog blijvend debat over het koloniaal verleden in België vandaag waarbij verschillende visies lijnrecht tegenover elkaar staan. Bambi Ceuppens stelt in dat opzicht dat koloniale Belgen die boeken over Belgisch Congo hebben geraadpleegd, zich er duidelijk niet van bewust zijn dat veel zogenaamde deskundigheid in eerste instantie koloniale kennis is en dat deze status hun zicht op koloniale relaties uiteraard beïnvloedt.¹⁷¹

Ook hier heeft Frank Ryon met zijn boek een duidelijke boodschap. In de inleidende pagina's schrijft hij dat zijn boek *de poging is om een hardnekkig maar daarom niet minder vertekend beeld over de kolonialen in Belgisch-Congo recht te trekken. Dat heeft niets te maken met een apologetische intentie, enkel met een poging tot historische correctie. Heden ten dage beschouwen velen de kolonialen als profiteurs. Mensen die in België niet aan de bak kwamen en bij gebrek aan kansen dan maar hun heil zochten in het verre Congo. Waar ze een herenleventje leidden, bergen geld verdienden op de rug van de arme, uitgebuite negers en in juni 1960 hun verdiende loon hebben gekregen. En die, het is godgeklaagd, na hun smadelijke vlucht ook nog eens andermans job opeisten, daarbij geholpen door een voor het thuisfront discriminerende wetgeving. Dit is een grove misvatting die in de loop der jaren haast mythische proporties heeft aangenomen. Het is een negatief beeld, dat enerzijds gebaseerd is op een volslagen gebrek aan kennis over de werkelijke feiten en de werkelijke mensen. En anderzijds gestoeld is op een kritiekloos overnemen – zélf denken kan toch lastig zijn! – van geruchten en verhaaltjes van anderen. Zelfverklaarde Congokenners, van het soort dat alles*

¹⁷⁰ Geraadpleegd op 22/05/2017, <http://www.peterverlinden.be/nl/nieuws/>.

¹⁷¹ Ceuppens, *Congo made in Flanders?*, XXIV.

weet van 'ergens horen zeggen' of 'ergens te hebben gelezen'.¹⁷² Ook Dembour schrijft dat veel van haar respondenten het erg moeilijk hebben met het feit dat ze een bepaald gevoel van vijandigheid ervaren. Alles wat ze tot dan toe bereikt hebben en zien als een prestatie, is nu uitbuiting geworden.¹⁷³ Zo zegt een van haar respondenten het gevoel te hebben als veroordeelde voor een tribunaal te moeten verschijnen, met een gevoel dat het tribunaal al lang zijn beslissing heeft genomen.¹⁷⁴ Voor Arnaut lijkt het alsof in de hedendaagse Belgische samenleving een opmerkelijke scheiding is tussen de 'morele meerderheid' en een beduchte minderheid van oud-kolonialen. Die laatste percipieert het dekolonisatieproces als een overhaaste beslissing waar de meerderheid zich in het moederland tegen afzette. Door het gradueel steeds meer populaire antikoloniaal discours worden de kolonialen gezien als 'de ander'. De gedekoloniseerde Belgen gaan die ander steeds meer dehumaniseren. De koloniaal wordt een antoniem, een identificatie met het koloniaal project.¹⁷⁵

Het koloniaal verleden blijft met andere woorden de gemoederen verhitten. Er blijft een grote dichotomie tussen de publieke opinie, de eerder vulgariserende en academische literatuur, en de visie van de oud-koloniale gemeenschap. Er wordt gefocust op de periode van Congo-Vrijstaat en de periode en de moord op Lumumba. Over de periode tussenin ervaren veel kolonialen een stereotypering van de kolonialen als profiteurs. Ook een aantal getuigenissen van niet-kolonialen bevestigt dit. De literatuur daarentegen stelt dat veel Belgen na de onafhankelijk niet noodzakelijk weigerachtig staan ten aanzien van het koloniale project. Ook journalisten die een meer gematigde stelling innemen in het debat, kennen grote populariteit en kijken eerder nostalgisch terug naar de koloniale periode. Samengevat: eensgezindheid ontbreekt volledig.

¹⁷² Ryon, *De laatste kolonialen*, 23.

¹⁷³ Dembour, *Recalling the Belgian Congo*, 73.

¹⁷⁴ Dembour, *Recalling the Belgian Congo*, 204.

¹⁷⁵ Karel Arnaut, "Reviewed Work(s): Recalling the Belgian Congo: Conversations and Introspection by Marie-Bénédicte Dembour", *Cahiers d'Études Africaines*, 42, (2002): 166-68.

DEEL III: HET HEDEN VAN EEN KOLONIAAL VERLEDEN

HOOFDSTUK 4: INLEIDEND

Na het overlopen van de historiografie over de koloniale periode en de beeldvorming over de koloniale gemeenschap, worden in het volgende deel kinderen van oud-kolonialen zelf aan het woord gelaten.

Uit de gesprekken met de tweeëndertig respondenten kunnen drie grote thema's gedistilleerd worden. Dit betekent niet dat dit exhaustief is. De thema's bevatten elementen die in veel interviews in meer of mindere mate worden aangehaald. Drie thema's betekenen dan ook een beperking, niet alles kan aan bod komen. Menselijke verhalen zijn niet integraal in categorieën te plaatsen, waardoor een aantal respondenten zich misschien niet zullen herkennen in de gemaakte analyses.

Door het gebruik van interviews wordt een 'bottom up' perspectief toegepast, er is vertrokken vanuit de interviews om literatuur te linken die kan staven wat de respondenten weergeven. Heimwee, identiteit en trauma zijn dan ook de belangrijkste thema's die (impliciet) aan bod gekomen zijn tijdens de interviews.

Belangrijk te vermelden hierbij is dat gedachten niet simpel in één bepaald hokje te plaatsen zijn. Er zijn altijd kruisverwijzingen. De onderverdeling, waarom één gedachte bij 'heimwee' hoort en een andere geplaatst wordt onder 'identiteit', kan hierdoor soms arbitrair aanvoelen. Toch toont dit net de meerduidigheid van de verhalen. Ook zijn binnen de thema's nog verschillende items te onderscheiden. Een hiervan omvat citaten die niet duidelijk onder te brengen vallen binnen één bepaald thema. Toch zijn ze op hun eigen manier sprekend voor het verhaal van de respondenten of geven ze inzicht in de dieperliggende gedachten.

HOOFDSTUK 5: HET VERLOREN PARADIJS? HEIMWEE, NOSTALGIE EN HERINNERING.

5.1. EEN VERLOREN PARADIJS

Uit nagenoeg alle interviews, één uitzondering niet nagelaten, blijkt dat voor alle respondenten opgroeien in Congo gelijk staat aan opgroeien in het paradijs. Het leven is er zorgeloos, het is er altijd mooi weer, kinderen leven in de natuur en hebben veel ruimte om te spelen. Ook laten veel respondenten zich bewonderend uit over de goede infrastructuur en de grote luxe die de koloniale gemeenschap kenmerken. Dit staat vaak in schril contrast met het België van de jaren 1950 en 1960. Terug in België hebben velen het gevoel terecht te komen in een kille, drukke en bekrompen maatschappij. Hierdoor ontstaat vaak een soort heimwee naar het verleden, naar een wereld die niet langer bestaat. Dit wordt nog versterkt door de teleurstelling die velen ervaren wanneer ze later naar Congo terug keren. Niets is meer zoals het was.

Zo getuigt Roger: Fantastisch. Dat was de mooiste, allez dat is de mooiste jeugd geweest, allez jeugdijaren, dat ik heb doorgebracht. Een beknotte vrijheid, maar langs de andere kant ervaren wij dat totaal anders. In dienen opzicht van, oké we gaan allemaal naar het zwembad, zwemmen. En sporten: voetballen, tennissen, volleyballen... noem maar op! Dus ja, school was gedaan om kwart na twaalf, dan was dat naar huis, eten, siëstake van een uur, en dan gingen wij naar het zwembad. Tot vier-vijf uren, dus dan hadden wij gemakkelijk nog een uur of twee-drie dat wij konden sporten. Dat was wel aangenaam moet ik zeggen, daar denk ik nog dikwijls aan (lacht). Héél dikwijls. Dat is, allez ja, in vergelijking met wat ge hier in België had...¹⁷⁶

¹⁷⁶ Interview Roger

En ook Kamiel: *Waar ik geweest ben, dat was daar de hemel op aarde bij manier van spreken hé. We gingen naar school en we kwamen naar huis en we speelden in de bomen en het was al dat we deden.*¹⁷⁷

Velen voelen de vakanties in België dan ook niet echt als vakantie aan. De kinderen hebben in België geen sociaal netwerk, geen vriendjes, geen vrijheid... Wanneer ze tijdens de maanden na de onafhankelijkheid terug moeten komen, is dat met veel tegenzin. Ze kunnen dan ook niet wachten om terug te vertrekken. Zo zegt Emile: *Toen waren wij heel kwaad als wij niet mochten gaan. Dat was toenmalige minister Spaak. En dan zongen wij 'Spaak is nen ezel, Spaak is nen aap'. Van god, we kenden wij Spaak natuurlijk niet. Maar dat was daar in ons gezin in volle kracht gezongen. Van allez, mogen wij niet terug? 'Spaak is nen ezel, Spaak is nen aap'.*¹⁷⁸

Ook vertellen respondenten dat er een groot verschil is tussen het leven in Congo en in België. Zo zegt Lucie: *Ik moet zeggen, groot verschil. Tussen hier en daar. Daar heb ik alleen maar goede herinneringen. Het onbezorgd samen leven, wij vormden ook met allemaal Belgen van Elisabethstad, collega's van mijn vader en mijn moeder en ik weet niet van waar ze allemaal, en wij vormden echt wel een, hoe moet ik dat zeggen. Dan was het eens daar te doen en dan ne keer daar te doen.*¹⁷⁹

Ook Piet: *Ge komt al eens naar België op vakantie en ge ziet hoe, op dat moment ook al, hoe bekrompen het hier is. Dus ja, dan voel je werkelijk dat je echt in een andere wereld zit, in een betere wereld. Een warmere wereld.*¹⁸⁰

De heimwee naar Congo zorgt er ook voor dat voor velen de aanpassing naar het leven in België moeizaam verloopt. De kinderen ervaren in Congo een vrij klimaat,

¹⁷⁷ Interview Kamiel

¹⁷⁸ Interview Emile

¹⁷⁹ Interview Lucie

¹⁸⁰ Interview Piet

waar een ongedwongen omgang met de leerkrachten en leerlingen heerst, de schooldagen kort zijn en de vrije tijd groot. Ze lopen op blote voeten, mogen in zomerkleren naar school... In België spreekt Andries over school als 'een gevangenis'. Emile heeft het over een 'beknotting van de vrijheid', 'saaiheid' en 'bekrompenheid' van de Belgen. Tijdens de vakantieperiodes in België, tussen twee termen door, gaan sommige kinderen voor een korte periode naar school, maar op zo'n moment maken ze geen echte vrienden. Zo wordt nostalgie gekenmerkt door een gemis naar een collectieve beleving, naar de karakteristieken en de activiteiten van een groep waar het individu deel van is geweest.¹⁸¹ In Congo leven ze als één grote familiekring, die eens in België uit elkaar valt. Roger zegt hierover: *Eén: ge zijt al uw vrienden kwijt. Die zitten overal verspreid. Ofwel ginds, of wel hier. Ja, ge moet u terug gaan aanpassen. Aan het koude weer, aan alle temperatuurverschillen. Aanpassen, aanpassen. Ge maakt vrienden maar dat zijn geen vrienden voor het leven. Allez, ik heb er toch geen gemaakt voor het leven. Niet. Totaal niet.*¹⁸²

5.2. BEGRIP

De combinatie van het gevoel een zorgeloze jeugd te hebben gehad en een verlangen om terug te keren naar Congo, naar de plaats waar de kinderen zijn opgegroeid, kan als nostalgie benoemd worden. Nostalgie is afgeleid van het Griekse woord nostos, wat terug naar huis keren betekent, en algia, een pijnlijk gevoel. Het is het verlangen naar een huis dat niet langer bestaat.¹⁸³ Wanneer de twee woorden huis en pijn samen worden genomen, wordt dit 'heimwee'. Maar de betekenis van nostalgie is breder, het toont ook een gevoel van verlies, meer abstract: heimwee naar een wereld van gisteren. Aangezien terugkeren naar dat verleden niet kan, wordt nostalgie een gemoedstoestand, een gevoel van leegte en verlies dat enkel aanwezig kan zijn door herinnering en de creativiteit van de

¹⁸¹ Janelle L. Wilson, *Nostalgia: sanctuary of meaning*, (Lewisburg: Bucknell University Press, 2005), 36.

¹⁸² Interview Roger

¹⁸³ Marianne Hirsch en Leo Spitzer, "We Would Never Have Come Without You: Generations of Nostalgia" in *Contested pasts: the politics of memory*. eds. Katharine Hodgkin and Susannah Radstone, (London: Routledge, 2003) 81-82.

reconstructie. Het idealiseert het verleden als een verloren tijd en plaats.¹⁸⁴ Hoewel nostalgische herinneringen een goede en aangename tijd in zich sluiten, kan het feit dat het individu van deze situatie is verwijderd, zorgen voor een gevoel van verdriet of verlies.¹⁸⁵ Hierdoor lost terugkeren ook niets op, de respondenten zijn bang voor een gevoel van teleurstelling omdat het land te veel veranderd is, dat alles kapot is sinds de Belgen weg zijn gegaan. Maar eigenlijk is het eerder een teleurstelling niet te kunnen terugkeren naar hun zorgeloze jeugd.

Na een eerste verkenning van het concept, kan heimwee gedefinieerd worden aan de hand van een aantal kenmerken. Douwe Draaisma haalt in zijn boek *De heimweefabriek* een aantal studies aan. De bevindingen zijn onder andere dat heimwee toeneemt met de afstand van thuis en de duur van het verblijf van huis. Gedwongen vertrek van huis leidt tot meer heimwee dan vrijwillig vertrek.¹⁸⁶ Voor veel respondenten blijkt dit alvast te kloppen. Ze brengen vrijwel hun hele jeugd door in Congo. Veel ouders zijn van plan voor een volledige loopbaan naar de kolonie te vertrekken, maar worden overvallen door de onafhankelijkheid of een van de daaropvolgende oorlogen, waardoor ze (vaak onverwachts) moeten terugkeren.

Maar nostalgie is naast een persoonlijke en subjectieve belevenis of emotie, ook een cultureel fenomeen. Waar het qua concept en gebeurtenis een privaat fenomeen is, een gemis naar een thuis, is het door commercialisering en de realisering dat nostalgie verkoopt, ook een meer publieke belevenis geworden.¹⁸⁷ Dit is duidelijk te zien in de enorme wildgroei aan koloniale romans of literatuur maar ook in bijvoorbeeld georganiseerde reizen. Aan deze reizen heeft echter slechts één respondent deelgenomen, omdat het voor de meesten niet 'authentiek' genoeg is, niet past bij de manier waarop zij Congo hebben ervaren. Al deze

¹⁸⁴ Hirsch en Spitzer, "We Would Never Have Come Without You", 82.

¹⁸⁵ Janelle L. Wilson, "Remember when...: A Consideration of the Concept of Nostalgia", *A Review of General Semantics* 56, (1999): 296.

¹⁸⁶ Douwe Draaisma, *De heimweefabriek* (Groningen: historische uitgeverij, 2008), 132.

¹⁸⁷ Wilson, *Nostalgia: a sanctuary of meaning*, 30.

factoren versterken de heimwee die mensen vandaag hebben, omdat het hen bevestigt in hun gevoel van verlies. Toch vinden veel respondenten dat ze zich distantiëren van wat één respondent treffend 'radio nostalgie' noemt, mensen die blijven leven in het verleden en dit blijven herleven door bijeenkomsten van koloniale verenigingen. Dit linken velen voornamelijk aan hun ouders die het koloniale leven nooit hebben kunnen loslaten en ook in België niet opnieuw aan hun leven zijn kunnen beginnen, wat de kinderen door hun jonge leeftijd wel hebben gedaan.

Een opvallende constatering is dat twee respondenten heimwee hebben naar een land dat ze niet kennen. Het gaat over kinderen die op een leeftijd naar België zijn gekomen dat ze geen blijvende herinneringen aan Congo kunnen hebben. Toch is Congo alomtegenwoordig in hun leven. Jacob is geboren in Congo, maar moet al op de leeftijd van amper anderhalf terug naar België komen. De onafhankelijkheid zorgt ervoor dat zijn ouders hun plantage en hun hele hebben en houden moeten achterlaten. Zwaar getraumatiseerd en met een grote financiële opdoffer komt het gezin naar België. Eens terug, hebben zijn ouders het gevoel dat ze in België niet langer gewaardeerd worden, ze voelen zich buitengesloten en krijgen regelmatig opmerkingen van anderen. De blijvende heimwee en het trauma van zijn ouders, zorgen ervoor dat Congo alomtegenwoordig blijft in Jacobs leven, en creëert heimwee naar een plek die hij enkel kent uit de verhalen van zijn ouders.

Ook Alice blijft gefascineerd door het Congo van haar ouders, dat ze enkel kent door de vele verhalen, souvenirs, films en foto's aangezien ze al op driejarige leeftijd naar België komt. Hoewel ze zelf geen eigen herinneringen hebben, is de herinnering van de ouders bepalend voor de eigen ervaring. Hiermee zijn deze twee respondenten een duidelijk voorbeeld van de 'tweede generatie' die het trauma en het geluk van de eerste met zich meedraagt. Het gaat over herinnering als een postmemory, de trans – en intergenerationele overdracht van traumatische kennis en ervaring. Dit kan een gevoel van vervreemding en verplaatsing teweeg brengen.

Zo zegt Jacob: *Bij ons thuis werd er iedere dag over Congo gesproken. Constant. Iedere dag. Iedere dag. Was het mijn moeder niet dan was het mijn vader, was het mijn vader niet dan was het mijn moeder.*¹⁸⁸

En Alice: *Want ik heb het mijn vader altijd kwalijk genomen dat hij niet teruggekeerd is. Tot mijn drieënveertig jaar heb ik hem dat kwalijk genomen. (...) Ja, ik moet dat zien. En dan mag ik sterven. Maar ik moet het zien. Ik moet het zien. Ik wil al de dorpen en stadjes zien waar mijn vader gewerkt heeft.*¹⁸⁹

5.3. LEVEN MET HEIMWEE

Voor veel kinderen is de heimwee het grootst op het moment dat ze net terug in België zijn als (jong)volwassene. Maar liefst veertien respondenten willen onmiddellijk na hun studies terug naar Congo om daar hun leven op te bouwen. Voor de meesten blijft het echter een droom die ze terug moeten opbergen omdat de omstandigheden er zich niet meer toe lenen om nog terug te keren. Vijf respondenten gaan wel daadwerkelijk in Congo aan het werk. Een aantal respondenten beschrijven hun idee hierover:

Zo zegt Maria: *Want ik ben voor de staat begonnen en ik heb ook geprobeerd inlichtingen te nemen of ik toch niet zou kunnen weggaan voor de staat werken ginder. Maar ik heb geen verpleegkunde of iets gedaan, anders was ik waarschijnlijk wel weggeraakt.*¹⁹⁰

Ook Rosa: *Ik heb willen gaan hé. Had mijn toenmalige man werk gevonden, waren wij vertrokken. Dus ik vond, ja met Germaanse vindt ge direct werk hé. Engels. Ik*

¹⁸⁸ Interview Jacob

¹⁸⁹ Interview Alice

¹⁹⁰ Interview Maria

*had daarvoor ook Engels genomen, om terug te kunnen keren. Maar mijn ex geraakte niet aan werk daar dus daarom zijn we hier gebleven.*¹⁹¹

*En Maarten: Maar mijn bedoeling was van, gauw geneeskunde komen doen en heel snel terug hé. Ik ben geneeskunde begonnen om daar te gaan beginnen. Dat was de bedoeling.*¹⁹²

Die nostalgie wordt nog versterkt door het feit dat in veel gezinnen Congo een blijvend topic vormt. Er wordt actief herinnerd, zowel in het gezin als in de vriendenkring blijft Congo alomtegenwoordig. Hilde geeft aan dat er in haar gezin nog veel over Congo wordt gepraat, bijvoorbeeld wanneer ze op weekend gaan samen: *Wij gaan één keer per jaar met de hele familie op weekend in september. Elk jaar. Mijn ouders, zij organiseren het niet meer, ik organiseer het dit jaar maar zij sponsoren dat zwaar. Om altijd samen te blijven, veel dingen te doen. En dan weten de schoonbroers en schoonzussen al van op voorhand, 'ja het gaat weer van dat zijn!' en dan zitten wij vier, mijn broers en mijn zus samen, samen met mijn ouders, en dan komen de verhalen naar boven en dan steken we ons ouders in bed. En dan weten de anderen van: 'nu moeten we ze laten doen', en dan beginnen wij allemaal in 't Frans te praten en in 't Swahili, gewoon omdat het mag.*¹⁹³

Een aantal respondenten vermelden zelfs expliciet de heimwee die ze vandaag nog steeds hebben of de rol die Congo blijft spelen in hun leven. Ze ervaren een soort gemis en het gevoel in België geen thuis te hebben. Zo zegt Peter: *Maar ik had daar een gevoel van vrijheid dat ik hier nooit meer gekend heb. Dus het is een dictatuur? Ik zeg altijd: 'In Congo mag niks maar kan alles'. Met wat dollars. Hier mag alles maar kan niks meer. Ik voel mij hier zo beperkt, zo op de vingers*

¹⁹¹ Interview Rosa

¹⁹² Interview Maarten

¹⁹³ Interview Hilde

*gekeken. Ik kan hier niet ademen. Nog altijd niet. Nog altijd niet. (...) Dus ik voel mij hier niet thuis, ik heb mij hier nooit thuis gevoeld.*¹⁹⁴

Ook Piet geeft een gevoel van heimwee aan, omdat hij het gevoel heeft hier geen plaats te hebben om naar terug te keren: *Ik heb geen kerktoren meer hé. Ik kan niet naar mijn kerk terug gaan.*¹⁹⁵

An ervaart vandaag nog steeds een gevoel van heimwee: *Moesten ze mij vandaag zeggen 'we vertrekken morgen'. De stekkers zijn uitgetrokken en we zijn weg. Voor haar is het niet enkel een gemis naar het land, maar ook naar de mensen. Daarom gaat ze bewust weinig naar bijeenkomsten van oud-kolonialen: Als ik van daar terug kom, duurt dat eigenlijk bijna een week voor ik weer op mijn plooi ben. Omdat ik de mensen ook mis op dat moment.*¹⁹⁶

Een aantal mensen geven ook aan dat ze weten dat die heimwee te herleiden valt naar een plek die niet meer bestaat, en dat heimwee een destructief gevoel kan zijn. Daarom heeft Rosa geprobeerd de heimwee naast zich neer te leggen: *Dat is echt heimwee, ongelofelijke heimwee gehad. Tot een moment dat ik mij gerealiseerd heb, het is nu. Dat je weet, daar gaat alles kapot, als daar iets gebeurt, dan zijde geïst. En hier zijde relatief veilig. Met ziekenzorg en zo verder. Daar heb ik mij dan verstandelijk bij neergelegd maar dat was in het begin zeer, zeer moeilijk. Absoluut.*¹⁹⁷

5.4. TERUGKEREN?

Maar liefst vijftientig respondenten geven dan ook aan dat ze er in de loop van hun leven aan gedacht hebben om naar Congo terug te keren. Voor een aantal is dit werkgerelateerd, ze willen na hun studies terug naar Congo om er een job uit

¹⁹⁴ Interview Peter

¹⁹⁵ Interview Piet

¹⁹⁶ Interview An

¹⁹⁷ Interview Rosa

te oefenen. Voor anderen manifesteert dit gevoel zich op latere leeftijd, ze zijn benieuwd naar de plaats waar ze zijn opgegroeid en willen hun herinneringen vergelijken met hoe het er vandaag is. Een respondent geeft in dat opzicht aan dat hij door het onverwachtse vertrek geen afscheid heeft kunnen nemen van Congo.¹⁹⁸

Ook Maarten ervaart dat gevoel. *Maar dat is iets dat altijd in uw achterhoofd blijft, ge wilt altijd terug gaan. En dan heb ik gezegd van: 'Mijn kinderen, daar moet ik ne keer mee naar Congo gaan', ne keer naar Lubumbashi of zo, dat die ne keer zien waar ik uiteindelijk gans mijn jeugd heb doorgebracht. Maar dat is er ook nooit van gekomen, de toestand leende zich daar ook niet direct toe hé om daar de toerist uit te hangen.*¹⁹⁹

Hoewel velen eraan denken om terug naar Congo te keren, worden ze tegengehouden door de verhalen van anderen. Vrienden en familie waarschuwen voor de teleurstelling, niets is meer zoals het er vroeger geweest is. Congo is niet langer 'hun' land. Ze ervaren dit als een land dat ze laten bloeien als ze er aankomen, maar kapot gaat wanneer ze er vertrekken. Ze durven dan ook niet gaan om hun herinneringen niet te ontsieren.²⁰⁰Hilde geeft hiervan een voorbeeld: *Mijn broer is eens teruggekeerd naar Kolwezi, pakt tien jaar geleden, ik weet dat niet meer precies. En hij was zo teleurgesteld. Dat heeft hij tegen ons gezegd: 'Ga niet terug'. Alles is kapot, opgeleefd als de blanken weggegaan zijn. Opgeleefd en ze kunnen niet vooruit. Ze konden dat allemaal niet repareren.*²⁰¹

Van alle respondenten die het verlangen koesteren om terug te gaan, zijn slechts vier respondenten daadwerkelijk teruggekeerd naar de plek waar ze zijn

¹⁹⁸ Interview Piet

¹⁹⁹ Interview Maarten

²⁰⁰ onder andere interviews Christine, Suzanne, Rosa

²⁰¹ Interview Hilde

opgegroeid. Ze vergelijken die plek aan de hand van foto's die ze meenemen²⁰² of zoeken via Google maps op waar het huis van hun ouders zich vroeger bevond.²⁰³

Ik ben in 2012 terug naar Kolwezi gegaan omdat ik toch nostalgie had, en ik wou eigenlijk toch nog euhm, dat eens terug zien. Nu dat is heel veel veranderd, je kunt u dat niet voorstellen. Maar toch, als ik daar rondliep, ik ben daar geweest in 2012, ik ben vertrokken in 1974, dus dat is bijna veertig jaar later, dan bleef dat precies een gevoel hebben van: 'Dat is mijn stad'. Dat is zo gebleven. En ik ben dan ook ingeschreven voor artsen zonder vakantie en ik ben dan, in 2015 heb ik een missie gedaan, dat was dan Bukavu, meer noordelijk. Maar, omdat dat, je blijft het gevoel hebben dat uw roots daar ligt.²⁰⁴

5.5. ACTUALITEIT

Het feit dat terugkeren voor de meesten geen optie meer lijkt, zorgt ervoor dat ze op andere manieren hun connectie met Congo blijven onderhouden. Zo vertellen heel wat respondenten dat ze ook vandaag nog de actualiteit uit Congo blijven volgen of boeken lezen over de koloniale periode.

Piet zegt hierover: *Dat wordt gewoon, dat zijn de media. En dat is nog altijd zo, als er in Congo iets gebeurd is – ze schrijven nu veel te weinig over Congo, ik heb trouwens eens een brief geschreven naar De Standaard dat ze meer berichtgevingen moesten doen over Congo. (...) Er zijn heel veel Vlamingen die daar hun jeugd hebben doorgebracht en die graag op de hoogte gehouden worden. En wij horen niets meer over Congo als we niet zelf op zoek gaan.²⁰⁵*

Ook heeft nagenoeg iedereen het boek *Congo: een geschiedenis* van David Van Reybrouck gelezen. Velen omschrijven het als een eyeopener over de situatie daar,

²⁰² Interview Maria

²⁰³ Interview Justine

²⁰⁴ Interview Astrid

²⁰⁵ Interview Dirk

zowel tijdens de koloniale periode als erna. Ze herkennen zich dan ook in de taferelen die de auteur beschrijft, ze hebben het zelf ook zo meegemaakt.²⁰⁶ Het feit dat veel respondenten aangeven dat ze het pijnlijk vinden om te lezen wat er in Congo allemaal gebeurd is, versterkt een gevoel van heimwee nog meer: voor veel kinderen is de illusie van Congo als paradijs op latere leeftijd uiteen gespat, hun Congo bestaat zo niet meer.

Zo zegt Roger: Ik heb dus dat boek gekregen 'Congo', dat heb ik in een week tijd heb ik die volledig erdoor gejaagd. Ik moet zeggen, met pijn in het hart. Echt met pijn in het hart. Dat ik zeg: 'Verdorie, die mensen'. Het volk, zal ik maar zeggen, aan wat hebben die dat verdiend? Eén, dat ze bijna geen inkomen hebben. Ik weet niet, stammenoorlogen... Wat er in de tijd van Mobutu niet was. Dat vind ik dan spijtig. Plus, dat ze Mobutu buiten gekegeld hebben. Want uiteindelijk met hetgeen er nu is, zijn ze niet veel beter. Integendeel zelfs. Mensen aan de hoge top, het enige dat voor hen telt is zakken vullen. En voor de rest. Echt iets doen voor het volk... En dat vind ik zeer spijtig.²⁰⁷

Ook Kamiel is geschrokken van de gebeurtenissen tijdens de koloniale periode omdat hij dit zelf nooit op de manier ervaren heeft zoals het in *Congo: een geschiedenis* aan bod komt: *Als ge dat leest, ge zegt in uw eigen: 'Hoe is dat toch mogelijk dat er dus ook in dezelfde Congo, natuurlijk, Congo is vree groot, gezeten hebt, en dat ge dat daar nooit gezien, of geweten hebt?' Natuurlijk, als kind, misschien dat mijn ouders dat wel horen vertellen hebben, via via, dat is mogelijk, dat weet ik nu niet. En als ge dat leest dan zegt ge: 'Dat is toch het stomste en het onnozeste dat ze kunnen doen hebben'. Het waren toch ook mensen.²⁰⁸*

Anderen komen tot conclusies die hun beeld versterken dat er een soort algemene aversie bestaat tegenover kolonialen maar dat deze gebaseerd zijn op leugens. Hoewel dit eerder leeft bij de oudere generatie, wordt ook hier door twee

²⁰⁶ Interview Linda, Oscar

²⁰⁷ Interview Roger

²⁰⁸ Interview Kamiel

respondenten aangehaald dat Leopold II te veel in een negatief daglicht wordt geplaatst. *Natuurlijk, wat Leopold den tweeden heeft uitgestoken... hij is er zelf nooit geweest maar als ge het boek leest van den antropoloog, Van Reybrouck, het komt er duidelijk in dat er daar maar weinig echt geterroriseerd werd. De mythe van het afkappen van de handen... Het is geen een die dat boek leest en ze denken dat alle handen daar afgekapt werden. Maar het was eigenlijk van de doden dat ze de handen afkaptten om te bewijzen, 'die mensen zijn dood'. Ze konden zoveel niet werken op de rubberplantages want die zijn allemaal van die ziektes dood. Dus. Het enige bewijs dat ze konden hadden was gewoon van een dode zijn hand afkappen.*²⁰⁹

*Maar ik heb de indruk, het is niet alleen een indruk, ik hoor ook van andere mensen die literatuur dikwijls gewoon, bijna bewust dingen verkeerd voorgesteld hebben. Er is een boek verschenen van een Engelse auteur, ik weet nu niet meer wie dat is, die zei dat Leopold de zoveelste twintig miljoen Congolezen vermoord had. En die waren er niet. Hij kan ze nooit vermoord hebben.*²¹⁰

Uit dit thema kan geconcludeerd worden dat voor veel kinderen Congo, of specifiek de koloniale gemeenschap, nog steeds heimwee met zich meebrengt. Het gaat hierbij niet over de reële en bredere Congolese samenleving. Vooral wanneer ze net terug in België zijn, willen velen zo snel mogelijk terug vertrekken om daar een leven uit te bouwen. Omstandigheden en schrik voor oorlog of geweld verhinderen dit echter. Ook op latere leeftijd wordt nog met een bepaalde nostalgie naar Congo gekeken, al geven veel respondenten ook aan dat dit gevoel geen weergave van de realiteit is. De heimwee wordt versterkt door het vaak onverwachtse vertrek waardoor ze geen afscheid hebben kunnen nemen van de plaats waar ze zijn opgegroeid, dat ze niet kunnen terugkeren vanwege de vaak precaire situaties en door het volgen van de actualiteit en commercialisering van de geschiedschrijving over de koloniale periode.

²⁰⁹ Interview Jacob

²¹⁰ Interview Klaas

HOOFDSTUK 6: IDENTITEIT

Na de interviews kan de conclusie worden getrokken dat veel kinderen zich eens terug in België vaak het buitenbeentje voelen. Ze bevinden zich niet langer in hun eigen vriendenkring, moeten op zoek naar een nieuwe school en hebben last van heimwee. Daarnaast wordt in veel gezinnen nog vaak over het leven in de kolonie gepraat. De combinatie van het zich 'anders' voelen, geconfronteerd worden met opmerkingen van anderen en een preoccupatie met Congo in het gezin, lijkt ervoor te zorgen dat veel kinderen voor zichzelf een bepaalde identiteit aanmeten, waarbij ze zich afzetten tegen de heersende groep om hun eigen identiteit in de verf te zetten. Anderen proberen in eerste instantie het onderwerp zoveel mogelijk te vermijden of verzwijgen dat ze in Congo zijn opgegroeid, net vanwege de opmerkingen van anderen, maar komen op latere leeftijd toch uit voor het feit dat ze 'Congokinderen' zijn.

Voorbeelden die door de respondenten aangehaald worden wanneer ze zichzelf beschrijven, zijn onder meer een groot gevoel van gastvrijheid, ze willen een thuis creëren waar iedereen terecht kan. Ook geven ze aan het belang van oprechte vriendschappen te kennen omdat deze in Congo veel crucialer zijn door het gebrek aan familiale contacten. Op persoonlijk vlak noemen velen zichzelf doorzetters, ze hebben op school in België vaak hard moeten knokken om er te geraken. Leen haalt in dat opzicht het voorbeeld aan dat ze als tiener terug naar school moet in België: *Alleen die overstap naar dat middelbaar efkes. Ik weet dat ik thuis kwam en dat ik dan tegen mijn mama zei: 'Mijn hoofd ontploft!'. Om dat allemaal te proberen begrijpen, dus je had ook wel altijd drempels waar je over moest. En dat is ook een rijkdom want wij zijn echte doorzetters.*²¹¹

Ook plantrekkers is een beschrijving die regelmatig terug komt. In Congo is het leven praktisch vaak minder makkelijk: de elektriciteit valt regelmatig uit, het klimaat is warmer, er zijn minder middelen, veel producten moeten uit België worden overgebracht... Hierdoor leren veel respondenten inventief met middelen

²¹¹ interview Leen

omspringen en overall een oplossing voor te bedenken. Iets wat vaak naar voor komt bij de respondenten die tot hun achttiende in Congo hebben gewoond, is een groot gevoel van zelfstandigheid of het idee dat ze in elke situatie wel hun plan kunnen trekken. Zij komen vaak alleen naar België om hun hogere studies aan te vatten. Hierdoor vormt voor velen zelfstandigheid een groot deel van hun identiteit. Zo ziet Peter hoe zijn Congo-ervaring doorleeft in zijn beroepskeuze later: *Ik ben dan ook zelfstandige geworden onmiddellijk want ik kan niet voor een baas werken. Dat is dus echt inherent, je bent gewoon van uw plan te trekken.*²¹² Respondenten linken met andere woorden heel wat persoonlijkheidskenmerken aan hun jeugd in Congo. Zelfidentificatie is dus erg prominent aanwezig, alsook het idee tot een groep te behoren. Klaas beschrijft de mentaliteit van de 'Congokinderen' als iets collectiefs: *Dat is een gemeenschappelijke noemer, een gemeenschappelijke voet, een rijkdom, een geschiedenis eigenlijk.*²¹³

6.1. IDENTITEITSVORMING EN HET GEZIN

Identiteit als concept krijgt in de geschiedschrijving pas recent een plaats maar is van belang in dit onderzoek omdat het verleden voor een groot stuk bepaalt wie de respondenten vandaag zijn. Vanuit het perspectief van de menselijke levensloop is het duidelijk dat historische omstandigheden en persoonlijk leven onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Niet alleen duiken allerlei aannames op in de levensverhalen van respondenten die typerend zijn voor de tijd waarin de generaties zijn opgegroeid, het zijn ook de ingrediënten waaraan ze hun identiteit ontlenuen.²¹⁴ Geschiedenis kan dienen als een manier om zichzelf en de wereld vorm te geven en de eigen levensgeschiedenis te construeren.²¹⁵ Het individueel beleefde verleden kan dus een sterke identiteitsbepalende factor zijn. Het

²¹² Interview Peter

²¹³ Interview Klaas

²¹⁴ Cor van Halen en Martine van Empel, "Het verleden eigen gemaakt: de historische basis van identiteitsvorming", in *Persoonlijk verleden* (Amsterdam: aksant, 2005), 56.

²¹⁵ Steph Lawler, *Identity: sociological perspectives* (Cambridge: Polity Press 2008), 21.

persoonlijk verleden – dat weefsel is van een familieverleden en van maatschappijgeschiedenis – vormt ieder individu verschillend. Van daaruit wordt gedacht, gekozen, gehandeld, teruggekeken en gewaardeerd.²¹⁶

Identiteit is dat wat eigen is aan een persoon, een geheel aan persoonsgegevens. Hier komt onmiddellijk een bepaalde paradox naar boven. Enerzijds verwijst het naar datgene wat een eenheid vormt te midden van een diversiteit en anderzijds naar datgene wat permanent is te midden van veranderingen.²¹⁷ Identiteit is dus iets permanent, maar tegelijk ook iets dat veranderlijk is.

Identiteit is daarom een proces, geen ding. Het is niet iets dat iemand heeft of niet heeft, maar wat iemand doet. Identiteit vormt een cognitief mechanisme dat mensen gebruiken om zichzelf en anderen te ontrafelen, zowel individueel als collectief.²¹⁸ Classificatie op basis van identiteit is dan ook nooit neutraal, het impliceert altijd een evaluatie.²¹⁹ Door de nadruk op classificatie, wordt ook duidelijk dat identiteit steeds een wisselwerking veronderstelt: wie iemand is, bepaalt hij zelf door herinneringen, verstandhoudingen, ervaringen en interpretaties.²²⁰ Maar daarnaast worden mensen ook bepaald door anderen. Het vraagt met andere woorden een constante wisselwerking tussen het individu, anderen en de samenleving die elkaar bepalen.

Het gezin wordt over het algemeen beschouwd als de eerste en belangrijkste omgeving voor de ontwikkeling van het zelfbeeld van een kind. Daar wordt het eerste besef van een eigen identiteit gevormd via intensieve interacties met de ouders en andere gezinsleden. Later, wanneer kinderen in aanraking komen met

²¹⁶ Klep, Hoetink, Emons, *Persoonlijk verleden*, woord vooraf.

²¹⁷ Jan van der Dussen, "De tijd in perspectief: zoeken naar een oriëntatie in de geschiedenis", in *De ongreijpbare tijd: temporaliteit en de constructie van het verleden*, eds. Marie Grever en Harry Jansens (Hiversum: Uitgeverij Verloren, 2001), 27.

²¹⁸ Jenkins, *Social Identity*, 13.

²¹⁹ Jenkins, *Social Identity*, 5-6.

²²⁰ Lawler: *Identity: sociological perspectives*, 2.

andere kinderen, met leerkrachten, buren en overige betekenisvolle personen, ontstaat de mogelijkheid dat de vorming van het zelfbeeld ook door anderen wordt beïnvloed. Het opbouwen van relaties met anderen kan dan ook worden bemoeilijkt bij kinderen die bijvoorbeeld door omstandigheden gedwongen worden veel van school of van buurt te wisselen, waardoor ze belemmerd worden in de ontwikkeling van een consistent positief zelfbeeld.²²¹ Dit is bij de respondenten duidelijk waar te nemen. Het gezin speelt een zeer belangrijke rol omdat ze de enige constante is binnen een vaak veranderende leefomgeving. Kinderen moeten van school veranderen, vaak wanneer ze voor een aantal maanden in België zijn op verlof. Ook wanneer ze definitief terug naar België keren, moeten veel kinderen zich opnieuw aan een Belgisch schoolsysteem aanpassen.

Familie speelt hierdoor dus een cruciale rol in de socialisatie, als intermediair tussen het individu en de wijdere culturele context. De familie biedt de eerste fysieke en relationele setting waarbij een kind het bredere spectrum van objecten en gebeurtenissen kan plaatsen, en de complexiteit van menselijke emoties en gedrag leert kennen. Ouders en kinderen praten over het alledaagse leven en familiale gebeurtenissen, waarbij ze verklaringen bieden voor wat die gebeurtenissen zijn en wat ze betekenen. Hierdoor zijn families deel van de ontwikkeling van het kind op vlak van het vertellen van verhalen, het verwerven van waarden en de socialisatie van overtuigingen en gedrag.²²² De visies en verhalen van de ouders over Congo bepalen met andere woorden voor een groot stuk ook de visie en het verhalend narratief van hun kinderen.

Tijdens het interview met Jacob wordt verschillende keren aangehaald dat Congo een constant gespreksonderwerp blijft, maar ook Lise zegt: *Altijd! De gesprekken waar altijd 'Congo, Congo'.*²²³ In veel families worden ook de feestjes gedomineerd

²²¹ J.D. van der Ploeg, *Gedragsproblemen: ontwikkelingen en risico's* (Rotterdam: Lemniscaat, 1990) 163-164.

²²² Michael W. Pratt and Barbara H. Fiese, eds. *Family stories and the life course across time and generations* (Londen: Lawrence Erlbaum Associates, 2004), 2.

²²³ Interview Lise

door Afrika: *Heel veel ja! Er was ook natuurlijk een gigantisch archief al. In die zin, dat er door de contacten met de familie, gebeurde er aan de hand van foto's. Maar mijn vader die filmde ook veel. Dus al die filmpkes waren er nog. En geregeld kregen we die te zien hé. Hetzij gewoon op een avond of zeker als er familiebezoek was of feestjes waren, kwamen er, werd de projector geregeld aangezet.*²²⁴

Ook bij het vormen van collectieve herinneringen is de rol van het gezin cruciaal. Het is opvallend dat ieder familielid op zijn eigen manier bepaalde gebeurtenissen herinnert. Het individueel bewustzijn blijft in bepaalde aspecten ondoorgrondelijk met betrekking tot de ander. Echter, ondanks de afstand die tussen verschillende personen bestaat, delen familieleden allemaal hetzelfde dagelijkse leven, ze zijn allemaal vertakkingen van hetzelfde geheel. Als familielid is iedereen deel van een groep, waarbij zijn of haar positie bepaald wordt, niet door persoonlijke gevoelens, maar door de regels en gewoontes die hen voorgaan. Voorbeelden hiervan zijn rangorde in geboorte.²²⁵

De dualiteit tussen individu en gezin is duidelijk te zien bij An en Justine. Ze zijn zussen, maar geven van zichzelf aan op een erg verschillende manier naar Congo te kijken. Het is voor allebei een belangrijk deel van hun identiteit, maar voor An is dit veel meer gekoppeld aan heimwee dan bij Justine. Ook bij Andreas en Lucie is hetzelfde te zien. Ondanks het feit dat ze maar twee jaar van elkaar verschillen en op hetzelfde moment naar België terug komen, hebben ze een heel andere beleving van de gebeurtenissen. Andreas is acht wanneer het gezin naar België moet vluchten, Lucie is tien. Ook latere gebeurtenissen zijn bepalend, Lucie ontwikkelt een zeer moeilijke band met de moeder. Ze vertelt dat alles verandert tussen haar en haar moeder eens ze terug in België zijn. Dit kan ertoe leiden dat ze ook de vlucht uit Congo anders zal interpreteren. Beiden herinneren ze zich de vlucht in 1960 erg goed. Voor Andreas gaat dit gepaard met het feit dat zijn vader

²²⁴ interview André

²²⁵ Maurice Halbwachs, *On collective memory* (Chicago: The University of Chicago Press, 1992), 54-55.

achter moet blijven om het college waar hij werkt te bewaken, terwijl Lucie meer het gevoel beschrijft een oorlog meegemaakt te hebben.

6.2. GEDEELDE IDENTITEIT

Wanneer identiteit als iets relationeel beschouwd wordt, komt ook hier een combinatie van gelijkenis en verschil naar voren: mensen zijn niet alleen identiek aan zichzelf, maar ook aan anderen, ze delen bepaalde identiteiten.²²⁶ Om te kunnen spreken van een bepaald soort verwantschap, moeten mensen iets intersubjectief belangrijk gemeenschappelijk hebben, waardoor inclusie ook exclusie veronderstelt.²²⁷ Zo verwoordt Godelieve dit treffend: *En ik kan mij best voorstellen dat wij, gelijk dat ik dat ook zie van veel kinderen van koloniale, dat wij toch ergens, ik kan het niet omschrijven wat, maar toch ergens een gemeenschappelijk noemer hebben. Van manier van denken of leven.*²²⁸

Veel respondenten beschrijven dit gevoel van een bepaald verwantschap onder kinderen van koloniale, een gevoel dat enkel gedeeld kan worden door diegene die ook in Congo zijn opgegroeid. Ze vinden dat anderen dit nooit echt zo kunnen vatten of verstaan. Willem spreekt in dat oogpunt over 'de Congolese mentaliteit' die eigen is aan koloniale: *Maar wij 'on vie comme en Congo hé!' Bon, past het, den zoeten inval, ja dat is euhm... Ja. Hier bij ons mogen ze te pas en te onpas altijd binnen springen. Als ge dorst hebt, ga erom heen, dat was zo in de Congo. Dus. Dat is ons mentaliteit, maar moeilijk te begrijpen door hen [mensen die niet in Congo hebben gewoond nvdr].*²²⁹

Twaalf respondenten komen op hun achttiende alleen in België toe, ze zijn door hun ouders naar België gestuurd om hier te studeren terwijl de rest van het gezin

²²⁶ Lawler, *Identity: sociological perspectives*, 2.

²²⁷ Richard Jenkins, *Social identity* (New York: Routledge, 2008), 103.

²²⁸ Interview Godelieve

²²⁹ Interview Willem

in Congo blijft. Ze worden 'opgestuurd' naar België.²³⁰ Dit gaat vaak gepaard met een groot gevoel van eenzaamheid. Ze kennen niemand, hebben heimwee naar Congo en moeten alleen een nieuw leven opstarten. Het is moeilijk om contacten te leggen. Hierdoor gaan velen ook terug op zoek naar hun vrienden uit Congo, waardoor in België een sterke groepsidentiteit ontstaan tussen de kinderen onderling die alleen in België zijn. Drie vrouwelijke respondenten vertellen hoe moeilijk ze het hier in het begin hadden. Zo zegt Hannah: *Maar in het weekend bijvoorbeeld, ik ging dan in het weekend naar huis maar ik kende daar niemand hé! Dus dat waren weekends dat ik mij zelfs niet aankleedde. Dat ik zelf het huis niet buiten kwam. Dat ik ja, studeerde of gewoon wat bij de familie zijn of zo. Dus ik kende hier wel niemand niet.*²³¹

En Veerle: *Ik had dan ondertussen mijn studententijd en ik heb dan in Antwerpen gestudeerd, informatica, en dat ging. Ik had dan niet echt vriendschap met de medestudenten maar ik deed mijn studies graag. (...) Allez, op dat moment heb ik beseft van, als achttienjarige is het heel moeilijk om geaccepteerd te worden in een nieuwe kring. Je hebt uw pubertijd achter de rug, meestal ga je met een aantal medestudenten dezelfde richting uit of je hebt toch hetzelfde dorp of stad. Maar als achttienjarige om dan geaccepteerd te worden in zo'n kring, dat is heel moeilijk. Dat heb ik eigenlijk nooit niet gehad. Dus ik ben beginnen studeren en ik had dan direct werk, en zo ben ik... Ik ben getrouwd geweest, ook met iemand die in Congo was geweest. Je bleef eigenlijk zoeken naar iemand die in de buurt was en die ook dezelfde dingen deed.*²³²

Ook Suzanne: *Ik heb dat lastig gehad. Op kot, studeren... het is een andere manier van leven. Ik vond dat vrij lastig. Ge zijt de hele dag weg, ge blijft eten, ge gaat maar 's avonds naar huis... Terwijl, daar was het – ge hebt halve dagen les en dan ging je gaan zwemmen en... Ja. dus het was wel aanpassen. En studeren in het donker. Ge moet zelf uw boodschappen doen, uw ouders zijn er niet, ge moet*

²³⁰ Interview Suzanne, Hilde, Christine

²³¹ Interview Hannah

²³² Interview Veerle

kuisen... Ge moest alles alleen doen. Allez met twee, wij moesten het werk verdelen.

Ook geven alle respondenten die tot op volwassen leeftijd in Congo verblijven, aan dat de vriendschappen in Congo 'oprechter' zijn, en dat ze vrienden voor het leven hebben gemaakt die ze in België nooit gehad hebben. Dit zorgt uiteraard voor een sterk gevoel van groepsidentiteit. Zo zegt Piet dat hij zijn vrienden uit Congo nog steeds als zijn beste vrienden beschouwt. *In Congo leeft ge in een gemeenschap waar iedereen onvoorwaardelijk elkaar steunt. Eender wat er gebeurt, daar wordt gesteund. En dan komt ge hier, en ge voelt al meteen -.*²³³

Ook Suzanne geeft in dat opzicht aan hoezeer de kinderen naar elkaar op zoek blijven gaan: *En het is dan alle achttienjarigen van toen zaten allemaal in België, dus die waren allemaal verspreid. Dus werd één of twee keer per jaar een 'boom' georganiseerd, feestjes waar we elkaar dan terug zagen. We spraken dan af in het Gentse. Mijn ouders hadden een groot huis. Ik weet nog in het begin waren veel mensen hier alleen. Dat er veel mensen bij ons kwamen omdat wij, wij hadden een huis, we zaten daar met drie dus al diegenen die in Gent zaten, kwamen dikwijls bij ons in het weekend. En ge vangt elkaar op, de ene heeft het moeilijk, de andere zit op kot en weet niet waar naartoe...*

Deze gedeelde 'Congo'-identiteit vraagt eens in België om erkenning. Aangezien velen aangeven dat ze enkel binnen hun eigen familie of met vrienden uit Congo kunnen praten over hun achtergrond, gaan ze op zoek naar anderen die zich dezelfde identiteit aanmeten. Dit is duidelijk terug te zien in groepsvorming online. In Facebookgroepen van verschillende aard (zoals onder andere 'prins van Luik school Kinshasa', 'VVK Zaïre-Vlaanderen') komen kinderen van kolonialen bijeen. Ze delen foto's, plaatsen zoekertjes, wisselen recepten uit, halen herinneringen op... Ze komen ook samen op grote bijeenkomsten waar typisch Congolese gerechten worden gegeten. Hierbij is Maombe een gerecht dat regelmatig terugkeert in de gesprekken en dat veel respondenten ook graag thuis willen klaar maken. Ook worden bepaalde gebeurtenissen gevierd, bijvoorbeeld het vijftigjarig

²³³ Interview Piet

bestaan van de Belgische school in Kinshasa of het moment van de onafhankelijkheid. Vaak is dit vanuit een zoektocht om erkenning te vinden bij hun eigen verhaal en hun eigen herinneringen. De vrouw van Piet zegt hierover: *Facebook gaat op dat vlak heel vlot. Dus foto's doorsturen van mekaar. Hoe dikwijls dat wij foto's krijgen van mensen die daar gezeten hebben, vrienden van hem, foto's van vroeger en hoe het nu is. Hoe dikwijls dat wij dat krijgen! Als er iemand daar geweest is, dat wordt gepost hé. Dat wordt stevig gevolgd.*²³⁴

De kinderen vormen zo een bepaalde 'imagined community', een begrip geïntroduceerd door Benedict Anderson.²³⁵ Uiteraard is elke gemeenschap die zich verder uitstrekt dan een aantal personen op een bepaalde manier ingebeeld. Hoe meer een gemeenschap echter ingebeeld is, hoe sterker herinneren en vergeten nodig zijn. Hoe minder een gemeenschap is ingeworteld in bestaande en functionerende gebruiken, hoe problematischer de identiteit en hoe meer geneigd wordt naar een 'remembered past'.²³⁶ De centrale gedachte in het werk van Allan Megill is dan ook dat een groep die worstelt met onzekerheid over de eigen identiteit, zich zal bezig houden met herinnering. Herinnering zou hierin een stabiliserende werking hebben en zorgen voor een bepaalde 'self-designation' of zelfconstructie. In een wereld waarin tegenovergestelde zekerheden in conflict komen met elkaar en waar een enorme veelheid aan mogelijke identiteiten uitgestald worden, is onzekerheid over identiteit een onvermijdelijk gevolg. Een simpele regel die Megill stelt: *Where identity is problematized, memory is valorized.*²³⁷ Aangezien de respondenten vandaag niet langer in Congo leven en ze voor een groot stuk het gevoel hebben dat ze niet vandaag niet over deze periode kunnen praten, is de band met Congo uit het verleden het enige waardoor de kinderen deze deelidentiteit kunnen vormgeven.

²³⁴ Interview Piet

²³⁵ Anderson, "Introduction", 1-9.

²³⁶ Megill, "History, memory, identity", 45.

²³⁷ Megill, "History, memory, identity", 39-40.

Een ander kenmerk van de relatie tussen herinnering en identiteit, wordt duidelijk door de link met heimwee, wat past in het idee van een continuïteit doorheen de tijd. Zo schrijft Wilson: *For nostalgia to restore identity, the individual engages in selective memory and actively reconstructs former selves, while re-conceptualizing and perhaps reevaluating both past and present selves. Thus, memory, the actual recall of the past, and nostalgia, the emotional component of remembering and longing, are instrumental in one's quest to know who one is.*²³⁸

Hoewel het gevoel van een gedeelde identiteit erg sterk leeft, is het nodig te benadrukken dat dit in België voornamelijk een 'deelidentiteit' blijft. Het is nodig om in een complexe sociale wereld soepel te kunnen bewegen, waarbij verschillende netwerken onafhankelijk van elkaar kunnen bestaan.²³⁹ Een deelidentiteit is metaforisch gezien een jas die kan aan en uitgetrokken worden. Voorbeelden zijn een politieke, culturele of sociale identiteit. De sociale identiteit is het bewustzijn van een persoon tot een bepaalde groep te horen.²⁴⁰

Zo wordt de identiteit van de respondenten door veel meer bepaald dan enkel hun Congo-ervaring en de Congo-ervaring van hun ouders. Ook later in hun leven vormen vrienden, werk, relaties... een deel van wie ze worden. Verschillende deelidentiteiten hebben zo een impact op elkaar. Ze moeten gezien worden als interactief en wederzijds constitutief, meer dan additief. Deelidentiteiten worden niet opgeteld, maar treden door verschillende contexten met elkaar in interactie. Een respondent kan kind van een koloniaal zijn, terwijl dit niet wegneemt dat hij of zij zelf ook man/vrouw, ouder/grootouder, gepensioneerd/werkend... is.²⁴¹

²³⁸ Wilson, *Nostalgia*, 35.

²³⁹ Van Halen en van Empel, "Het verleden eigen gemaakt", 55.

²⁴⁰ Royers, "Identiteit en levensloop", 16.

²⁴¹ Lawler, *Identity: sociological perspectives*, 3.

6.3. DE 'CONGO' MENTALITEIT

Een aantal elementen zijn niet makkelijk te overkoepelen in één bepaald sub-thema, maar tonen wel hoe de Congo-ervaring de identiteit van de respondenten mee bepaald heeft. Veel respondenten spreken over een aantal zaken waarin ze zich duidelijk distantieëren van mensen die niet in Congo gewoond hebben, waardoor ze zich als groep afzetten tegenover de ander.

Een aantal respondenten geven aan dat ze dingen geleerd hebben van de Congolezen of nemen een aantal elementen over die ze zelf typerend vinden voor de Congolese 'cultuur'. Zo zegt Maarten: *Dus ja, plantrekkerij, en een beetje zelfstandig zijn. Ook gemakkelijk zo, de klassieker hé, hakuna matata hé. Rustig. Ik bedoel, relativeren hé. Als ge tegen een zwarte zegt: 'Is het nog ver?' Is het altijd 'karibu', het is altijd dichtbij. Maar intussen ben je al vijf uur aan het stappen maar het is altijd dichtbij. Ja misschien dat wel meegekregen ja.*²⁴²

Ook Justine: *En dat zijn dingen die je, vind ik, wel geleerd hebt van Afrika, is, ge leert van de kleine dingen content te staan.(...) Ze voelen wel aan mijn mentaliteit, dat ik niet echt Belgische ben. Dat voelde wel.*²⁴³

Jacob voelt zich geen Belg, maar Afrikaans: *Ze heeft mij ooit in lachen verteld dat ze eigenlijk met een Afrikaan wilde trouwen, en dat ze, als ze mij ontmoette, dat dat niet haar ideaal was. En uiteindelijk zegt ze: 'Ik ben toch met een Afrikaan getrouwd hé!' (lacht). Het is wel een witte maar, eigenlijk ben ik Afrikaan hé.*²⁴⁴

Ook Lise vindt dat zij anders in het leven staat dan kinderen die in België zijn opgegroeid: *Jawel. Dat verruimt zo uw blik op de wereld. Soms denk ik wel, de*

²⁴² Interview Maarten

²⁴³ Interview Justine

²⁴⁴ Interview Jacob

*mensen hier in België die zijn kortzichtig. Ja maar dan denk je, ze weten niet beter. Nee nee, maar onze Congo, dat laat ons niet los hé. En nog niet ze.*²⁴⁵

Peter spreekt zich een aantal keer expliciet uit tegen de Belgische manier van leven, die volgens hem kortzichtig en bekrompen is. *Ik voel mij rijker omdat ik weet dat iets anders bestaat. En ik voel mij niet zo goed om te denken dat een zwarte niets kan bijvoorbeeld. Ik ga dat zeker niet doen. (...) En dat verwijt ik eigenlijk aan de Belgen, dat is. Zo'n hoge eigendunk. Enorm. En racisten, racisten dat is onvoorstelbaar hé.*²⁴⁶

Ook Astrid ziet zichzelf als iemand die een brede kijk op de wereld heeft: *En het belang van tolerantie. Zo een stuk dat je, gelijk dat ik zeg, ik heb geen nationalistisch gevoel. Dus ook, of dat dat nu een moslim is, of dat is een Marokkaan of dat is een Indiër... Dat je daar ook probeert meer achter te zien. Van oké, euhm. Die denkt anders, maar dat kan net even goed naast elkaar.*²⁴⁷

6.4. PERCEPTIE VAN ANDEREN

Zoals aangehaald krijgen heel wat kinderen eens in België te maken met opmerkingen van anderen. Hierdoor wordt hun identiteit ook vormgegeven door anderen en wordt het duidelijk dat dit een relationeel begrip is. Zo worden kinderen op school vaak aangesproken over de koloniale 'wandaden' van hun ouders. Zo ook Jacob: *Dus ik moest naar de grote school, het Sint-amand, vanuit een gemeenteschoolke in een dorp waar het nog allemaal plezant was. Maar stadsmensen zijn veel koeler en agressiever en ja, ik werd verweten voor 'de witte neger'. Dus ja: 'Ge zijt geboren in Congo, hoe komt het dat gij niet zwart zijt?' 'Ah*

²⁴⁵ Interview Lise

²⁴⁶ Interview Peter

²⁴⁷ Interview Astrid

ja, mijn mama is wit en mijn papa is wit'. 'Ja, ge zijt gij dan een witte neger?' Ik kreeg dan die verwijten op school ook hé.²⁴⁸

Kinderen worden niet enkel aangesproken over hun ouders, maar worden ook zelf op het matje geroepen: *'Jij komt uit Congo, jij hebt de negers uitgebuit'²⁴⁹* is een opmerking die meer dan de helft van de respondenten meer dan eens te horen heeft gekregen. Eén respondent draagt de pesterijen die ze als kind van leerkrachten en leerlingen te verduren kreeg nog steeds mee en moet huilen wanneer haar gevraagd wordt hoe ze het ervaren heeft om als kind terug in België te zijn. Ze heeft lang niet durven zeggen dat ze een koloniale kindertijd heeft: *En als jonge kinderen. Wij werden al opgevangen door leerkrachten en directie die u ook al bekeek als iets dat toekwam, en wat ze ermee moesten aanvangen. En dan werden we gedropt dus uiteraard in die lessen, en ge voelt dus ergens dat wij ook weer het rare beestje waren. In die zin was dat wel, ja ik moet zeggen, ik heb daar slechte ervaringen mee gehad. En dan de pech gehad van in mijn eerste leerjaar een leerkracht te hebben die misschien haar persoonlijke frustraties of ik weet het niet – maar dus eigenlijk ook altijd richtte op kinderen die alleen waren. (...) En in die zin heb ik een panische schrik gekregen van euhm ja, ook te zeggen wie we waren en geprobeerd van mij dan, in de hoop, te integreren. Dus dat ik eigenlijk onzichtbaar werd in de groep.²⁵⁰*

Ook Peter zegt: *Ik heb drie jaar in dat college geweest, ik was twaalf, dertien jaar. Humaniora. En... Zelfs leraars, ik heb ooit een leraar, toen ik in het eerste jaar humaniora was, die gewoon letterlijk in de klas, publiekelijk mij, hoe zou ik het zeggen, mij belachelijk maakte en kwetsend in die zin: 'Wij waren profiteurs, wij mishandelden de zwarten.'²⁵¹*

²⁴⁸ Interview Jacob

²⁴⁹ Interview Veerle

²⁵⁰ Interview Godelieve

²⁵¹ Interview Peter

Veel respondenten halen echter aan geen negatieve reacties gekregen te hebben als kind, of dat de opmerkingen geen blijvende impact op hen hebben nagelaten. Hier moet de leeftijd van de kinderen uiteraard ook in rekening worden gebracht. Kinderen die op tiener- of volwassen leeftijd naar België komen, worden met andere gesprekken geconfronteerd dan kinderen in de lagere school. Hoewel pesten ook daar gebeurt, geven de meeste respondenten aan dat ze hier geen last door hebben ondervonden. Zo zegt Piet: *Als kind niet. Ik zat op het college in Sint-Lievens. Ik heb daar nooit... Integendeel zelfs, ik heb daar zelfs bewondering van: 'Ge hebt het gehad en ge hebt chance dat ge dat hebt mogen meemaken'. Eerder dat. De verdediging is er pas veel later gekomen.*²⁵² Ook Alice heeft het over de perceptie van anderen: *Ik weet nog vroeger, wij waren de kindjes van Congo, zo werd er over ons gesproken.*²⁵³

De opmerkingen van kinderen zorgen ervoor dat ze zichzelf als 'anders' gaan definiëren. Dit 'anders' zijn uit zich ook op andere vlakken. Drie respondenten zeggen namelijk dat ze zich, eens terug in België, een beetje 'achterlijk' voelen omdat ze 'niet mee zijn met hun tijd'. In Congo zijn ze nooit bezig geweest met de nieuwste trends, hippe kleren, muziek... Zo spreekt Lise over een gevoel van pas later volwassen worden, omdat in Congo alles 'kinds' is: *Ik had nog mijn manier van kleden van in Congo. En het was dan april, weer zoals nu, en het was paasverlof, en ik kende mijn klas nog niet hé. Dus ik had zo'n plooirokje aan met een knalgroen jasje. En wat hadden die kinderen in 't school, in het atheneum aan? Een socialistisch nest. Er zijn veel extremen, intellectuelen. Die hadden allemaal een jeansbroek aan, en kickers en zo'n groene parka. En de meisjes hadden tuniekjes met broderietjes. En ze roken allemaal naar patchouli, dat was zo'n Indisch geurtje. Dat bleef weken in uw kleren hangen. Dat was zo toen de mode. En ik kwam daar aan en ik vond dat lelijk. 'Eik, wat hebben die lelijke kleren aan, hoe zijn die nu gekleed?' En ons vader wilde toen ook niet dat wij jeansbroeken droegen, 'dat is voor werkmannen' zei hij. Maar dat was die mens*

²⁵² Interview Piet

²⁵³ Interview Alice

zijn visie, die had geen psychologisch besef van een groepsdynamiek. Ah ja! En ik werd uitgelachen! En mijn zuster ook...²⁵⁴

De opmerkingen die ze als kind krijgen, blijven bij veel respondenten nog lang nazinderen. Maar wat nog meer blijft hangen zijn de reacties die ze als volwassene horen. Meer dan de helft van alle respondenten geeft aan dat ze op latere leeftijd opmerkingen krijgen van anderen. Zo vormen de reacties van anderen bijna een rode draad in hun identiteitsvormingsproces. Voor velen heeft dit een sterke tegenreactie als gevolg, ze willen met klem het tegendeel bewijzen. Anderen verzwijgen net dit deel van hun identiteit naar de buitenwereld toe. Zo zegt Peter: *Ik heb nooit, eenmaal in België, buiten het college, heb ik nooit meer gezegd – tot misschien tien jaar geleden – dat ik van Congo ben. Het is maar tien jaar geleden dat dat terug begonnen is en daarvoor heb ik dat tegen niemand gezegd. Niemand wist dat. Buiten mijn vrouw en -. Neen, dat is taboe.²⁵⁵*

Hilde geeft aan: *Er kan wel over gepraat worden, maar ik denk niet dat het echt verstaan wordt. Ik praat daar over. Maar de eerste jaren heb ik daar niet over gesproken. Tegen niemand. Ik ga niet zeggen dat ik mij daarvoor schaamde maar toch.²⁵⁶*

Eén van de meest gehoorde opmerkingen is dat de kolonialen uitbuiters zijn. Ze zijn rijk geworden op de kap van de Congolezen. Respondent Emile verwoordt mooi hoe hij een verschuivende opinie voelt: *Dat op dat moment veel mensen respect hadden, als kind heb ik dat aangevoeld. Van: 'Die durven naar Congo gaan'. Al langs aan meer, als ik nu spreek van die periode: 'Ah ja, uw ouders waren uitbuiters'. Dat is nu wel de dingen van, 'die hebben daar allemaal negerslaven gehad'.²⁵⁷*

²⁵⁴ Interview Lise

²⁵⁵ Interview Peter

²⁵⁶ Interview Hilde

²⁵⁷ Interview Emile

Op latere leeftijd echter voelen meer respondenten een soort drang om zich te verdedigen of hebben ze het gevoel dat ze een aantal zaken moeten rechtzetten, onwaarheden die bestaan over de kolonialen moeten weerleggen.²⁵⁸ Anderen geven aan dat het een hopeloze discussie is, dat mensen die zelf niet in Congo geweest zijn geen recht hebben om uitspraken te doen over de koloniale periode omdat ze er zelf niet geweest zijn. *En hier in België, zij kennen alleen maar – dat is dus fout in onze geschiedenis hé, er wordt veel te veel gezwegen. Er wordt alleen maar gezegd wat slecht was in '60 en over daarna, wat de Belgen daar nadien nog verwezenlijkt hebben, dat komt niet meer aan bod. Alleen het negatieve. En dus ja, op die manier moet jij u toch altijd verantwoorden.*²⁵⁹

Veerle zegt: *En inderdaad, dat was echt negatief hé. Ik praat daar niet meer mee. Ook met collega's later als ik begon te werken, dan heb je ook zo collega's van: 'Ah, ge zijt in Congo geweest, en goed rijk terug gekomen zeker?' En dan zeg ik: 'Sorry, maar allez daar gaat het zelf niet om, ik wil er met u over praten als je er zelf ook geweest bent.*²⁶⁰

Ook geven twee respondenten aan dat de ouders van hun partner in eerste instantie niet gediend zijn met een 'kind uit de tropen'. Hilde zegt hierover: *En hij was dus verplicht van het af te maken. Dus in die zin merkte dat dus in de jaren '70, dan spreek ik, was het al zo dat men aan iemand van hier ging zeggen: 'Ge gaat daar niet mee verkeren want dat zijn rare mensen'. En: In het begin met mijn schoonouders! Die waren daar niet gelukkig mee, zo een uit de brousse... echt niet gelukkig mee.*²⁶¹

Maar ook in het eigen gezin vandaag vinden sommige respondenten het moeilijk: *Ik moet altijd rekening houden met een partner. Hoe goed en begripvol hij ook is. Je kan niet zeggen: 'Ik hang heel mijn huis hier vol Afrikaanse dingen'. Maar heel*

²⁵⁸ Interview Klaas

²⁵⁹ Interview Piet

²⁶⁰ Interview Veerle

²⁶¹ Interview Hilde

*onze gang hangt wel vol. Ik probeer dat wel wat te beperken. En ik hou mij ook veel op facebook bezig met anderstalige vrienden van toen, dat blijft wel heel hard leven.*²⁶² Dit voorbeeld kan zowel geplaatst worden binnen het thema identiteit, met name 'place identity' (zie 6.5.) en een gevoel van onbegrip van mensen die niet in Congo zijn geboren. Het aanhalen van het huis vol Afrikaanse dingen, kan daarnaast ook een manier zijn van omgaan met heimwee.

Dat Congo voor veel respondenten een groot deel van hun identiteit maakt, hebben de voorgaande voorbeelden duidelijk gemaakt. Die identiteit is zowel individueel, wanneer respondenten aangeven dat zich 'plantrekkers' voelen, of het idee hebben dat ze sneller zelfstandig zijn geworden dan hun leeftijdsgenoten. Daarnaast is die identiteit ook relationeel. Ze voelen zich deel van een groep, geven aan dat hun Belgische vrienden uit Congo nog steeds hun beste vrienden zijn of gaan op zoek naar andere kinderen uit Congo via Facebook. Het relationele aspect van de identiteit is ook terug te vinden in een bepaald afzetten tegenover anderen, vanuit een gevoel onbegrip te ervaren. Vanaf de kinderen in België terug zijn, vaak alleen, zoeken ze gelijkgezinden op. Ze hebben het idee dat mensen die niet in Congo zijn geweest, de verhalen of gevoelens die zij meemaken niet echt kunnen vatten.

Daarnaast is hun identiteit ook deels gevormd door visies van de ouders. In veel gezinnen blijft Congo nog lang nazinderen in de gesprekken thuis. Als kind al worden ze ook op school of door leeftijdsgenoten geconfronteerd met het feit dat ze anders zijn. Sommigen worden gepest, waardoor ze het gevoel hebben niet te mogen zeggen waar ze vandaan komen. Anderen geven aan dat ze hier geen negatieve gevolgen van hebben ondervonden. Als volwassene echter zijn de opmerkingen die ze krijgen overwegend negatief. Dat een groep die onzeker is over zijn identiteit, zich bezig houdt met herinnering, is hier dus zeker toepasbaar.

6.5. PLACE IDENTITY

²⁶² Interview Hilde

Na het interpersoonlijke aspect, kan een kleine zijsprong gemaakt worden naar het concept 'place identity': bij dertien respondenten zijn thuis zeer duidelijk Afrikaanse invloeden te zien. Dit gaat van ivoren slagstanden tot de uitgeholde poot van een olifant, maar ook foto's, speren, vlinders, geweren... Daarnaast is in veel huizen Afrikaanse kunst terug te vinden, in de vorm van schilderijen en beeldjes. Plaats-identiteit is een concept uit de 'environmental psychology' dat de relatie tussen individuen en hun omgeving analyseert. Het wordt gezien als een substructuur van de eigen identiteit en de functie die plaats inneemt als een manier om ergens thuis te horen, betekenis te construeren of het gevoel van gehechtheid te bevorderen.²⁶³ De ontwikkeling van de eigen identiteit is met andere woorden niet enkel beperkt tot een onderscheid tussen de persoon zelf en zijn significante anderen, maar is ook bepaald door objecten en dingen en de plaatsen waarop ze terug te vinden zijn.²⁶⁴ Hieraan gerelateerd is het concept 'place attachment', een emotionele band die bestaat tussen mensen en de plaats waar ze verblijven.²⁶⁵ Het gevolg is dat wanneer heimwee ontstaat naar een thuis waar ze niet meer naar kunnen terugkeren, veel respondenten in hun nieuwe huis die emotionele band proberen aanhalen door middel van voorwerpen.

Kris zegt hierover: *Een Belgische kan moeilijk hebben dat de muur vol maskers hangt, en speren en weet ik wat allemaal. Die ziet dat niet graag. Maar voor mij is dat, ja. Wat heb jij allemaal in een koffer zitten? Popkes en wat weet ik allemaal. Bij mij zijn dat geen popkes he. Dat zijn vlinders en slangenvellen.*²⁶⁶ Het gebruik van het woord 'Belgische' is hierin ook opvallend. Wanneer het gaat over de spullen uit Congo profileert hij zich duidelijk als iemand uit Congo en niet uit België.

²⁶³ Jen Jack Giesking en William Mangold, eds. "Place and identity", in *The people, place and space reader*, (Londen: Routledge, 2014).

²⁶⁴ Igor Knez, "Attachment and identity as related to a place and its perceived climate", *Journal of Environmental Psychology* 25 (2005): 208.

²⁶⁵ Maria Lewicka, "What makes neighborhood different from home and city? Effects of place scale on place attachment", *Journal of environmental psychology* 30 (2010): 36.

²⁶⁶ Interview Kris

Objecten kunnen dan ook een soort verlenging van het zelf worden. Ze worden gebruikt om aan te geven wie iemand is en waar hij vandaan komt. Wanneer mensen sterven, kunnen ze daarom ook een soort nalatenschap worden. Dingen symboliseren een gevoel van persoonlijkheid en identiteit, ze worden externe ontvangers van herinneringen, relaties en reizen.²⁶⁷ Een fragiel gevoel van identiteit heeft nood aan een bepaalde steun, vaak verkregen door het hebben van dingen. Met de woorden van Tuan: 'we zijn wat we bezitten'.²⁶⁸

Andries zegt hierover: *Ik heb ook een collectie van Congolese wapens en zo. Mijn papa was daarmee begonnen en ik heb dat verder gezet. Nee dat is. Maar ik ben een beetje een verzamelaar.*²⁶⁹

Het interview met Astrid gebeurt niet bij haar thuis, maar ze haalt in het interview wel aan hoe ze thuis leeft: *Nu, mijn kinderen weten dat en ik heb ook wel wat gerief, bijna een klein museum bij manier van spreken. Toch, je kan dat niet overdragen.*²⁷⁰ In dit citaat komt ook het gevoel van een eigen identiteit terug die niet begrepen wordt door anderen.

6.6. BLIK OP 'DE ANDER'

Kijkend naar de identiteit van de respondenten, wordt duidelijk dat hun visie op de ander bepaald wordt door wie ze zelf zijn of hoe ze zichzelf percipiëren. Een voorbeeld hiervan kan gevonden worden in de blik op de 'boys'. Een opmerkelijk topic, omdat er in geen enkel interview zelf door de onderzoeker naar gepeild is. Toch wordt er in zestien gesprekken naar gerefereerd. Dit gebeurt altijd op een gemoedelijke toon, als een soort bewijs dat de boys een goed leven hebben

²⁶⁷ Christian Garret, "the psychology of stuff and things", geraadpleegd op 16/06/2017, <https://thepsychologist.bps.org.uk/volume-26/edition-8/psychology-stuff-and-things>.

²⁶⁸ Russell W. Belk, "Possessions and the extended self", *The journal of consumer research* 15 (1988): 139.

²⁶⁹ Interview Andries

²⁷⁰ Interview Astrid

wanneer de Belgen er nog zijn, en dat er hierdoor geen sprake kan zijn van racisme. Aangezien veel respondenten aangeven dat ze vaak de opmerking krijgen dat de kolonialen 'uitbuiters' zijn, zou dit kunnen wijzen op een soort defensiemechanisme om aan te tonen dat in hun gezin van racisme of uitbuiting geen sprake is geweest. Het hebben van een boy wordt voorgesteld als iets normaal, iedereen heeft er een om het leven in Congo draaglijker te maken. Ook worden 'boys' gezien als een prestigieus beroep voor de Congolese bevolking in de kolonie, een functie die velen ambiëren.

In de interviews wordt zo ook duidelijk dat bij veel kinderen een bepaald paternalisme blijft doorleven, al is dit subtieler dan bij de ouders. Veel kolonialen eigenen zich expliciet de taak toe de Congolese bevolking op te voeden, terwijl het bij de kinderen eerder gaat om het idee dat hun ouders er toch voor zorgen dat de Congolezen werk hebben. Hierdoor rijst ook de vraag of het goedpraten een soort ontduiking van schuld is. Een verdediging komt er waarschijnlijk ook omdat een negatieve connotatie verbonden is aan het woord 'boy'. Het betekent eigenlijk zo veel als 'jongen' wat impliceert dat men het over een kind of minderjarige heeft. In Belgisch-Congo wordt het begrip gebruikt om volwassen zwarte mannen in een specifieke beroepscategorie aan te duiden. Koloniale auteurs (zoals Eeghem en Ryckmans) pogen de lezer er in hun werken van te overtuigen dat boy geen vernederend woord is en vroeger zeker geen negatieve bijklank had. Het woord wordt vertaald als serviteur of knecht. De blanken zijn de 'vaders en moeders' van de Congolezen, de Europeanen moeten hun zwarte 'kinderen' beschaven. Door volwassen mannen als boys te benoemen, wordt dit gedachtegoed versterkt.²⁷¹

Frank Ryon beschrijft boys als huispersoneel dat voor allerlei huishoudelijke taken wordt ingezet en ziet hen als iets dat van alle culturen en alle tijden is. In Belgisch-Congo komen de boys, enkel Congolezen, zich als huispersoneel bij blanke gezinnen aanbieden, tegen betaling. De boys hebben er een officieel statuut met een vastgelegde arbeidsregeling en een vast loon. Ze moeten een medisch attest hebben en bezitten een pensioenboekje waarin de werkgever elke maand

²⁷¹ Nicolas Polet, "Beeld van de zwarte in memoires van blanke kolonialen Congo 1945-1960", (Masterproef, Universiteit Gent, 2006), 95.

zegels moet kleven. Ryon zegt dat veel Congolezen niet alleen trots zijn op hun status als boy, maar dat ze hierdoor ook verzekerd zijn van een vast inkomen met meestal nog wat extra's als voedsel, kleding of fooien. Hij ziet de boys vaak als absolute noodzaak, bijvoorbeeld op afgelegen plaatsen waar elementaire huishoudelijke voorzieningen zoals stromend water en elektriciteit ontbreken.²⁷²

Ook haalt Ryon aan dat er een specifieke band tussen de boy en de kinderen is. De boy vindt het namelijk een grote eer te mogen zorgen voor de 'bwana moke', de kleine heer van het gezin. Hij schrijft: *Kinderen kijken met grote ogen naar die 'zwarte mannekens' die met hen spelen, gaan wandelen en hen allemaal vreemde woorden leren. En ze komen tot het besef dat de boy, vaak in tegenstelling tot hun ouders, altijd beschikbaar is, eindeloos veel geduld heeft, vriendelijk lacht en een luisterend oor en een pasklaar antwoord op vele vragen voor hen klaar heeft.*²⁷³ Deze nauwelijks verholten idealisering blijft ook bij veel respondenten nog steeds overeind. De respondenten halen dan ook voornamelijk de privileges en het goede leven van de boy aan. De kinderen zijn ervan overtuigd dat de 'boys' gelukkig waren met hun leven²⁷⁴ en dat de Belgische gezinnen ervoor zorgen dat de Congolese bevolking werk had.²⁷⁵ Peter zegt: *Dus die boy die kwam een keer of drie, vier in de week, een paar uur in de namiddag. Kuisen, de strijk doen en dat soort zaken. En die werd betaald. Die kreeg dan de kleren van de kinderen die afgedankt waren, die kreeg die mee, mijn fietske die te klein was kreeg die mee voor zijn kinderen. Ik bedoel, die hadden een goed leven.*²⁷⁶

Bij Willem wordt de ondergeschikte rol van de 'knecht' wel duidelijk naar voor geschoven en hij is veel minder mild in zijn oordeel over de 'boys': *Ik moet wel zeggen, als we dan gevlucht zijn in de tussenperiode, naar Rhodesië denk ik, was*

²⁷² Ryon, *De laatste koloniale*, 250-251.

²⁷³ Ryon, *De laatste koloniale*, 255.

²⁷⁴ Interviews Hilde, Maarten, Christine

²⁷⁵ Interview Hilde, Peter, Emile, Rosa

²⁷⁶ Interview Peter

het dankzij onze boys gelijk we zeggen - ons knechten - die ons gered hebben voor de dingen. Maar die hebben ondertussen heel ons huis leeggepakt hé. Dus dat is... Wij zijn gevlucht naar Rhodesië, via dienen weg in België terecht gekomen maar dat huis stond er en, de boys hebben dat ingepalmd. Maar ze hebben ons laten leven. Wat niet bij allemaal het geval was.²⁷⁷

Veel respondenten gebruiken de boy als verdediging tegen de reactie dat 'alle kolonialen uitbuiters' zijn. Zo zegt Christine: *'Ja, ge buit die negerkes uit' enzovoort en dit en dat. En ik zei dan zo: 'En bij jullie thuis, kunt gij koken, kunt gij wassen?' 'Nee', ik zeg: 'Ja, ik kan dat wel.'* En wij hebben bedienden thuis. En ja dan kijken ze zo. Ik zeg: *'Ja, wie doet dat dan bij u thuis? De was en de plas en zo?' 'Ah ja, ons moeder'. En ik zeg: 'Hoeveel verdient die? Hoeveel betaalt gij haar?' Want ik zeg 'Wij betalen onze dingen goed ze, meer dan de gewone...' Dan zwijgen ze, dan is het gedaan. Ik zeg: 'Gij hebt ook bedienden, maar ge betaalt ze niet en ge erkent ze niet'.²⁷⁸*

Veel respondenten vermelden daarnaast ook de contacten met de Congolese bevolking als een soort bewijs dat de ouders geen racistische bedoelingen hebben. Hierdoor wordt duidelijk dat een herinnering voor een groot stuk bepaald wordt door het heden. Met de nadruk op discriminatie en racisme die pas recent in het Belgische publieke debat verschijnt²⁷⁹ voelen veel respondenten ergens een nood zich te verantwoorden, terwijl dit pakweg twintig jaar geleden waarschijnlijk niet het geval zou zijn. Hier wordt niet verder ingegaan op het geïstitutionaliseerde racisme en structurele ongelijkheid die aanwezig zijn in de kolonie²⁸⁰ maar het is

²⁷⁷ Interview Willem

²⁷⁸ Interview Christine

²⁷⁹ Zodra de onafhankelijkheid van Congo een feit was, verloren de Vlamingen belangstelling voor hun voormalige koloniale subjecten, zonder die belangstelling te verplaatsen naar de andere 'vreemdelingen of 'gastarbeiders' zoals ze toen nog heetten, met wie ze vrijwel gelijktijdig geconfronteerd werden. In plaats daarvan werden, tot de Zwarte Zondag in 1991, debatten over de Belgische samenleving vrijwel volledig gedomineerd door de communautaire tegenstellingen tussen Vlamingen en Franstaligen. In: Arnaut et al., *Een leeuw in een kooi*, p.48.

²⁸⁰ zie hierover onder andere Ceuppens, *Congo made in Flanders?*.

toch belangrijk aan te halen dat veel respondenten zich hiervan bewust zijn en hier tegenin gaan door hun eigen herinneringen.

Zo zegt Piet: Want wij hadden ook Congolezen als vrienden. En zelfs als klein kind speelden wij met de burens en dat waren zwartjes. Daar is nooit geen, allez, ik kan mij niet herinneren dat mijn ouders ooit tegen ons gezegd zouden hebben: 'Neen, daar gaan jullie niet spelen'. Wij zijn altijd, ja, wij gingen wandelen in de omgeving, door de cités...²⁸¹

Ook Klaas geeft aan: De school, het spelen was gemengd zwart – blank, ik zat in de bomen met zwarte kinderen. Ik zat in een jeugdbeweging, de Chiro, die was gemengd ook zwart-blank. Ja. Mijn vader had toen al verschillende zwarte collega's en vrienden, waaronder een gemengd koppel blank–zwart. Ja. Er was daar niks exclusief aan. Wij hoorden dat, dat bestond toen, ik wil ze nog altijd zien. Ik ga niet zeggen dat dat uitgevonden is maar het wordt, denk ik, ik kan het niet bewijzen, maar ik denk hier, fel overdreven dat het zo afgeschilderd wordt als mensen die geen zorgen hebben, die alles door een zwarte laten doen. Wij mochten bijvoorbeeld thuis niet het woord neger uitspreken, ik heb dat nooit mogen doen. Wij mochten dat niet. Wij kregen fysische slagen als ons moeder dat hoorde. Dat was in de jaren '50 – '60 of zo.²⁸²

6.7. VISIE VANDAAG

Vandaag blijft Congo nog steeds erg belangrijk voor veel respondenten. Dit is eerder aangehaald door een blijvend gevoel van heimwee en het volgen van de actualiteit. Het onderstaande overzicht geeft een aantal impressies over hoe de respondenten vandaag naar hun jeugd in de kolonie, het kolonialisme of Afrika vandaag kijken. Ook het verschil in kijken naar de kolonie tussen de ouders en de respondenten wordt hier kort aangehaald.

²⁸¹ Interview Piet

²⁸² Interview Klaas

Zo geeft Astrid aan hoe haar beeld van Congo verschilt met dat van haar ouders: *Alhoewel dat wij, als we daar waren, bij momenten wel discussies hadden met ons vader met het feit, hoe moet ik dat zeggen, het verschil in kijken naar. Bij hun, zo noemden wij, dat was een zwarte, een zwarte was voor hen een totaal andere mentaliteit, die had een baas boven hem nodig en die kon niet denken. Dus, op zich hadden zij toen al die visie. Terwijl dat wij daar op dat moment ook al wel dikwijls in discussie gingen. Of vooral erna, ik denk niet zo veel. Vooral als we terug in België waren, de nadelen van de kolonisatie.*²⁸³

Ook André geeft een aantal verschillen aan tussen zijn visie en die van zijn ouders: *Er is nog een ding, allez, dat ik misschien wil zeggen. Euhm. De manier waarop mijn ouders over de zwarten spraken, dat was op een manier zoals ge spreekt over kinderen die opgevoed moeten worden. Dat is iets waar we soms wel in discussie over gegaan zijn. Ze zijn altijd blijven spreken over 'de negers'. Ja voor ons heeft dat een negatieve connotatie, voor hen niet omdat dat op dat moment die negatieve connotatie niet had van racistisch te zijn of zo. Het zijn - allez ik heb ook nooit ondervonden dat mijn ouders racistisch waren. Mijn ouders zijn ook allemaal zeer sociaal werk hier in België, zich blijven engageren. Maar als het over de negers ging, dan voelde ge altijd een soort, ik ga niet zeggen... Ja, een beetje paternalisme. Van, 'die mensen moesten opgevoed worden'. Die moesten naar een hoger ontwikkelingsniveau gebracht worden. En dat is niet in de zin van dat ze minderwaardig waren, maar dat ze, ja. Dat ze hulp nodig hadden en dat de blanken die hulp moesten geven. En die verhouding vond ik altijd een beetje vreemd zo.*²⁸⁴

Een tweede opvallend punt is de eigen blik op het kolonialisme waarbij de meningen duidelijk verdeeld zijn. Hier komen voornamelijk mannelijke respondenten aan het woord. Velen zeggen dat ze de situatie in Belgisch-Congo *an sich* veroordelen, met name het paternalisme van de Belgische staat en het idee dat één land de plak kan zwaaien in een ander land. Toch leggen ze de nadruk op de opbouwende rol van hun ouders. Vaak vermelden ze de welvaart, de

²⁸³ Interview Astrid

²⁸⁴ Interview André

infrastructuur en de goede bedoeling van de koloniale. Naast deze eerder verzoenende visie, zijn er anderen die zich daarentegen uitgesproken positief of negatief uiten tegenover het kolonialisme.

Zo vindt Andreas het jammer dat er vandaag een negatief beeld over de koloniale bestaat. Hij ziet vooral de goede dingen die zijn ouders voor Congo gedaan hebben: *Ik vind het altijd spijtig dat er heel negatief gedaan wordt tegenover. Want ik vind, ja, er zijn misschien negatieve dingen, ik ken ze persoonlijk niet heel goed, er zijn misschien mensen die slecht gedaan hebben, dat kan zijn, maar, ik vind dat er ook veel mensen goed gedaan hebben. Allez, dat vind ik spijtig, dat er zo, dat ge direct ne stempel krijgt als ge daar geweest zijt. Terwijl, mijn ouders ook, mijn ouders hebben daar heel goed werk gedaan. Heel goed.(...) Moest iemand tegen mijn ouders zeggen, allez, dat ze van dat land geprofiteerd hebben, dan zou ik dat spijtig vinden. Ze hebben dat zeker niet gedaan. Dat was zeker niet hun bedoeling, integendeel. Ik vind ook persoonlijk, de beste samenwerking is binnen zo ontwikkelingslanden, euhm, blank met zwart. Ik vind dat het beste. Het is spijtig dat het zo niet meer is maar, dat had het beste geweest. Ik zeg niet, zij mogen de baas zijn, maar een goeie samenwerking.*²⁸⁵

Ook Peter haalt aan: *Maar ze hebben geen opleiding gekregen en dat is de fout van de Belgen geweest. Ze hebben in het kolonialisme, in het koloniaal tijdperk, is er een heel belangrijke fout geweest. De Belgen hebben veel goed gedaan. Ze hebben wegen aangelegd, scholen, huizen... Er is misbruik, zeker bij Leopold in den tijd, dat is een periode die we beter vergeten. Allez een periode die we eigenlijk niet mogen vergeten maar wat een zwarte bladzijde is. Maar anderzijds, wij hebben geïnvesteerd. De Chinezen ginder, nu, wat zie ik? Chinese kampen. En het zijn de Chinezen die de bruggen bouwen. Niet de zwarten.*²⁸⁶

Kamiel heeft zelf nooit een vorm van uitbuiting door de blanken ervaren. *Maar ik heb nu die boeken ook gelezen he. Er zijn mensen die zeggen: 'ja, in Congo, de*

²⁸⁵ Interview Andreas

²⁸⁶ Interview Peter

*blanken hebben daar nogal wat uitgeruft (sic).’ Maar waar wij gezeten hebben, dat bestond daar niet!*²⁸⁷

André geeft aan nog steeds bezig te zijn met de perceptie van de Belgische koloniale en reflecteert hier kritisch over: *Ik ondervind dat die perceptie, en ik denk dat dat voor een stuk ook wel een correcte perceptie was, dat er meer kritisch gekeken werd naar die periode. En dat ze ook zeiden van ja: ‘We hebben daar wel wat grondstoffen uit gehaald’. En was die ontwikkeling van die bevolking wel in een goeie richting? En was dat wel voldoende? Ging het niet meer over het leeghalen van het land? En was de ontwikkeling van dat land niet wat een neveneffect van de zaak? Dus ja, die kritische geest daarover dat zie ik wel. En ik denk dat dat voor een stuk ook wel waar is. Maar langs de andere kant, denk ik dat, alle het beeld van alle koloniale die naar ginder gingen en die uitbuiters waren en daar den baas wilden spelen, ik denk dat dat ook niet klopt.*²⁸⁸

Ook Klaas zegt hierover: *Later krijg je soms vragen – waren er ook, van mensen die je niet kent of voor de eerste keer ziet: ‘Waren jullie daar ook deel van de uitbuiters?’, dat soort dingen. Terwijl dat ge die uitbuiters nog altijd moet zien. Maar euhm, die perceptie is er wel van profiteurs, van mensen die alles leeggezogen hebben. Ik ga niet zeggen dat die mensen daar niet waren, er zaten profiteurs bij, er zaten mensen die rijk geworden zijn op korte tijd, het koloniaal systeem als dusdanig is niet correct, is handelsverstoring in feite. Maar in die tijd werd dat zo niet gezien. Dat werd gezien als deel van de ontwikkeling van de wereld eigenlijk. Ge gaat uw ertsen gaan halen waar ge ze vindt. En dan komt ge in een land waar ze er genoeg hebben, ge gebruikt ze zelf. Maar er zat geen kronkel in het hoofd van: ‘We gaan daar ne keer gaan uitbuiten’, ‘We gaan ne keer gaan uitzuigen’. Dat was zo niet. Dat is er achteraf van...’*²⁸⁹

²⁸⁷ Interview Kamiel

²⁸⁸ Interview André

²⁸⁹ Interview Klaas

De meest opmerkelijke stellingen komt echter van twee mannelijke respondenten. Zo heeft Bart het over omgekeerde uitbuiting, niet die van de Congolese bevolking maar van de Belgen in Congo. Hij fulmineert dan ook zeer uitgesproken tegen de Belgische staat: *Omdat heel veel mensen zeggen: 'Die mensen hadden daar een prachtig leven' en 'die kolonialen...' Ik heb het daarstraks nog gezegd tegen een ex-collega van mij, dat was een machinist van de spoorwegen, ik zeg: 'Pol, mijn vader heeft nog gewerkt in een systeem van drie weken aan een stuk werken, eenentwintig dagen aan een stuk werken, de nacht afkomen, dus gaan slapen, en dat werd beschouwd als een rustdag hé! En dan was die vier dagen thuis hé.' Na drie weken werken... Ik zeg: 'Als ge dat hier in België had moeten doen, in die periode, ja, dan stonden de straten rood en groen van de vakbonden hé!' Maar daar werden die mensen doodgewoon, voor mij, achteraf bekeken, echt uitgebuit.*²⁹⁰

Ook naar de Congolezen kijkt hij met een blijvende kwaadheid. Dit is mede bepaald door het feit dat hij uit Congo is gevlucht en hier traumatische herinneringen aan over heeft gehouden. In het volgende thema wordt hier dieper op ingegaan. Zo zegt hij over de Congolezen: *Van mij moogt ge ongenueanceerd zeggen, van mij, die mannen [Congolezen nvdr.] hebben er niks van gebakken, ze hebben het land volledig naar de kloten gedaan, en daarmee basta. Ons ouders, de pastoors, de nonnekes, iedereen heeft zich daar dertig-veertig-vijftig jaar gedaan wat ze moesten doen, en er is niks van gebakken geweest...*²⁹¹

Ook Willem is hard in zijn oordeel naar de Congolezen toe. Hij zegt een 'degout' gekregen te hebben van de mensen daar en doet vanuit dit opzicht ook niet aan 'liefdadigheid': *En ik moet eerlijk zeggen... Mijn gevoelens voor ginder, voor mensen te helpen, dat is bij mij nihil. (...) Andere goeie doelen doe ik wel hé, dat is geen probleem ze. Maar voor Afrika, allez voor de Congo, en zelfs voor Afrika, nee. Daar doe ik niets. Waarom? Ik heb zelf 't een en 't ander meegemaakt. Als jeugd natuurlijk, niet als volwassen persoon. Maar ik weet ulder mentaliteit ook*

²⁹⁰ Interview Bart

²⁹¹ Interview Bart

*ginder. Het is, hoe zou ik het moet zeggen, het is raar om te zeggen maar het zijn dommeriken hé. Ge moet ze echt bij hun handje vastpakken en zeggen: 'En nu moet ge dat doen'. En als dat gedaan is, staan ze daar. Niet allemaal maar... Dus ge moet echt stap voor stap zeggen wat dat, allez ja, ge moet echt handje vast pakken en tonen hoe het moet gebeuren of wadde.*²⁹²

Dit onderdeel is uiteraard een studie te groot voor deze thesis. Enkele kleinere conclusies die op basis van de aangekaarte thema's wel gemaakt kunnen worden, zijn de volgende: veel kinderen groeien op in een wereld die het kolonialisme de rug toe keert. Zij voelen de kritiek op hun ouders en worden vaak zelf met kwetsende reacties van anderen geconfronteerd. Als kind hebben ze de onderdrukking van de Congolezen niet gezien of ervaren. Ook zien ze hun ouders niet als 'uitbuiters'. Een term die hier geïntroduceerd kan worden, is 'social amnesia', een manier van vergeten waarbij een samenleving (in deze casus de oud-koloniale gemeenschap) zichzelf distantieert van een verleden dat hen in diskrediet brengt. Het gaat dan niet langer over collectief herinneren, maar collectief vergeten.²⁹³

Een laatste opvallende punt is dat vijf respondenten spreken over vluchtelingen die vandaag naar België komen. Ze maken een associatie met het feit dat ze zelf zijn moeten vluchten. Voor Hilde betekent dit dat het de plicht van de Belgische samenleving is die mensen op te vangen: *We hebben hier zo een aantal Syrische klanten. Mensen die echt uit Aleppo komen. Daar heb ik alle begrip voor. Ik weet wat die meegemaakt hebben. Ik weet dat, hoe die met hun kinderen-. Met maar één gedacht, die kinderen uit die oorlog halen, rap. Ja echt. Als ze zo schieten in uw huis en ge zit onder tafel, en ge moet daar toch uitlopen terwijl ze eigenlijk bezig zijn. Dat is heel beklemmend, dat blijft dat geraak je nooit meer kwijt.*²⁹⁴

²⁹² Interview Willem

²⁹³ Susanne Buckley-Zistel, "Remembering to Forget: Chosen Amnesia as a Strategy for Local Coexistence in Post-Genocide Rwanda", *Journal of the International African Institute* 76, (2006): 132-133.

²⁹⁴ Interview Hilde

Justine ziet het daarentegen net omgekeerd: *Ge moet u afvragen, denk ik, waarom heeft Syrië nu alleen nog vluchtelingen? Is Syrië niet iets meer? Hebben die mensen nu echt wel, misschien grof gezegd, wel geleden of willen ze alleen maar weg omdat het hier beter is? Soms vraag ik mij ook af - Is het omdat ze zeggen van kijk, nu is er een rappere mogelijkheid om weg te gaan? Wat doet Libië, die zetten ook allemaal mensen -, maar waarom? Is 't echt wel... Het is schrijnend hé. Maar, mijn vader is niet altijd kunnen vluchten. Er zijn ook andere manieren, denk ik. Want dat land is groot genoeg.*²⁹⁵

Deze getuigenissen kunnen opnieuw als voorbeeld dienen om aan te tonen dat een consensus in overtuigingen ontbreekt, zelfs wanneer het gaat over twee personen die een beiden een gelijkaardige situatie hebben meegemaakt.

²⁹⁵ Interview Justine

HOOFDSTUK 7: EEN GETRAUMATISEERDE GENERATIE?

Kinderen herinneren zich vluchten en in sommige gevallen geweld, maar kunnen hier geen accurate periode op plakken. Ze zijn te jong om de situatie echt te begrijpen, waardoor de verschillende momenten voor veel respondenten in elkaar over lopen. Bij de meer traumatische gebeurtenissen doen flitslictherinneringen echter hun intrede, gedetailleerde en levendige verbeeldingen van een specifiek traumatisch of emotioneel moment die scherp in het geheugen aanwezig blijven. Deze flitsherinneringen staan in contrast met meer alledaagse herinneringen.²⁹⁶ Sommige respondenten kunnen geen datum op de gebeurtenissen plakken, maar sommige herinneringen staan zeer scherp op hun netvlies gebrand.

Over de impact van 'vluchten', wordt in het laatste thema dieper ingegaan. Verlinden haalt in die optiek aan dat de vlucht uit Congo een 'drama' voor de kolonials is geweest.²⁹⁷ Ongeveer de helft van alle Belgische kolonials verlaat Congo in de periode rond de onafhankelijkheid. Het vertrek is voor sommigen onverwachts, anderen horen al geruchten en bereiden zich voor op de terugkeer. Sommigen moeten alles achterlaten, anderen nemen hun bezittingen mee. De ene familie wordt geconfronteerd met geweld door bepaalde Congolese groepen zoals militairen, voor andere kinderen is de vlucht vooral een spannend avontuur. Het is in dit opzicht dus opnieuw duidelijk dat iedereen een zeer individueel verhaal heeft en generalisaties als 'het drama' voor 'de' kolonials (naar analogie met het werk van Peter Verlinden) worden in dit onderzoek onderuit gehaald.

Spreken over een trauma voor de Belgische kolonials is net door de individualiteit een omstreden thema. Een 'getraumatiseerde generatie' is dat hierdoor nog meer. Zoals aangegeven is een generatie een groep mensen die in hetzelfde historisch tijdsgewricht geboren zijn en onder invloed van een gelijksoortige socialisatie en

²⁹⁶ Roger Brown and James Kulik, "Flashbulb memories", *Cognition* 5 (1997): 73.

²⁹⁷ Verlinden, *Weg uit Congo*.

dezelfde levenservaringen een gelijkvormige levenshouding aannemen. Toch is spreken over 'één' generatie sterk veralgemenend.

Als eerste is het noodzakelijk aan te halen dat deze scriptie niet psychoanalytisch van aard is. Dat betekent dat er niet expliciet is gezocht naar tekenen van trauma bij de respondenten of er gepeild is naar traumatische herinneringen. Het is eerder door de verwerking van de interviews, dat duidelijk wordt dat dit onderwerp regelmatig aan bod komt en deels de reden is dat het koloniale verleden vandaag doorleeft.

In een thesis over tweede en derde generatie getuigenissen van nakomelingen van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog in Vlaamse fictionele proza, pleit Babette Weyns ervoor niet te spreken van 'herinnerings- of trauma overdracht', maar eerder van een soort non-herinnering die toch een bepaalde invloed uitoefent door de gefragmenteerde wijze waarop de nakomeling ermee wordt geconfronteerd.²⁹⁸ Er zijn twee duidelijke verschillen op te merken. Als eerste wordt in de thesis van Weyns onderzoek gedaan naar literatuur, terwijl in dit onderzoek de gesprekken met respondenten en hierdoor mondelinge geschiedenis centraal staan. Een tweede verschil is dat in dit onderzoek geen duidelijke scheiding te trekken valt ten aanzien van een tweede generatie. Toch is het een goed voorbeeld van het feit dat een begrip als trauma de nodige voorzienigheid vraagt. Ook Withuis heeft het in haar boek *Erkenning: van oorlogstrauma tot klaagcultuur* over de alomtegenwoordigheid van het begrip trauma. Volgens haar is psychisch lijden veranderd van een bron van schaamte in een gewilde identiteit. Door de kennelijke aantrekkelijkheid en de razendsnelle verspreiding van het denken in termen van trauma is het traumabegrip volgens haar dan ook aan zijn eigen succes ten ondergegaan.²⁹⁹

²⁹⁸ Babette Weyns, "Uw oorlog, maar wij hebben hem geërfd' Tweede en derde generatie getuigenissen van nakomelingen van Vlaamse Collaborateurs tijdens wereldoorlog II in het Vlaamse fictionele proza (1970-2000)", (masterproef, Universiteit Gent, 2016): 20.

²⁹⁹ Jolande Withuis, *Erkenning: van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (Amsterdam: de bezige bij, 2002), 13.

Hoewel er ook hier van uitgegaan wordt dat niet elke respondent getraumatiseerd is en er bij velen eerder sprake is van een bepaald 'effect' - zonder dat dit traumatisch is - zijn bij bepaalde respondenten wel duidelijk bepaalde traumatische kenmerken aanwezig. Uit de interviews kunnen een aantal categorieën worden waargenomen. Voor veel kinderen zijn het vooral de ouders die getraumatiseerd zijn. Bij een aantal kinderen is ook zelf een zeker trauma te herkennen, sommige respondenten ervaren slechts een bepaald 'effect' van de vlucht en voor een laatste groep is het beter te spreken van een intergenerationeel effect of trauma, omdat ze zelf te jong waren om te vlucht bewust te beleven.

7.1. BEGRIP

In oorsprong is trauma een term die gebruikt wordt voor een fysiek letsel en het onmiddellijke effect ervan. Echter, sinds de late 19^e eeuw wordt naar trauma gerefereerd als naar de psychologische impact van een gebeurtenis, de dreiging van geweld, een letsel of verlies dat zich op verschillende manieren kan manifesteren.³⁰⁰ Trauma onderschrijft met andere woorden de overweldigende ervaring van een onverwachte gebeurtenis of catastrofe, waarbij een reactie op de gebeurtenis vaak in een vertraagde vorm tot uiting komt.³⁰¹ Door Cathy Caruth wordt trauma beschouwd als een wonde, niet toegebracht op het lichaam maar in de geest. In tegenstelling tot een lichamelijke wonde die makkelijk heelbaar is en onmiddellijk aan de oppervlakte duidelijk wordt, is een psychisch trauma vaak zo onverwachts dat het niet onmiddellijk kenbaar is in het bewustzijn.³⁰² Getraumatiseerd zijn houdt in dat iemand bezeten blijft door de verbeelding van een beeld of gebeurtenis, waardoor een terugkeer naar de gebeurtenis onvermijdelijk wordt. José van Dijk gaat hier tegenin door te stellen dat bij trauma ook de herinnering van groot belang is, waardoor een trauma wordt herschreven

³⁰⁰ Abdel Hamid Afana, Duncan Pedersen Hanna Kienzler en Laurence J. Kirmayer, "Trauma and disasters in social and cultural context" in *Principles of Social Psychiatry*, eds. Craig Morgan en Dinesh Bhugra, (New Jersey: John Wiley & Sons, 2010), 156.

³⁰¹ Cathy Caruth, *Unclaimed experience: trauma, narrative and history* (Londen: The John Hopkins University Press, 1996), 11.

³⁰² Caruth, *Unclaimed experience: trauma, narrative and history*, 3-4.

in het brein telkens wanneer een nieuwe associatieve context ontstaat. Herinneringen worden herschreven wanneer ze worden geactiveerd waardoor iedere herinnering een nieuwe is. Trauma kan dan ook geïntegreerd en verwerkt worden door een traumatische herinnering om te vormen tot een narratieve herinnering, de eigen geschiedenis te integreren in iemands levensverhaal.³⁰³

Wat een trauma vormt, heeft niet enkel te maken met de aard van de gebeurtenis, maar hangt ook af van de persoonlijke en sociale interpretatie ervan en het antwoord van de getroffen persoon, de familie, gemeenschap en de samenleving. De cultuur heeft met andere woorden invloed op de individuele en collectieve beleving van trauma op veel vlakken: de perceptie en de interpretatie van de evenementen, de manier van uitdrukken en verklaren van ellende, hoe ermee wordt omgegaan en wat de behandeling kan zijn.³⁰⁴ Dit verklaart mede waarom bepaalde respondenten de vlucht zien als een traumatische ervaring en anderen niet, hoewel het om hetzelfde evenement gaat (uiteraard in al zijn lokale vormen en nuances).

Dat traumatische belevenissen zich kenmerken door een soort vertraging, is een stelling die Freud als eerste poneert. Het trauma vormt een niet te lokaliseren gebeurtenis, die altijd in relatie staat met wat ervoor of erna komt.³⁰⁵ Dat betekent concreet: wat de respondenten als een traumatische ervaring ervaren, wordt deels beïnvloed door andere gebeurtenissen. 'Sequentiële traumatisering' benoemt dat de opvang na het trauma van beslissende invloed is op de verwerking ervan.³⁰⁶ Bijvoorbeeld: wanneer het moeten vluchten uit Congo een alleenstaand feit is en de respondenten later niet met andere bedreigende gebeurtenissen zoals de opstand van de Mulelisten geconfronteerd worden, is de kans kleiner dat ze dit zullen ervaren als een traumatische ervaring. Wanneer ze daarentegen meerdere

³⁰³ Killbourn and Ty, *The memory effect*, 11.

³⁰⁴ Afana e.a. "Trauma and disasters", 156.

³⁰⁵ Gerard Fromm, "Lost in Transmission: studies of trauma across generations", *The international journal of psychoanalysis*, 95 (2014): 403.

³⁰⁶ Withuis, *Erkenning: van oorlogstrauma naar klaagcultuur*, 65.

keren moeten vluchten, wanneer personen in hun gezin moeten achterblijven... zal dit een bijkomende impact op traumavorming hebben. Ook hoe de respondenten eens terug in België worden onthaald³⁰⁷ en hoe de ouders hiermee omgaan draagt bij tot eventuele traumavorming.

Het delen van het trauma vormt dan ook een voorwaarde tot herstel. Het antwoord van de gemeenschap heeft een grote invloed op de uiteindelijke verwerking van een trauma. Als eerste is hiervoor een publieke erkenning voor het trauma nodig. Daarna moet de gemeenschap actie ondernemen om de verantwoordelijkheid voor het leed te bepalen en het leed te herstellen.³⁰⁸ In de casus van Holocaustoverlevenden ervaren veel mensen dat niemand echt naar hen wil luisteren of dat niemand hen echt kan begrijpen, behalve wanneer ze hetzelfde hebben meegemaakt. In hun interactie met anderen zwijgen ze dan ook over de Holocaust. Het resultaat is een 'conspiracy of silence' tussen de overlevenden en de samenleving. Velen trekken zich terug binnen de eigen gemeenschap of binnen hun gezin.³⁰⁹ Ook veel kinderen van koloniale halen het gevoel aan dat ze met niemand over hun ervaringen kunnen praten.

Er zijn een aantal symptomen van trauma's te onderscheiden, zoals bijvoorbeeld PTSS (Post-Traumatisch Stress Syndroom). PTSS verwijst naar het herbeleven van een trauma in dromen, door flashbacks... maar ook door een onmogelijkheid erover te praten, moeite om zich het trauma te herinneren, slaapproblemen, concentratiestoornissen, woede-uitbarstingen, hyperventilatie...³¹⁰ Respondenten halen bijvoorbeeld aan dat ze nog steeds dromen over de vlucht,³¹¹ 's nachts niet

³⁰⁷ Afana e.a. "Trauma and disasters", 163.

³⁰⁸ Judith Herman, *Trauma and recovery: the aftermath of violence: from domestic abuse to political terror*. (New York: Basic Books, 1997), 70.

³⁰⁹ Danieli, *International handbook of multigenerational legacies of trauma*, 4.

³¹⁰ Afana e.a. "Trauma and disasters", 157.

³¹¹ Interview Lucie

goed slapen,³¹² of dat een van de ouders vaak woede-uitbarstingen heeft wanneer ze opgroeien.³¹³ Ook kan een getraumatiseerd persoon intense emoties ervaren zonder een duidelijke herinnering van de gebeurtenis te hebben, of omgekeerd de volledige gebeurtenis tot in detail herinneren zonder hierbij een bepaalde emotie te voelen.³¹⁴ Al deze zaken kunnen wijzen op PTSS, maar dit blijft uiteraard een hypothese. Hier nog specifiek naar peilen is geen deel van deze studie en behoort eerder tot het veld van de psychologie.

7.2. WIENS TRAUMA?

In dit hoofdstuk wordt het meest ingegaan op het intergenerationele effect. Waar de vorige thema's het individu voornamelijk bekijken als op zichzelf staand - ondanks het feit dat identiteit altijd relationeel is - wordt in dit hoofdstuk de nadruk gelegd op het feit dat traumatische ervaringen overgeleverd kunnen worden van generatie op generatie en dat het effect van zo'n gebeurtenis blijft doorleven in een familie.

Bij kinderen die bepaalde ervaringen zelf bewust hebben meegemaakt, kan het volgende gezegd worden. Ingrijpende veranderingen in de omgeving van het kind worden in het algemeen beschouwd als potentiële bedreigingen voor de ontwikkeling. Het in kaart brengen van dergelijke (traumatische) momenten of situaties vindt vooral plaats aan de hand van de vraag hoeveel inspanning het in het algemeen kost om zich opnieuw aan te passen aan de sterk gewijzigde omstandigheden die het gevolg zijn van een stressvolle gebeurtenis. In het algemeen wordt ervan uitgegaan dat hoe méér stressvolle gebeurtenissen een kind heeft meegemaakt, hoe groter de kans op het ontstaan van psychosociale problemen is. De 'Stressful Life Events Schaal' van Sandler en Block, die in totaal

³¹² Interview Justine

³¹³ Interview Lise, Jacob, Leen

³¹⁴ Herman, *Trauma and recovery*, 34.

tweeëndertig items behelst, kan hiervoor een gebruikte parameter zijn. Tien evenementen ervan zijn bij de respondenten in meer of mindere mate van toepassing. Dit is uiteraard niet exhaustief en betekent geen vastomlijnde maatstaf waarbij het optellen van de items een groter trauma betekent. Wel kan het dienen als indicatie voor wat een trauma kan versterken.

- Apart wonen van de ouders
- Toename van conflicten tussen ouders
- Verandering van school
- Verandering van werkkring van de vader waardoor hij vaker van huis is
- Verlies van baan van een van de ouders
- Verslechtering van de financiële situatie van de ouders
- Verhuizing van het gezin
- Separatie van het gezin voor meer dan 2 weken
- Een van de ouders gaat steeds negatiever over het leven denken
- Een van de gezinsleden is het slachtoffer van geweld³¹⁵

Uiteraard blijft de subjectieve perceptie van ieder kind van belang, één en dezelfde gebeurtenis wordt zoals eerder vermeld niet door iedereen op dezelfde manier waargenomen. Maar ook factoren op omgevingsniveau zijn van belang. De meest bekende is de sociale support, waarmee de mate van sociale steun uit het netwerk van vrienden en bekenden alsmede van officiële instellingen wordt bedoeld.³¹⁶

³¹⁵ van der Ploeg, *Gedragsproblemen: ontwikkelingen en risico's*, 136-137.

³¹⁶ van der Ploeg, *Gedragsproblemen*, 140.

Kinderen die het gevoel hebben terecht te komen in een maatschappij die hen niet aanvaardt, zijn met andere woorden gevoeliger voor het genereren van een trauma. Hoewel het zoals eerder aangegeven moeilijk is zelf de diagnose 'trauma' te gebruiken, is het duidelijk dat een aantal van bovenstaande kenmerken voor sommige respondenten in meer of mindere mate van toepassing zijn.

Bij de jongere kinderen wordt gekeken naar het trauma van de ouders, aangezien zij weinig of geen herinneringen hebben aan de vlucht uit Congo. Van Alphen reageert op dit punt tegen het conventionele idee dat een trauma zich manifesteert in stilte, in de onmogelijkheid erover te praten. In sommige gevallen gaat het net over een obsessief verhalen van de gebeurtenissen, wordt het trauma de maatstaf voor latere ervaringen.³¹⁷ Maar wat betekent het voor kinderen als de ouders obsessief vertellen over het verleden? Wanneer kinderen jong zijn, kennen ze de betekenis van woorden nog niet altijd, of de ontologische status van een verhaal. Ze hebben nog geen referentiekader waardoor ze de wereld kunnen zien en begrijpen, het is niet duidelijk waar de verhalen stoppen en de realiteit begint. Zo schrijft van Alphen over kinderen van Holocaustoverlevenden dat ze getraumatiseerd zijn, maar dat hun trauma niet uit de ervaring van de Holocaust bestaat, zelfs niet op een indirecte manier. Hun trauma bestaat uit het feit dat ze zijn grootgebracht door een getraumatiseerde Holocaustoverlevende. Ze voelen een gemis om het verdriet van hun ouders te kunnen begrijpen.³¹⁸

Naar analogie hiermee kan het voorbeeld van respondent Jacob aangehaald worden. Aangezien zijn moeder regelmatig vertelt dat ze bij de vlucht aan een overzetboot komen waar Congolezen hen staan op te wachten en zeggen: '*Ja, we gaan vermoorden, we gaan het kind uit uw buik snijden en we gaan u opeten.*'³¹⁹ en zijn vader in België een depressie krijgt '*psychologisch had hij nu en dan wel*

³¹⁷ Ernst van Alphen, "Second-generation testimony, Transmission of trauma, and postmemory", *Poetics Today* 27 (2006): 478.

³¹⁸ van Alphen, "Second-generation testimony", 482-483.

³¹⁹ Interview Jacob

eens moeilijke momenten die zwaar op het gezin wogen', wordt hij dagelijks geconfronteerd met de traumatische gevolgen van hun Congo-ervaring. Hij is in dat opzicht een goed voorbeeld van de zogenaamde 'tweede generatie'.

Ook andere kinderen worden geconfronteerd met getraumatiseerde ouders, zoals Rosa en Emile die aangeven dat hun vader na zijn terugkeer uit Congo een alcoholverslaving ontwikkelt: *Ons vader is eraan kapot gegaan hé, ge moet het zeggen gelijk het is.*³²⁰ Ook Maarten getuigt: *Want mijn vader is zwaar onder de kalmeermiddelen altijd geweest. Die leed eronder dat hij niet terug kon.*³²¹ Veel respondenten geven aan dat ze het gevoel hebben dat hun ouders erg 'afzien' of depressief³²² zijn wanneer ze terug komen uit Congo. Zo zegt ook Rosa over haar vader: *Die was gefrustreerd op alle gebied. Werk, thuis... Ja. Zijn dromen, die waren gedaan.*³²³ En Leen: *Alleen bij hem zo wat dat trauma. Want ik, in het begin als die terug kwam was die heel koleriek [sic.]. Dat was eigenlijk. (...) En wij hadden dan ook een mama die pffff. Die zich emotioneel heel slecht voelde, die schreeuwde hé.*³²⁴

Hier komt de eerder geïntroduceerde term '1.5. generatie' aan bod. Ruwweg hebben kinderen onder de elf jaar een andere manier van begrijpen wat er gebeurt in de wereld rondom hen. Een ouder kind heeft de capaciteit om hypothetisch te denken, abstracte woorden te begrijpen en gebruiken en ervaringen te benoemen. De leeftijd beïnvloedt de ervaring op het moment van het trauma en de ontwikkeling daarna. Suleiman onderscheidt in dit opzicht drie rigide categorieën die in praktijk meer in elkaar doorlopen: kinderen tussen nul en drie jaar die te jong zijn zich iets te herinneren, kinderen tussen ongeveer vier en tien jaar oud die oud genoeg zijn om zich iets te herinneren maar te jong zijn om te begrijpen,

³²⁰ Interview Rosa

³²¹ Interview Maarten

³²² Interview Andries, Alice

³²³ Interview Rosa

³²⁴ Interview Leen

en kinderen tussen elf en veertien die oud genoeg zijn om te begrijpen maar te jong om verantwoordelijk te zijn. Verantwoordelijk wordt hier gezien als het kunnen maken van beslissingen over de acties van hun gezin op het moment van de gebeurtenis.³²⁵ Kinderen die op relatief jonge leeftijd Congo zijn ontvlucht, kunnen hier dus zelf een herinnering aan hebben, maar deze wordt ook voor een groot stuk bepaald door de herinneringen en verhalen van ouders.

De premisse om te kunnen spreken van een intergenerationeel trauma luidt volgens Schwab dat wanneer een trauma niet verwerkt en geïntegreerd is, dit zal doorgegeven worden naar de volgende generatie. Deze generatie zal psychische symptomen erven die niet uit een eigen ervaring komen maar van een ouder, familielid of gemeenschap. Herinneringen worden doorgegeven van generatie op generatie, door het vertellen van verhalen (zowel mondeling als schriftelijk) maar voornamelijk in een meer gesublimeerde vorm, door de stemming en gemoedstoestand van de ouders.³²⁶

7.3. VLUCHTELINGEN

Hoewel door de respondenten gesproken wordt over de 'vlucht' uit Congo, kunnen ze niet volledig onder de categorie vluchteling geplaatst worden. De vluchtelingenconventie omschrijft een vluchteling als *iemand die een gegronde angst heeft om vervolgd te worden op basis van ras, religie, nationaliteit, lidmaatschap van een bepaalde sociale groep of politiek lidmaatschap. Hij bevindt zich niet langer in het land waarvan hij de nationaliteit bezit en is in de onmogelijkheid door dit land beschermd te worden. Er kan niet gerekend worden op bescherming van de eigen staat.*³²⁷ Het eerste deel van de definitie is zeker van toepassing. Belgen worden door Congolese militairen vervolgd op basis van het feit dat ze koloniaal zijn, staande aan de zijde van de (voormalige) onderdrukker. Er is echter wel de mogelijkheid om beschermd te worden. In dit onderzoek wordt

³²⁵ Suleiman, "The 1.5 generation" 282-283.

³²⁶ Gabriele Schwab, *Haunting legacies: violent histories and transgenerational trauma* (New York: Columbia University Press, 2010) 49-51.

³²⁷ Afana e.a. "Trauma and disasters", 162-163.

echter gekeken voorbij de legale invulling van de term naar de eigen connotatie die aan het vertrek in Congo wordt meegegeven, in veel gevallen 'vluchten'.

Als eerste wordt gekeken naar de vlucht in 1960 zoals deze ervaren is door de ouders. Nagenoeg alle respondenten vertrekken in de zomer van 1960. Acht respondenten geven aan dat hun ouders op de hoogte waren van de onrusten. Vier onder hen nemen dan ook hun voorzorgen en vertrekken met hebben en houden op het moment dat de grote vakantie begint, gelijktijdig met de dag van de onafhankelijkheid. Dat de onafhankelijkheid voor sommigen een definitief vertrek inhoudt, voorziet echter niemand. Aangezien veel vaders de onrusten als tijdelijk zien, beslissen ze te blijven om de situatie mee onder controle te houden. De vaders van achttien respondenten blijven zo achter. Moeder en kinderen worden wel naar België gestuurd. Veel respondenten herinneren zich dan ook vooral dat het gezin van elkaar wordt gescheiden. Eerst zijn ze nog samen, maar de vader beslist vaak om in Congo te blijven om de fabriek te bewaren, de school te beschermen...

Voor slechts acht respondenten betekent de onafhankelijkheid een definitief vertrek. Het algemene idee zoals geschetst in het historisch kader, dat de onafhankelijkheid een keerpunt is, het einde van een droom, wordt hierdoor deels onderuit gehaald. Uiteraard heeft 1960 een grote impact, maar verdient een nuancering. Want dat heel wat mensen blijven na de onafhankelijkheid, daar is veel minder over bekend. Het gaat hier over jonge gezinnen, waar de ouders vaak nog een carrière willen uitbouwen in Congo.

7.4. EIGEN ERVARING

Veerle geeft zelf aan een bepaalde flitslichtherinnering over te houden aan haar vertrek uit Congo in 1960: *Maar de vlucht zelf, van 1960 is zo iets dat is blijven hangen en ik heb dat niet op foto of op film gezien. Ik weet dat wij 's nachts gevlucht zijn in de auto. Ik weet dat het licht 's nachts aanging, dat papa en mama één of twee valiezen hebben klaargemaakt, dat mama is vertrokken met de drie kinderen en dat papa daar is moeten achterblijven. En dan hebben ze drie weken van elkaar niet geweten of ze in leven waren. Mama is dan met ons vertrokken naar Rwanda, dan zijn we daar twee weken moeten blijven en dan zo terug naar België gekomen. Mijn papa was ondertussen, die kan verhalen vertellen dat hij*

met de kogels rond zijn hoofd heeft horen zweven, dat wel. (...) Ja, dat zijn nog altijd flashen die ik zie. Heel stom hé. Mijn vader had voor mij een kastje gemaakt om mijn poppenkieren in te hangen, dus dat was zo iets driehoekigs, ik heb daar nergens geen foto's van. Ik werd wakker 's nachts en het licht was aan in de gang en in de kamer van mijn ouders, mijn kamer hier en de kamer van mijn ouders [toont]. En ik ben opgestaan, ik heb ze in de valies zien steken en ik heb gevraagd: 'Wat gaan jullie doen?' 'Ja we maken de valies want jullie gaan op reis.' En ik heb gezegd: 'Mijn pop en de poppenkleertjes moeten mee'. En ja, dat is waarschijnlijk niet meegegaan want de rest weet ik niet meer, en dan nadien zaten we in de auto en reden we naar de luchthaven, en daar moesten we onder de capot [sic], ons bukken. Mijn zus was toen drie jaar, mijn broer vier en ik ja vijf, zes. En we moesten ons bukken en dan hebben ze met stenen naar de auto gegooid en zo. En allez. Dat zijn echt zo flashen hé.³²⁸

Ook Lucie herinnert zich de situatie in 1960 als achtjarige. Maar in '60 zijn we wel in de school van mijn vader allemaal, alle Belgen werden verzameld in de school van mijn vader. En mijn vader die zo'n zachte mens was, moest in een keer met een revolver of een geweer, dat weet ik niet meer, maar alleszins met een wapen de school helpen verdedigen. Dat weet ik nog wel. En dat we daar op de grond sliepen met veel families en al. Dat herinner ik mij ook nog goed.³²⁹

Ook Emile zegt over de gebeurtenissen in 1960: Een negatief feit of trauma, of nee trauma.. Maar in '60 moet dat geweest zijn, ben ik op een nacht wakker geworden en een man, het was pikkedonker, het licht viel altijd uit, die was aan het proberen mij onder een kast te leggen. Ik ben dan wakker geworden, daverend van de schrik. Uiteindelijk bleek dat mijn vader te zijn. Omdat ze aan het schieten waren ging hij iedereen onder tafel liggen met vijf matrassen boven tafel en vijf

³²⁸ Interview Veerle

³²⁹ Interview Lucie

*eronder, en ik moest onder een hele hoge kast gaan slapen. Dus dan heb ik echt wel gedaverd van de schrik.*³³⁰

Voor de meeste kinderen is de vlucht bij de onafhankelijkheid geen traumatische ervaring. Ze onthouden voornamelijk dat ze met veel gezinnen op elkaar gepropt in het vliegtuig zitten,³³¹ met een speciaal vliegtuig mogen meevliegen³³² of dat ze lang onderweg zijn geweest. Klaas zegt hierover: *En voor mij als kind was dat lang. Ik zou zeggen een paar weken maar dat was misschien maar een paar dagen ze, dat we daar zaten. En dan hebben we in een militair kamp gezeten, dat was in barakken. We zaten met veel op een hoop, allez op mekaar. Dat was op een kamertje. Ik peis dat we met acht of met negen op een kamer zaten. Als kind is dat plezant. We kregen ook cadeaus voor de vluchtelingen. Daar werd in België rondgegaan, voor die arme vluchtelingen. Wij waren geen arme vluchtelingen. Wij waren rijk ook. Maar we kregen wel bescherming, dat was wel plezant. Moesten mensen toen in België geweten hebben dat die vluchtelingen dat eigenlijk niet nodig hebben [lacht].*³³³

Latere gebeurtenissen hebben een grotere impact. Sommige gezinnen moeten ook vluchten voor de beweging van de Mulelisten of het geweld in Kolwezi eind 1970. Willem ziet zichzelf dan ook als een kind dat een oorlog heeft meegemaakt: *Ik heb met kogels gespeeld, ik heb met obussen gespeeld, moeten vluchten. We hebben, ja, ik kan niet zeggen dat ik moord gezien heb maar ik heb toch, mensen zien, met een machete, doorslaan.(...) Maar van den oorlog zelf ja, dat was voor ons oorlogske spelen bij manier van spreken, ne keer op straat, dan vonden wij iets van obussen en al, serieuze kadetten ook. Dus verwoeste gebouwen hebben we ook gezien, onder andere het gerechtsgebouw van Lubumbashi, dat was in onze straat, op de grote baan. En daar zagen we de tanks rijden, met alles van het leger*

³³⁰ Interview Emile

³³¹ Interview Maria

³³² Interview Emile

³³³ Interview Klaas

*en al. Ook ander problemen... mensen doodgeschoten, lijken gezien op straat... Ja.*³³⁴

Bart kijkt door zijn ervaringen niet met een positief beeld terug naar Congo: *Ik heb wel een aantal vrienden en vriendinnen gehad die heimwee hadden naar dat Congo, bij mij is dat op geen enkel ogenblik geweest. Ik heb daar een punt achter gezet, want op het laatste was ik verlost van dat land. Voor mij was het een verlossing. Omdat het dus doodgewoon, hetgeen dat ge daar meegemaakt hebt, dat was voor mij derover. (...) Nee. Ik had, ik zeg het u, ik heb daar de deur toegetrokken en ik had mijne buik vol van dat land. Ik had mij voorgenomen, ja ok dat is een deur dat ik toedoe, ik heb het vliegtuig zien opstijgen, ik heb dat land gezien, ik heb gezegd: 'Hup, ik ben ervan af!' Van dat apenland. Want wat is dat, een apenland hé!*³³⁵

Lucie haalt aan dat het feit dat ze haar pop moest achterlaten, iets is dat nog altijd in haar dromen voorkomt. *Dat komt nog soms voor in mijn dromen. We moesten binnen blijven van mijn vader- , en ik denk dat het een pop was. Mijn pop lag in de tuin en ik ben daar achter gegaan. En vlak bij mij zijn er geweerschoten geweest. Wat ik mij nog altijd niet herinner of ik mijn pop dan uiteindelijk mee had of niet.*³³⁶ Ook beschrijft ze een situatie tijdens de onrusten in 1964 die ze als zeer beangstigend heeft ervaren. *En ik weet dat mijn ouders al die matrassen, dat we de gang dan gebruikt hebben als een soort bunkerke, een bed waar we allemaal oplagen en dan de rest van de matrassen zo voor de deur. Want eigenlijk hebben wij gezien dat achteraf, dat in feite vanop een dichte afstand van de deur die ook een dichte afstand van de gang was, dat er daar een kogelgat was. Dat herinner ik mij ook nog heel goed. Dat we met z'n allen op een bed zaten, en daar waar de deur stonden dat er matrassen rechtgezet waren om ons te beschermen.*³³⁷ Ze

³³⁴ Interview Willem

³³⁵ Interview Bart

³³⁶ Interview Lucie

³³⁷ Interview Lucie

haalt aan dat ze met velen in één kamer moesten schuilen, dat ze rantsoenbonnen kregen en dat ze een soort beschermd fort van hun huis maakten, waar ze zich verscholen achter de matrassen.

De oorlog in Kolwezi op het einde van 1970, is voor diegene die het mee hebben gemaakt een van de meest traumatische gebeurtenissen. Hilde is op dat moment zestien jaar: *Natuurlijk, het was te beginnen al een zeer traumatische ervaring want er is echt geschoten in ons huis. Wij zijn zo naar buiten moeten lopen [toont handen op het hoofd], mijn vader is opgepakt geweest, die heeft op zijn knieën gezeten met het geweer in zijn rug en die is bij wonder gered geweest door een of andere commandant die daar passeerde. Ook van mijn eigen, ik weet, mijn ouders zeiden: 'Pakt al uw wat ge wilt meenemen, we gaan weglopen'. En wij zijn nog net uit ons huis kunnen weg lopen tussen al zo kogels door. En ze hebben ons dan nog alles afgepakt wat we in ons handen hadden. Dat was niet veel, ik had bijvoorbeeld een kettinkje aan, dat was afgetrokken. (...) Als ze zo schieten in uw huis en ge zit onder tafel, en ge moet daar toch uitlopen terwijl ze eigenlijk bezig zijn. Dat is heel beklemmend, dat blijft, dat geraak je nooit meer kwijt.*³³⁸

Ook Justine haalt kort een gevaarlijke situatie aan maar specificeert niet wanneer dit zich voordoet: *Maar dat laat toch wel een grote impact achter zoiets, schoten horen en zo. Ja. Maar het is van daar, dat rustig slapen... Allez, dat is een van mijn nadelen.*³³⁹

De vader van Leen blijft in 1978 in Kolwezi terwijl de rest van het gezin terug naar België gaat. Dit is voor haar heel lastig en ze huilt nog steeds wanneer ze vertelt dat het gezin in België moet afwachten of haar vader nog in leven is: *Want je zat zo dagen, want dat heeft eigenlijk dagen geduurd zo van. 'Leeft hij nog of leeft hij niet?' Je hoort dat op het nieuws, je staat op en je denkt 'oh nee'. En dan hoor je: 'Er zijn doden gevallen'. En dan zeg je, 'ja oké'. Je weet totaal niks hé. En dan verschijnt dat gewoon op zo'n stom scherm. De naam. En dan. Maar voor veel*

³³⁸ Interview Hilde

³³⁹ Interview Justine

mensen verschijnt die naam niet hé. (...) En mijn papa is dan ook. Want dat heeft hij dan zo stukje bij stukje ook wel verteld. Dat hij dacht van 'ja, ik ben eraan hé'. En dan is het gerucht ook – want den Ivo, die dacht aan de post, want er waren overal lijken hé, opgeblazen al hé. Dus en den Ivo dacht mijn papa te zien liggen aan de post hé. (...) Ik denk dat hij dat ook. Maar mijn papa was eigenlijk een heel gesloten mens. Dus die dingetjes en zo. Hij wilde daar, over '78 weten wij heel veel niet. Niet.³⁴⁰

Ook Maarten beschrijft de traumatische ervaring van zijn vader tijdens de onrusten in Kolwezi. *En mijn vader is daar dan nog gebleven, die moest blijven. Ik herinner mij als die terug kwam, dat die volledig uitgemergeld was, stoppelbaard. Ja die mensen waren compleet, ja die hadden het een en het ander gezien hé. Pa heeft daar nooit niets over verteld. Weinig of niets. Hij heeft een keer gezegd dat hij op het randje na dood was, dat ze hem hadden neergeschoten, dat dat op het randje na was. hij vertelde dat hij in Luluaburg zat, dat was in Luluaburg hé. En dat de Simba's euhm. Hij zat in het administratief gebouw en er was een dame bij en de Simba's waren op dat voorplein en ze hadden zich verstopt in dat gebouw. En op een bepaald moment beginnen die naar boven te komen. En die vrouw begint te gillen en mijn vader heeft die haar mond dan gesnoerd. En hij hoorde dus die mannen op de trap komen en er kwam er een met een geweer binnen, dat zag hij vanuit een hoek of zoiets. En die wou binnenkomen en die zei: 'Had die ons gezien, die schoot ons gewoon direct, gewoon, alle blanken moesten dood'. En dan ineens ging daar ergens een fluitsignaal buiten dat ze moesten samen komen of zo, hij heeft de details, en die was weg. Die zei. Allez, dat is het enige dat mijn vader ooit verteld heeft, dat hij daar, de dood in de ogen gezien heeft. Als dat fluitsignaal niet geklonken was hij er niet meer geweest. En voor de rest heeft hij daar nooit iets over verteld, maar die hebben daar wel het een en het ander gezien.³⁴¹*

³⁴⁰ Interview Leen

³⁴¹ Interview Maarten

De getuigenissen tonen stuk voor stuk hoe individueel elk levensverhaal is, en daarbij aansluitend wat de impact van bepaalde gebeurtenissen kan zijn. Veel kinderen voelen voornamelijk de trauma's van hun ouders doorleven en worden daarom gepositioneerd binnen de tweede generatie of de 1.5 generatie. Ze hebben zelf een herinneringen, maar kennen vooral de verhalen van hun ouders en zien hoe dit door is blijven leven binnen hun gezin eens terug in België.

Anderen hebben zelf een aantal dingen meegemaakt die hen tot vandaag bij blijven. Ook al zijn ze allemaal kinderen op het moment van de feiten, de onafhankelijkheid in 1960 en de daaropvolgende gebeurtenissen laten tot in hun volwassen leven sporen na. Voor een aantal kinderen uit zich dit door bepaalde PTSS-symptomen zoals slapeloosheid, terugkerende dromen of een overwegend negatieve evaluatie naar het leven in Congo.

Ook het feit dat ze gescheiden worden van een ouder, dat ze alles moeten achterlaten en moeten verhuizen, draagt bij tot een bepaald trauma of 'effect'. Dit wordt versterkt door gebeurtenissen die later voortkomen. In België geconfronteerd worden met onbegrip, met pestgedrag of kwetsende reacties staan in relatie met de kijk op het koloniale verleden vandaag en bepaalt mee hoe sterk de identiteit door Congo wordt bepaald. Het feit dat kinderen vandaag nog zo sterk op zoek gaan naar anderen die hun deelidentiteit bevestigen en bestendigen, is een teken aan de wand dat een gevoel van niet-aanvaarding voor sommigen nog steeds zijn sporen draagt.

Een collectief geheugen dat vanuit koloniale kringen nog steeds wordt gedomineerd door de vlucht als 'het drama voor de kolonialen', verdient nuance zowel voor de Vlaamse postkoloniale samenleving in het algemeen als voor de kinderen van oud-kolonialen die een bepaalde stereotypering willen afschudden. Ook zij verdienen kennis van het verleden dat schakeringen kent om hieruit iets te kunnen leren.

Het is dan ook nodig de nog steeds blijvende dualiteit in het Belgische postkoloniale debat in vraag te stellen en de scherpe scheidingslijn tussen koloniale 'daders' en Congoleze 'slachtoffers' bij de tweede en derde generatie niet te laten overheersen.

HOOFDSTUK 8: CONCLUSIE

Vertrekkend vanuit het perspectief van de kinderen van Vlaamse oud-kolonialen, is in deze thesis gezocht naar hun perceptie van het Belgisch koloniaal verleden en welke impact dit heeft op hun huidig leven en gevoelswereld. Dit kwam er vanuit de vaststelling van een bepaalde ondervertegenwoordiging voor de 'generation after' in het postkoloniale debat in België.

Een onderzoek naar herinnering en hoe het verleden bepalend is voor een individu, is nooit louter historisch. Daarom is deze thesis interdisciplinair opgevat, met oog voor sociologische en psychologische aspecten. Voornamelijk het kerngezin en de familie speelden in dit onderzoek een grote rol bij de identiteitsvorming van de kinderen. De mens is dan ook altijd een product van zijn omgeving.

In een eerste luik is de achtergrond en methodologie van dit onderzoek geschetst. Er is gebruik gemaakt van mondelinge geschiedenis om vanuit een bottom-up perspectief de gekleurde herinneringen van tweeëndertig respondenten in kaart te brengen. Hierbij lag de nadruk voornamelijk op het verlenen van betekenis en niet op de gebeurtenis zelf. Herinneringen worden namelijk deels geconstrueerd en overgeleverd in de context van een interview, door de interactie met de interviewer. De interviewer moet zich hierdoor dan ook bewust zijn van de eigen subjectiviteit maar in de verwerking neutraliteit proberen benaderen. Bij de verwerking is gebruikt gemaakt van een kwalitatieve onderzoeksmethode, met name een thematische analyse.

Een aantal kernconcepten vonden hier ook hun ingang. Aangezien dit onderzoek gepeild heeft naar herinneringen, is het belangrijk te vermelden dat deze nooit statisch zijn, maar zich aan nieuwe inzichten in het heden aanpassen. Zoals aangehaald door Megill: 'Remember the present, think the past.' De uniciteit van elke herinnering kan niet in vraag worden gesteld, maar deze maakt ook steeds deel uit van een groter collectief geheugen. Bij de initiële vraagstelling werd voornamelijk gewerkt met het concept 'postmemory', waarbij gekeken is naar de relatie tussen een tweede generatie en herinneringen die aan de eigen ervaring vooraf zijn gegaan. Door het evolueren van de vraagstelling is dit concept duidelijk bij één subgroep van toepassing, voornamelijk de jongste respondenten die jonger

dan drie zijn wanneer ze uit Congo wegvluchten. Voor een andere groep werd gewag gemaakt van de notie '1.5. generatie'. Zij staan op het kruispunt tussen een eigen herinnering en een herinnering die deels geïnspireerd is door de ervaring van de ouders. Hierbij is ook het begrip generaties uitgespit, om tot de conclusie te komen dat spreken over een intergenerationele herinnering in dit onderzoek zeker van toepassing is vanwege de collectieve beeldvorming, maar dat daarnaast ook individuele verhalen sterk van elkaar kunnen verschillen.

In een tweede luik werd het historisch kader en de relatie met de publieke opinie geschetst. Daarin kwamen een aantal lacunes bloot te liggen. Waar koloniale tijden tijdens de naoorlogse jaren en de jaren onmiddellijk na de onafhankelijkheid nog het publieke debat beheersen en aan hen een voornamelijk positieve connotatie wordt toegekend, vindt rond de eeuwwisseling ook een kentering in de publieke opinie plaats. Met onder meer de zogenaamde 'Lumumbacommissie' en het verschijnen van een aantal populariserende grote historische overzichten over de koloniale periode, waarbij *Congo: een geschiedenis* van David Van Reybrouck de kroon spant, krijgt in België de koloniale periode hernieuwde aandacht. Het discours blijft gematigd, maar ook negatieve aspecten en de paternalistische sociale politiek komen aan bod. Zo worden ook de gruwel in Congo Vrijstaat en de moord op Lumumba in hoofdzaak belicht, twee aspecten die strikt gezien buiten de koloniale periode vallen.

Waar vijftig jaar onafhankelijkheid voor hernieuwde belangstelling en een bepaald keerpunt zorgt, ervaren de meeste respondenten dit anders. Zij krijgen al vanaf de jaren 1970, wanneer ze hun schooltijd in België doorlopen, opmerkingen van anderen over koloniale uitbuiting en ervaren een stigmatisering van de koloniale als 'rijken op de kap van de Congolezen'.

Hierdoor kwam al snel een lacune in de literatuur bloot te liggen, waarbij tot voor kort de oud-koloniale gemeenschap zeer aanwezig was in het debat, maar hun kinderen voornamelijk een gevoel van onderrepresentatie of stereotypering ervaren. Ook lijkt het alsof kritiek op het Belgisch koloniaal verleden pas recentelijk zijn ingang vond, terwijl veel respondenten dit al veel vroeger ervaren.

In een derde empirische luik is gepeild naar de ervaring en herinnering van kinderen. Bij het afnemen van de interviews werd al snel duidelijk dat het koloniaal

verleden en de verbondenheid met Congo bij kinderen nog steeds sterk leeft. Dit werd duidelijk door de grote steekproefomvang en de gedrevenheid van de respondenten om nieuwe getuigenissen aan te brengen. Op basis van de interviews zijn later vanuit een thematische analyse drie basisconcepten gedestilleerd die het profiel van de kinderen voor een groot stuk omvatten, om hieraan theoretische concepten te koppelen die de onderzoeksresultaten staven.

Dit onderzoek heeft aangetoond dat elk verhaal individueel is. Het pretendeert dan ook niet uitsluitend te geven over de gevoelswereld van alle kinderen van Vlaamse koloniale en het verleden. Het is een zeer gedifferentieerde groep die niet in een categorie onder te verdelen valt. Toch kunnen bepaalde veralgemeende conclusies getrokken worden.

Een eerste opvallende constatering is de sterke aanwezigheid van heimwee. Op één uitzondering na geven alle respondenten aan dat ze hier op een bepaald moment in hun leven mee geconfronteerd zijn en voor een aantal is dit gevoel er vandaag nog steeds. Een aantal aspecten versterken het gevoel van heimwee. Een eerste is voor velen het feit dat het vertrek uit Congo onverwachts is. Hoewel de ouders vaak op de hoogte zijn van de toestand vlak voor de onafhankelijkheid, is het vertrek toch onvoorbereid en moeten velen vluchten. Hierdoor hebben ze het gevoel dat ze geen afscheid kunnen nemen hebben van de plaats waar ze zijn opgegroeid. Ook hebben veel respondenten het gevoel dat ze niet meer kunnen terugkeren naar de plaats waar ze zijn grootgebracht, voornamelijk uit angst voor de teleurstelling dat niets meer is zoals het er vroeger was. Slechts vier respondenten keerden terug naar de plaats waar ze hun jeugd hebben doorgebracht.

De heimwee wordt dan ook versterkt door een gevoel niet meer te kunnen terugkeren, er ontstaat een nostalgie voor een plek die niet meer bestaat. Hierdoor wordt ook het verleden geïdealiseerd als een verloren tijd en plaats. Als laatste wordt heimwee ook versterkt door het volgen van de actualiteit. Er is een enorm aanbod aan populariserende koloniale lectuur, die nog een boost kreeg door vijftig jaar onafhankelijkheid in 2010. Dit toont dat het koloniale verleden ook bij de Belgische publieke opinie nog steeds levend is en wordt gehouden.

Een tweede overkoepelende thema dat voornamelijk impliciet aan bod kwam tijdens de interviews is het belang van opgroeien in Congo voor de identiteitsvorming van de kinderen. Wanneer ze in Congo opgroeien, zijn ze zich hier vaak niet van bewust maar eens in België worden ze geconfronteerd met het feit dat ze 'anders' zijn. Hierdoor ontstaat een sterk gevoel van een gedeelde identiteit die exclusiviteit vereist. Kinderen die in België zijn opgegroeid, kunnen de 'Congo-ervaring' niet begrijpen. Om die reden blijven ze ook vandaag nog het contact behouden. Dit contact toont ook de nood aan erkenning voor hun identiteit. Dit is vooral terug te zien in het grootschalige aantal bijeenkomsten die georganiseerd worden, het gemeenschapsgevoel bij verschillende groepen op Facebook en door het steeds blijven opzoeken van vrienden uit Congo. De idee leeft dat de koloniale gemeenschap homogeen en verbindend werkt, de kolonialen en hun kinderen lijken een 'imagined community' te vormen.

Vandaag leeft nog steeds een bepaalde onzekerheid over die identiteit, wat resulteert in een preoccupatie met herinnering. Deze onzekerheid komt er door een gevoel van niet-aanvaarding. Veel respondenten geven aan dat ze lange tijd niet durfden spreken over het feit dat ze in Congo zijn opgegroeid, voornamelijk uit schrik voor de reacties van anderen. Aangezien ze niet het gevoel hebben dat de koloniale gemeenschap een plaats krijgt in de samenleving, grijpen ze terug naar een 'remembered past' om hun identiteit vorm te geven.

Identiteit is daarnaast een relationeel begrip. Het gaat niet over een ding maar over een proces, gecreëerd en in stand gehouden door de interacties met anderen. Die anderen zijn in eerste instantie het gezin. Veel respondenten geven aan dat Congo een blijvend gespreksonderwerp vormt, ook wanneer het gezin al lang terug in België woont. De beleving van de ouders is hier ook van groot belang. Hun ervaringen en herinneringen bepalen mee hoe het kind zich Congo herinnert. Een tweede 'ander' zijn de leeftijdsgenoten. Op school in België worden de kinderen vaak geconfronteerd met opmerkingen van andere kinderen waardoor ze zichzelf als 'anders' gaan zien en het moeilijk wordt zich in het begin te integreren. De reacties van anderen, die identiteit geven, vormen hierdoor een rode draad in het identiteitsvormingsproces, zowel als kind dan als volwassene.

De eigen identiteit bepaalt ook de blik op 'de ander'. Een onderwerp dat in veel interviews naar boven kwam zijn de 'boys'. Hier blijft een subtiel paternalisme doorleven, waarbij voornamelijk de nadruk wordt gelegd dat de Congolezen goed behandeld werden en dat de ouders hen werk verschafte. Hier lijkt een bepaald defensiemechanisme in zijn werk om het eigen gezin niet in een negatief daglicht te stellen, waardoor ook vaak in overwegend positieve bewoordingen teruggekeken wordt naar de koloniale periode. Er wordt voornamelijk de opbouwende rol van hun ouders aangekaart. Veel respondenten gaan dan ook niet akkoord met de manier waarop de oud-koloniale gemeenschap vandaag gepercipieerd worden in het publieke debat. Vaak gaat dit gepaard met een niet-erkenning van de negatieve gevolgen van het kolonialisme die onder de noemer 'social amnesia' kunnen worden geplaatst. Dit collectief vergeten is een manier waarop een samenleving zichzelf distantieert van een verleden dat hen in diskrediet brengt. Dit neemt echter niet weg dat veel kinderen zichzelf als meer genuanceerd of gematigd zien dan hun ouders en dat ze hierbij duidelijk de verschillen tussen de twee generaties aanhalen.

Een laatste thema is het aanwezig zijn van een bepaald trauma of intergenerationeel effect bij de respondenten. Dit is gekoppeld aan de vlucht uit Congo in 1960, de aanraking met een van de daaropvolgende conflicten in 1963-1963 of de oorlog in Kolwezi eind 1970.

Trauma is hierbij benoemd als de overweldigende ervaring van een onverwachte gebeurtenis die een (vertraagde) reactie uitlokt. In die context is ook gesproken van zogenaamde flitslichtherinneringen, gedetailleerde en levendige verbeeldingen van een specifiek traumatisch of emotioneel moment die scherp in het geheugen aanwezig blijven. Veel respondenten herinneren zich bepaalde situaties of gevoelens, maar kunnen hier geen concreet moment aan verbinden. Of iets beschreven wordt als een traumatische ervaring, wordt mede beïnvloed door de cumulatie van latere gebeurtenissen, waardoor sprake is van een sequentiële traumatisering. Ook het antwoord van de gemeenschap is hierbij van belang en dient vaak als voorwaarde tot herstel. Veel respondenten leven met een gevoel van niet-erkenning voor hun identiteit of trauma, wat een conspiracy of silence kan doen ontstaan waarbij collectief niet langer gepraat wordt over het verleden.

Wanneer gekeken wordt naar trauma, is in eerste instantie uitgegaan van een 'secondary traumatization' waarbij kinderen het trauma van de ouders met zich meedragen. Het trauma bestaat er in dit geval voornamelijk uit om grootgebracht te worden door een getraumatiseerde ouder. Een aantal respondenten gaven aan te leven in een gezin waar een ouder worstelde met depressie, een verslaving ontwikkelde, weigerde nog te praten over het verleden of dit net in obsessieve mate deed. Bij deze groep is voornamelijk sprake van een intergenerationeel trauma, dat wordt doorgegeven aan de volgende generatie wanneer het niet verwerkt of geïntegreerd is.

Binnen de in eerste instantie afgebakende tweede generatie, bestaat echter een subgroep waarbij niet alleen 'postmemory' van toepassing is, maar ook de eigen herinneringen een rol spelen. Zij worden met mogelijks traumatische ervaringen geconfronteerd, maar dit gebeurt voor zich een stabiele persoonlijkheid, geassocieerd met volwassenheid, gevormd heeft. Het gaat hier om een 1.5 generatie. Een derde groep zijn de oudere kinderen die zelf zeer duidelijke herinneringen overhouden aan de gebeurtenissen. Dit heeft echter niet noodzakelijk een trauma tot gevolg.

Uit de interviews blijkt duidelijk dat de scheidingslijn tussen het eigen trauma en dat van de ouders erg dun is en dat er vaak sprake is van een wisselwerking. Belangrijk is het daarom ook om bij de psychologische gevolgen steeds een nuance te hanteren. In sommige voorbeelden is de term 'trauma' dan ook een begrip dat te zwaar beladen wordt, hierdoor wordt ook gesproken van een bepaald effect. Generalisaties als 'het drama' voor 'de' kolonialen zijn in dit onderzoek onderuit gehaald en het wordt duidelijk dat de beeldvorming van een collectief trauma rond de vlucht niet langer door kinderen wordt gedeeld.

Na dit onderzoek is gebleken dat de verschillende thema's, net zoals menselijke verhalen, niet van elkaar losgekoppeld kunnen worden. Een gevoel van niet-aanvaarding versterkt heimwee naar Congo, wat daarnaast ook een preoccupatie met herinnering met zich meebrengt. Het meedragen van een eventueel trauma heeft effect op de identiteitsvorming. Door het mee in rekening brengen van nostalgische gevoelens, het belang van identiteitsvorming, de gevoelswereld binnen een gezin en de rol van de maatschappij en de overweldigende ervaring

van conflict of geweld, kan geconcludeerd worden dat de respondenten nog steeds een grote emotionele connectie met het koloniaal verleden meedragen en dat deze drie thematieken duidelijk gelinkt zijn.

Een aantal respondenten brachten met hun verhaal een aantal thema's aan bod die nieuwe hiaten blootleggen en verder onderzoek vragen. Door de relatieve leemte in het academisch debat rond kinderen van Vlaamse oud-kolonialen geeft deze thesis slechts een eerste aanzet. Waar deze scriptie weinig onderscheid maakte vanuit categorisch opzicht, kan nog veel meer naar bepaalde subgroepen gekeken worden. Zo kwamen in de interviews twee verhalen naar voor waarbij de vaders na de onafhankelijkheid in Congo achterblijft kinderen om (vaak met een Congolese vrouw) een nieuw leven op te bouwen en hierbij moeder en kinderen achterlaat. Deze kinderen houden een ervaring over aan Congo die nog meer beheerst wordt door het familiale trauma dat volgt. Ook kan een vergelijking gemaakt worden tussen de verschillende beroepscategorieën van de ouders. Het kind van een plantagehouder heeft een ander connectie met Congo dan het kind van een leerkracht.

Ook onderzoek naar de beleving van verschillende personen binnen één gezin kan aantonen hoe individueel elk verhaal is, zelfs te midden van een groep die quasi dezelfde ervaring deelt. Hoewel het duidelijk is dat de kinderen heel wat meedragen uit hun jeugd in Congo, is nog niet duidelijk wat dit voor de derde generatie betekent. De vraag hierbij is hoe zij dit meegegeven in hun opvoeding aan kinderen die nooit in Congo zijn geweest. Een aantal respondenten haalden aan dat hun kinderen niet geïnteresseerd zijn in hun verleden. Komt dit voort uit een schuldgevoel over de koloniale periode dat meer algemeen bij de huidige generatie jongeren heerst? Ook richtte deze thesis zich op de herinnering van Vlaamse kinderen, wat met de Waalse? Er liggen met andere woorden nog heel wat vragen onbeantwoord te wachten...

De ervaring van Belgisch Congo laat op elk gezin een verschillende impact na, die mede bepaald wordt door latere ervaring. Dit onderzoek is hopelijk de aanzet naar verder onderzoek dat de vaak eenzijdige berichtgeving rond Vlaamse kolonialen doorbreekt.

HOOFDSTUK 9: BIBLIOGRAFIE

BOEKEN EN ARTIKELS

Abrams, Lynn. "Memory as both source and subject of study: the transformations of oral history". In *Writing the history of memory*, uitgegeven door Stefan Berger and Bill Niven, 89-109. Londen: Bloomsbury, 2014.

Adriaansen, Robbert- Jan. "Generaties, herinneringen en historiciteit". *Tijdschrift voor Geschiedenis* 124 (2011): 221- 237.

Aerts, Koen en Nico Wouters. "Mondelinge geschiedenis en geheugenstudie: slotbedenkingen". *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* 93 (2014): 689-698.

Aerts, Koen en Nico Wouters. "Mondelinge geschiedenis in België en de (de)constructie van collectieve herinnering". *Revue belge de philologie et d'histoire* 93 (2014): 503-511.

Aerts, Koen, Bruno De Wever en Aline Sax. 'Kinderen van Vlaamse collaborateurs: de erfenis van het verleden digitaal ontsloten'. *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 92 (2014): 575-595.

Afana, Abdel Hamid, Duncan Pedersen Hanna Kienzler en Laurence J. Kirmayer, "Trauma and disasters in social and cultural context". In *Principles of Social Psychiatry*, uitgegeven door Craig Morgan and Dinesh Bhugra, 155-77. New Jersey: John Wiley & Sons, 2010.

Anderson, Benedict. *Imagined Communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. Londen: Verso, 2006.

Apfelbaum, Erika. "Halbwachs and the social properties of memory". In *Memory: histories, theories, debates*, uitgegeven door Susannah Radstone en Bill Schwarz, 77-92. New York: Fordham University Press, 2010.

Arnaut, Karel. "Reviewed Work(s): Recalling the Belgian Congo: Conversations and Introspection by Marie-Bénédicte Dembour". *Cahiers d'Études Africaines*, 42, (2002): 166-68.

Belk, Russell W. "Possessions and the extended self". *The journal of consumer research* 15 (1988): 139-168.

Braun, Virginia and Victoria Clarke. "Using thematic analysis in psychology". *Qualitative Research in Psychology* 3 (2006): 77-101.

Brow, Roger and James Kulik. "Flashbulb memories". *Cognition* 5 (1997): 73-99.

Buckley-Zistel, Susanne. "Remembering to Forget: Chosen Amnesia as a Strategy for Local Coexistence in Post-Genocide Rwanda". *Journal of the International African Institute* 76, (2006): 131-150.

Caruth, Cathy. *Unclaimed experience: trauma, narrative and history*. Londen: The John Hopkins University Press, 1996.

Cauvin, Thomas. *Public history: a textbook in practice*. Oxford: Routledge, 2016.

Ceuppens, Bambi en Sarah de Mul. "De vergeten Congolees. Kolonialisme, postkolonialisme en multiculturalisme in Vlaanderen". In *Een leeuw in een kooi: de grenzen van het multiculturele Vlaanderen*. Uitgegeven door Karel Arnaut, Bambi Ceuppens, Sarah Bracke, Sarah De Mul, Nadia Fadil en Meryem Kanmaz, 48-67. Antwerpen: Meulenhoff, 2009.

Ceuppens, Bambi. *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op Blank en Zwart in Belgisch Congo*. Gent: Academia Press, 2003.

Danieli, Yael, ed. *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. New York: Plenum press, 1998.

de Baets, Antoon. *De figuranten van de geschiedenis*. Berchem: Uitgeverij Eppo, 1994.

de Villers, Gauthier. "De stuiptrekkingen van een nieuwe geschiedenis". In *Het geheugen van Congo, de koloniale tijd*. Uitgegeven door Sabine Cornelis, Danielle de Lame, Ghautier de Villers, Jean-Luc Vellut. Gent: Uitgeverij Snoeck, 2005.

Draaisma, Douwe. *De heimweefabriek*. Groningen: Historische uitgeverij, 2008.

Emons, Thijs, Carla Hoetink en Paul Klep, *Persoonlijk verleden: over geschiedenis, individu en identiteit*. Amsterdam: Aksant, 2005.

Eynickel, Hilde. *Onze Congo, portret van een koloniale samenleving*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 1984.

Fromm, Gerard. "Lost in Transmission: studies of trauma across generations". *The international journal of psychoanalysis*, 95 (2014): 402-407

Geerts, Walter. *Binza 10. De eerste tien onafhankelijkheidsjaren van de Democratische Republiek Kongo*. Gent: Story-Scientia, 1970.

Giesking, Jen Jack en William Mangold, eds. *The people, place and space reader*. Londen: Routledge, 2014.

Gillet, Florence. "Congo rêvé? Congo détruit... Les anciens coloniaux belges aux prises avec une société en repentir. Enquête sur la face émergée d'une mémoire". *CHTP-BEG* 19 (2008): 79-133.

Gorin, Valérie. "An iconography of pity and a rhetoric of compassion, war and humanitarian crisis in the prism of American and French newsmagazines (1967-95)". In *Selling war: the role of mass media in hostile conflicts from WOI to the 'war on terror'*, uitgegeven door Matthias Karmasin, Gabriele Melischek, Josef Seethaler en Romy Wöhlert, 137-156. Chicago: Intellect, University of Chicago Press, 2013.

Halbwachs, Maurice. *On collective memory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.

Herman, Judith. *Trauma and recovery: the aftermath of violence: from domestic abuse to political terror*. New York: Basic Groups, 1997.

Hirsch, Marianne en Leo Spitzer. "We Would Never Have Come Without You: Generations of Nostalgia". In *Contested pasts: the politics of memory*. Uitgegeven door Katharine Hodgkin en Susannah Radstone, 79-95. Londen: Routledge, 2003.

Hirsch, Marianne. "The generation of postmemory". *Poetics Today* 29 (2008): 103-28.

Idesbald, Goddeeris. 'Postcolonial Belgium: the memory of the Congo'. *Interventions* 17 (2015): 434-451.

Jenkins, Richard. *Social identity*. London: Routledge, 2008.

Kansteiner, Wulf. "Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies". *History and Theory* 41 (2002): 179-197.

Kilbourn, Russel J.A. en Ty Eleanor, eds. *The memory effect; the remediation of memory in literature and film*. Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 2013.

Knez; Igor. "Attachment and identity as related to a place and its perceived climate". *Journal of Environmental Psychology* 25 (2005): 207-218.

Kolar, Stanislav. "Intergenerational Transmission of Trauma in Spiegelman's Maus." *Brno Studies in English* 39 (2013): 227-41.

Lawler, Steph. *Identity: sociological perspectives*. Cambridge: Polity Press 2008.

Lewicka, Maria. "What makes neighborhood different from home and city? Effects of place scale on place attachment". *Journal of environmental psychology* 30 (2010): 35-51.

Licata, Laurent en Olivier Klein. "Holocaust or benevolent paternalism? Intergenerational comparison on collective memories and emotions about Belgium's colonial past". *IJCV* 4, (2010): 45-57.

Mantels, Ruben. "Schrijven over Congo: 125 jaar koloniale geschiedschrijving in perspectief". *De Leeswolf* 16 (2010): 372-375.

Megill, Allan. "History, memory, identity". *History of the Human sciences* 11 (1998): 37-62.

Meyers, Oren, Mordechai Neiger en Eyal Zandberg eds. *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*. New York: Palgrave Macmillan 2011.

Mortelmans, Dimitri. *Handboek Kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Leuven: Acco, 2007.

Mortelmans, Dimitri. *Kwalitatieve analyse met Nvivo*. Leuven: Acco, 2011.

Mwakikagile, Godfrey. *Africa 1960-1970, Chronicle and analysis*. Tanzania: New Africa Press, 2009.

Nzongola-Ntalaja, Georges. *The Congo: From Leopold to Kabila: a People's History*. London: Zed Books, 2002.

Polet, Nicolas. "Beeld van de zwarte in memoires van blanke kolonialen Congo 1945-1960". Masterproef, Universiteit Gent, 2006.

Ponteville, Isabelle. *Kinderen van verzetslui en collaborateurs: opgroeien zonder vader of moeder*. Brussel: SOMA, 2002.

Portelli, Alessandro. "What makes oral history different". In *The oral history reader*, uitgegeven door Robert Perks en Alistair Thomson, 63-74. Londen: Routledge, 1998.

Pratt, Michael W. en Barbara H. Fiese, eds. *Family stories and the life course across time and generations*. Londen: Lawrence Erlbaum Associates, 2004.

Quanten, Kris. *Operatie rode draak , bevrijding van 1800 blanken door Belgische para's in Congo in 1964*. Antwerpen: uitgeverij Manteau, 2014.

Richie, Donald A. *Doing oral history: a practical guide*. New York: Oxford University Press, 2003.

Royers, Theo. "Identiteit en levensloop: generationeel bewustzijn". In *Ouderen en Welzijn van nu*. Uitgegeven door Magteld Beun, Theo Royers en Hilde de Vocht, 5-22. Houten: Uitgeverij Bohn Stafleu van Loghum, 2014.

Ryon Frank. *De laatste koloniale: Vlamingen in de Congo 1950-1960*. Borgerhout: Van Halewyck, 2005.

Schalbroeck, Ivo. *Belgisch Kongo: de dekolonisatie van een kolonie*. Tielt: Lannoo, 1986.

Schiffrin, Deborah. "Linguistics and history: oral history as discourse". In *Linguistics, language and the real world: discourse and beyond*, uitgegeven door James Alatis en Deborah Tannen, 84-112. Washington DC: Georgetown University Press, 2001.

Schwab, Gabriele. *Haunting legacies: violent histories and transgenerational trauma*. New York: Columbia University Press, 2010.

Suleiman, Susan Rubin. "The 1.5 generation: thinking about child survivors and the Holocaust". *American Imago* 59 (2002): 277-295.

van Alphen, Ernst. "Second-Generation Testimony, Transmission of Trauma, and Postmemory". *Poetics Today* 27 (2006): 473-88.

van der Dussen, Jan. "De tijd in perspectief: zoeken naar een oriëntatie in de geschiedenis". In *De ongrijpbare tijd: temporaliteit en de constructie van het verleden*, uitgegeven door Marie Grever en Harry Jansens, 17-33. Hiversum: Uitgeverij Verloren, 2001.

van der Ploeg J.D. *Gedragsproblemen: ontwikkelingen en risico's*. Rotterdam: Lemniscaat, 1990.

van Doorslaer, Rudi. "De ondergang van de koloniale: Over Peter Verlindens Weg uit Congo, de sociale herinnering van de koloniale en de wetenschappelijke geschiedschrijving". *BEG-CHTP* 11 (2003): 161-175.

van Halen, Cor en Martine van Empel. "Het verleden eigen gemaakt: de historische basis van identiteitsvorming". In *Persoonlijk verleden: over geschiedenis, individu en identiteit*, uitgegeven door Thijs Emons, Carla Hoetink en Paul Klep, 44-57. Amsterdam: Aksant, 2005.

Van Hove, Geert. *Qualitative research for educational sciences*. Pearson: Harlow, 2014.

Van Nieuwenhuyse, Karel. *Tussen buit en baat: Congo in het interbellum*. Acco: Leuven, 2009.

Van Reybrouck, David. "Congo in de populaire cultuur". In *Congo in België: koloniale cultuur in de metropool*. Uitgegeven door Bambi Ceuppens, David Van Reybrouck en Vincent Viaene. 169-181. Leuven: Universitaire Pers, 2009.

Van Reybrouck, David. *Congo: een geschiedenis*. Amsterdam: De bezige Bij, 2015.

Vanhee, Hein en Geert Castryck. 'Belgische historiografie en verbeelding over het koloniale verleden'. *BTNG | RBHC* 3-4 (2002): 305-320.

Vanhee, Hein. "Paniek in Congo". *BVNG – ABHC* 2, (2002): 27-30.

Vanthemsche, Guy. "De historiografie van het Belgische kolonialisme in Congo". In *De tuin van heden: dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*. Uitgegeven door Jean-Claude Burgelman, Machteld De Metsenaere en Guy Vanthemsche, 417-457. Brussel: Uitgeverij VUBPRESS, 2007.

Vanthemsche, Guy. *Belgium and the Congo 1885-1960*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Vanthemsche, Guy. *Congo, de impact van de kolonie op België*. Tielt: Uitgeverij Lannoo, 2007.

Verlinden, Peter. *Weg uit Congo: het drama van de kolonialen*. Leuven: Davidsfonds, 2009.

Verschraegen, Emma. "Patrice Lumumba, I presume? Een analyse van vijftig jaar postkoloniaal discours in Vlaamse pers en academische literatuur". Bachelor paper, Universiteit Gent, 2016.

Weyns, Babette. "Uw oorlog, maar wij hebben hem geërfd' Tweede en derde generatie getuigenissen van nakomelingen van Vlaamse Collaborateurs tijdens wereldoorlog II in het Vlaamse fictionele proza (1970-2000)". Masterproef, Universiteit Gent, 2016.

Wilson, Janelle L. "Remember when...: A Consideration of the Concept of Nostalgia". *A Review of General Semantics* 56, (1999): 296-304.

Wilson, Janelle L. *Nostalgia: sanctuary of meaning*. Lewisburg: Bucknell University Press, 2005.

Withuis, Jolande. *Erkenning: van oorlogstrauma naar klaagcultuur*. Amsterdam: de bezige bij, 2002.

Young, Crawford. *Politics in Congo, decolonization and independence*. Princeton: Princeton University Press, 1965.

Young, Crawford. *The African colonial state in comparative perspective*. Londen: Yale University Press, 1994.

WEBSITES

"Belgian Congo", *Encyclopædia Britannica Online*. Geraadpleegd op 27/07/2017. <https://www.britannica.com/place/Belgian-Congo?oasmId=130051>.

De Groof, Matthias. "De Congo-nostalgie van de VRT." Geraadpleegd op 22/07/2017. <https://www.rektoverso.be/artikel/de-congo-nostalgie-van-de-vrt>.

De Witte, Ludo. "De koloniale sehnsucht van Peter Verlinden". Geraadpleegd op 22/05/2017. <https://www.apache.be/2010/02/02/de-koloniale-sehnsucht-van-peter-verlinden/>.

Develtere, Lisa. "Is weldoenerstoerisme wel welkom?" Geraadpleegd op 15/06/2017. <http://www.mo.be/analyse/weldoenertoerisme-wel-welkom>.

Garret, Christian. "The psychology of stuff and things." Geraadpleegd op 16/06/2017. <https://thepsychologist.bps.org.uk/volume-26/edition-8/psychology-stuff-and-things>.

Geraadpleegd op 08/05/2017. <https://www.ensie.nl/psychologie/herinnering>.

Geraadpleegd op 08/05/2017. <http://de-mohikaan.jouwweb.nl/>

Geraadpleegd op 08/05/2017. <http://www.congo-1960.be/Recherches.html>.

Geraadpleegd op 09/03/2017. <http://www.postmemory.net/>.

Geraadpleegd op 12/06/2017.
http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00572.php.

Geraadpleegd op 19/05/2017.
http://www.urome.be/controller/controller.php?page=KBUOL-BOODSCHAP_VAN_DE_VOORZITTER.pdf&langue=NL.

Geraadpleegd op 22/05/2017. <http://www.peterverlinden.be/nl/nieuws/>.

Kascak, Lauren. "#InstagrammingAfrica: The Narcissism of Global Voluntourism." Geraadpleegd op 15/06/2017. <https://thesocietypages.org/socimages/2014/12/29/instragramming-africa-the-narcissism-of-global-voluntourism/>.

Note, Joris. "David van Reybrouck tegen Lumumba; was dat nu wel nodig?"
Geraadpleegd op 22/05/2017.
<http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2011/03/27/david-van-reybrouck-tegen-lumumba-was-dat-nu-wel-nodig>.

Van Milders Lucas. "Tussen nostalgie en amnesie: Belgisch Congo vandaag." G
eraadpleegd op 22/07/2017.
<http://www.dewereldmorgen.be/artikel/2016/03/31/tussen-nostalgie-en-amnesie-belgisch-congo-vandaag>.

MONDELINGE BRONNEN

Mark	afgenomen op 25/02/2017
Maria	afgenomen op 06/03/2017
Raf	afgenomen op 12/03/2017
Hilde	afgenomen op 12/03/2017
An	afgenomen op 13/03/2017
Veerle	afgenomen op 27/03/2017
Lise	afgenomen op 27/03/2017
Leen	afgenomen op 27/03/2017
Justine	afgenomen op 29/03/2017
Astrid	afgenomen op 30/03/2017
Peter	afgenomen op 31/03/2017
Maarten	afgenomen op 31/03/2017
Lucie	afgenomen op 02/04/2017
Jacob	afgenomen op 03/04/2017
Piet	afgenomen op 04/04/2017
Andries	afgenomen op 04/04/2017
Suzanne	afgenomen op 06/04/2017
Christine	afgenomen op 06/04/2017
Rosa	afgenomen op 10/04/2017

Emile	afgenomen op 10/04/2017
Klaas	afgenomen op 12/04/2017
August	afgenomen op 12/04/2017
Kamiel	afgenomen op 12/04/2017
Alice	afgenomen op 18/04/2017
Gust	afgenomen op 18/04/2017
Willem	afgenomen op 18/04/2017
Andreas	afgenomen op 19/04/2017
André	afgenomen op 20/04/2017
Bart	afgenomen op 21/4/2017
Hannah	afgenomen op 21/04/2017
Roger	afgenomen op 21/04/2017
Godelieve	afgenomen op 26/04/2017